

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

Н.Б. Голуб, Л.В. Галаєвська

**НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ
НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
У 8-9 КЛАСАХ**

методичний посібник

Київ
«КОНВІ ПРІНТ»
2018

ЗМІСТ

1. Зміни в методиці навчання української мови в школі 4
2. Місце синтаксису в шкільному курсі української мови 14
3. **Форми, методи і прийоми навчання синтаксису**
 - 3.1. **Форми організації навчальної діяльності учнів** 16
 - 3.2. **Методи і прийоми навчання синтаксису** 18
4. **Навчання синтаксису на текстовій основі** 44
5. **Дидактичний матеріал для вчителя (тексти і речення)** 74

I. ЗМІНИ В МЕТОДИЦІ НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ШКОЛІ

Голуб Н. Б.

Сфера шкільної освіти взяла курс на оновлення з часу зміни ключових підходів, що визначають зміст, спрямування її, завдання й очікувані результати. Такими підходами визнано особистісно орієнтований, діяльнісний і компетентнісний. З'явлені як нові, вони все ж намагаються реалізувати споконвічну мрію мислителів, учених і громадськості про те, щоб освіта готувала дитину до життя й допомагала їй стати щасливою. А життя — «це не лише академічні знання», це передусім розвиток людини як особистості й суб'єкта діяльності в школі, що поєднує в собі розвиток інтелекту, емоційної сфери, стійкості до стресу, упевненості в собі і прийняття себе, позитивного ставлення до світу і прийняття інших, самостійності, автономності, мотивації, самоактуалізації, самовдосконалення [1, с. 171].

Щоб навчання мови здійснювалося за «законами» ключових підходів, необхідно передусім усвідомити суть кожного з них і доцільність появи їх.

Ознаки всіх трьох підходів було закладено в програму розвитку американської школи (1993 р.), на яку покликається Б. Гершунський [3, с. 510] і згідно з вимогами якої американські учні мали б освоїти основні «життєві ролі». Розглянемо їх у таблиці:

№ п/п	Життєві ролі	Суть їх
1	Реалізована особистість	Роль охоплює фізичні, розумові й емоційні аспекти життя, що становлять основу для самореалізації.
2	Особистість, що прагне підтримувати інших людей	Базується на вмінні цінувати стосунки з іншими людьми й розвивати плідні зв'язки між ними.
3	Особистість, що постійно навчається	Людина постійно здобуває нові знання у комплексі яких — уміння реагувати на змінюваність зовнішнього світу; урахує, що нові моделі, ідеї, інформація й можливості проявляються всередині й поза навчальним закладом, часом через багато років після завершення формальної освіти.
4	Діяльний учасник культурного розвитку	Уміє цінувати культурну й творчу діяльність, бере в ній участь і розуміє найважливіші сторони й аспекти культури, що формують особистість і суспільство. Роль передбачає ту чи іншу діяльність і власну участь у процесі культурного збагачення особистості й суспільства.
5	Висококваліфікований працівник	Бере на себе відповідальність за послідовне виробництво високоякісної продукції й відповідних сервісних послуг. Роль передбачає діапазон умінь, здатностей і внутрішніх настанов, необхідних для виробництва, збуту й доставлення якісної продукції й сервісних послуг.

6	Інформований громадянин	Добре обізнаний у питаннях історії, політичної ситуації й реальних потреб своєї спільноти; з глибоким інтересом реагує на локальні, національні й міжнародні проблеми; роль передбачає поєднання різноманітних політичних, економічних і соціальних видів діяльності у поєднанні з громадянською відповідальністю в межах локальних, національних і міжнародних спільнот.
7	Захисник довкілля	Добре усвідомлює взаємозв'язок і наявні механізми природи, цінує важливість їх, а також уміє ефективно й відповідально використовувати природні багатства. Роль охоплює всі аспекти розуміння природи з метою захисту, регулювання й примноження її ресурсів.

Відповідно перелік предметних умінь і навичок, визначених програмою, має корелюватися зі змістом попередньої таблиці.

Розглянемо у таблиці суть ключових підходів загальної шкільної освіти.

№ п/п	Підходи, суть їх
1	Особистісно орієнтований підхід — спрямування освітнього процесу на забезпечення умов для розвитку й саморозвитку особистості учня з урахуванням його здібностей як суб'єкта пізнання й навчальної діяльності.
2	Діяльнісний підхід — спрямування навчально-виховного процесу на оволодіння різними видами діяльності, під час якої учні здобувають знання, набувають діяльнісного досвіду, формують навички взаємодії зі світом, суспільством, іншими людьми.
3	Компетентнісний підхід — спрямування навчального процесу на формування і розвиток в учнів ключових і предметних компетентностей.
Ключові терміни	
Особистість, «я-концепція», суб'єктний досвід учня, освітній простір, навчальне середовище, мотиви, мотивація, розвивальне середовище, здібності учня, поведінкові й пізнавальні стратегії, цільовизначення, цілереалізація, рефлексія, самоактуалізація, самість, самореалізація, цінності; дія, регулятивні дії, логічні дії, навчальна діяльність, пізнавальна діяльність, мовленнєва діяльність, суб'єктна діяльність, перетворювальна діяльність, самостійна самоосвітня діяльність, провідна діяльність; компетенція, компетентність, здатність, готовність, ключова, предметна компетенція/компетентність, функційна грамотність, ставлення, переконання.	

Згідно з сучасними вимогами кожен шкільний предмет потрібно розглядати не як скарбницю ідей, архів необхідної інформації чи енциклопедію, призначену для вивчення напам'ять, а як засіб розвитку дитини. За таких умов зростає потреба перегляду інформації з позицій життєвої цінності й доцільності її, увиразнення мотивації а також прогнозування можливостей для розвитку дитини.

Психологи виділяють такі ознаки зрілої особистості: цілеспрямованість, активність, ініціативність, самостійність, динамічність, цілісність, відповідальність. Отже, навчання має бути побудоване таким чином, щоб пізнавальна діяльність водночас сприяла формуванню особистості з названими вище характеристиками.

Сучасний учитель-словесник має усвідомлювати, що соціалізація школярів полягає передусім у засвоєнні норм міжособистісних стосунків, спілкування й

діяльності, норм, важливих для входження у трудовий колектив, налагодження гармонійних стосунків у сім'ї тощо. Процес соціалізації розглядають також як «підготовку до громадської діяльності, як умову досягнення успіху, як створення власного стилю життя, як накопичення досвіду соціально схваленої поведінки, завдяки чому людина розвивається, дорослішає, стає повноцінним громадянином, здатним виконувати соціальні ролі й реалізовувати функції [8, с. 29]».

Навчальна діяльність, спрямована на здобуття й засвоєння нової інформації, за В. Гузєєвим [5], проходить такі стадії:

З огляду на особливості навчально-виховного процесу й навчальної діяльності, для учнів життєво важливими стають такі вміння: *організувати* свою навчальну діяльність (*ставити* перед собою цілі (цілевизначення), *планувати* свою роботу, *визначати* способи реалізації цілей, *оцінювати* критично свою діяльність і результати її, тобто вдаватися до рефлексії); *мотивувати* діяльність, самостійно *приймати* рішення й відповідати за них; *набувати* досвіду, *виявляти* активність, ініціативність, інтерес тощо.

Самооцінювання й самоперевірку вважають нині найважливішими навичками для навчання й роботи, оскільки саме вони «розвивають упевненість у своїх силах і самостійність», «спонукають учнів брати на себе відповідальність за поліпшення своїх результатів і є шляхом до вдосконалення в будь-якій сфері [9, с. 35]».

Суть *діяльнісного підходу* визначають по-різному, однак найбільш оптимальним вважаємо розуміння його як спрямування навчально-виховного процесу на оволодіння різними видами діяльності, у процесі якої учні здобувають знання, набувають діяльнісного досвіду, формують навички взаємодії зі світом, суспільством, іншими людьми [4, с. 6].

Загалом учені наголошують на актуальності таких дій:

1) *регулятивних* (цілевизначення, планування, прогнозування, контроль, корекція, оцінювання, саморегулювання);

2) *загальнонавчальних універсальних* (пошук інформації, розмежування необхідної й надлишкової інформації, структурування знань, побудова висловлення,

вибір способів розв'язання завдань, рефлексія способів і умов дії, осмислене читання, усвідомлення мети читання, визначення необхідної інформації, поділ інформації на основну й другорядну, вільне орієнтування в інформаційному полі, вільне сприйняття текстів, розуміння й адекватне оцінювання мови ЗМІ, поставлення й формулювання проблеми);

3) *логічних універсальних* (аналіз об'єктів з метою виділення ознак, синтез (складання цілого з частин), вибір ознак і критеріїв для порівняння, класифікації об'єктів; підведення під поняття, виведення висновків, виявлення причинно-наслідкових зв'язків; побудова логічного ланцюжка суджень; добір доказів; висування й обґрунтування гіпотез; формулювання проблеми);

4) *комунікативних* (визначення намірів комунікації; налагодження контакту; формулювання запитань; урахування позиції інших, слухання, формулювання запитань, визначення цілей, розв'язання конфліктів, керування поведінкою партнера, чітке висловлення своєї позиції, думок та ін.) [4, с. 6].

Діяльнісний підхід, за висновками психологів, пов'язаний іще з одним важливим положенням: щоб забезпечити самостійну творчу діяльність кожного учня, щоб навчити його розумових дій, потрібно рухатися від зовнішніх, практичних, матеріальних дій «усередину», до дій внутрішніх, теоретичних, ідеальних.

Отже, упровадження діяльнісного підходу в сучасних умовах цілком умотивоване, адже будь-яка діяльність є поштовхом до розвитку здібностей людини, у процесі діяльності здобувають знання, зароджуються навички ефективної взаємодії людини зі світом, суспільством, іншими людьми. Навчати діяльності, за визначенням Д. Ельконіна, — це передусім робити її мотивованою, навчати учнів цілевизначення й знаходження шляхів і засобів досягнення цілей, формувати вміння контролювати й оцінювати себе [6].

Діяльнісне навчання української мови — це також усвідомлення того, як конкретні знання про мову «вмуровані» в конкретну діяльність мовця.

Суть *компетентнісного підходу* полягає у здобуванні знань, формуванні вмінь і навичок, що позитивно вплинуть на розвиток дитини, змінять її поведінку, сформують у неї цінності, ставлення до себе й усього, що її оточує, збагатять її емоційний світ і посприяють набуттю життєво важливого досвіду. У результаті поєднання й системного впровадження трьох підходів особистість як суб'єкт навчального процесу, уміючи сприймати світ і себе в ньому крізь призму цінностей, засвоївши поведінкові норми, набуваючи діяльнісного досвіду, демонструє готовність до самостійного життя.

Отже, рівень освіченості з позицій компетентнісного підходу визначається здатністю розв'язувати проблеми різної складності на основі здобутих знань, володіти способами діяльності, що дають змогу ці знання застосовувати на практиці. Варто наголосити: знаннєвий компонент не ігнорується, лише змінює свій статус, адже головну увагу зосереджено не на знаннях як таких, а на корисності їх і здатності учня використовувати у процесі розв'язання різних проблем.

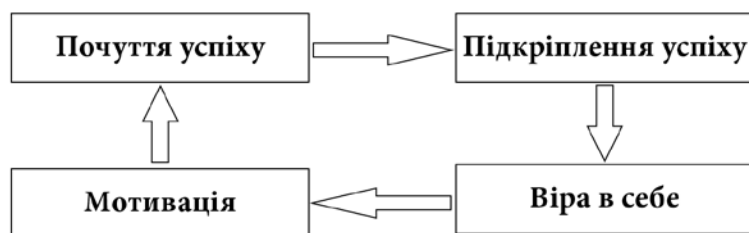
Розглянемо особливості окремих елементів навчально-виховного процесу, про які сказано вище.

Учені різних галузей, що живлять педагогічну науку, сходяться в одному: *на-явність мотивації* — важлива передумова одержання прогнозованих результатів.

І. Підласий зазначає, що *мотивацією* у процесі формування вмінь є успіх. Найпрекраснішим переживанням учня, на думку вченого, є відчуття перемоги («Вийшло!»), саме переживання успіху окрилює школяра. Адже немає учня, для якого успіх не мав би значення. Якщо він є, ніякі інші стимули не потрібні. Якщо його немає, ніякі придумані стимули — ні заохочення, ні покарання у вигляді оцінок — не допомагають. Тому не втрачають актуальності для нас сьогодні слова українського педагога В. Шаталова: «Учень повинен навчатися переможно!» [11, с. 15].

Згідно з висновками Д. Петті, «спіраль успіху — локомотив, що рухає за собою весь процес учіння [9, с. 66]». Учений зображує спіраль успіху таким чином:

Як свідчать дослідження психологів, учні, успішні в навчанні, найбільш мотивовані [9, с. 69]. Посилює мотивацію, а отже й пізнавальний інтерес усвідом-

лення практичного значення всього, що роблять учні на уроці, відчуття зв'язку між навчанням і перспективами розвитку народного господарства свого міста, села, області, країни, перенесення успіхів учня в одному виді діяльності на інші види діяльності: через епізодичний успіх — до постійних досягнень, перенесення важливості предметного матеріалу на особистісний рівень [10, с. 86–94].

Повноцінності освітньому процесові додають такі важливі складники його: факти й інформація про внутрішній і зовнішній світ, способи взаємодії зі світом, ціннісні орієнтири, емоційно особистісні ставлення і культурні традиції.

Як наголошує А. Хуторський, «згідно з головним дидактичним принципом, що регламентує особистісно орієнтований освітній процес, навчання кожного учня має відбуватися на основі й з урахуванням його *особистих навчальних цілей* [13, с. 222]». Про важливість людської здатності ставити цілі у своїй діяльності писав ще І. Павлов. Акт прагнення людини до мети вчений-фізіолог називав одним із головних умов її життя.

Перш ніж розглянути проблеми освітнього цілевизначення, з'ясуємо суть поняття «ціль». За визначенням А. Хуторського, *ціль* — це передбачуваний результат — освітній продукт, який може бути внутрішнім або зовнішнім, але створеним за певний проміжок часу і його можна продіагностувати, тобто ціль має бути контрольована.

Особливістю сучасного навчання дослідник вважає те, що нині цілі визначають різні суб'єкти освіти, відповідно й класифікують їх як державні нормативні, суспільні, національно-регіональні, шкільні, індивідуальні, цілі вчителів, учнів, їхніх батьків, цілі місцевого соціуму і т.д. [13, с. 223].

Цей аспект навчального процесу порівняно новий, він визначає суть особистісно орієнтованого навчання й водночас сприяє побудові власної освітньої

траєкторії кожного учня. Тому навчати учнів цілевизначення необхідно й надзвичайно важливо. У додатках підручника «Українська мова» для учнів 9 класу (автори — Голуб Н. Б., Ярмолюк А. В.) уміщено орієнтири для учня і вчителя, однак варто звернути увагу на окремі елементи методики навчання учнів цілевизначення, яку пропонує А. Хуторський [13].

На переконання вченого, на початку вивчення предмета, розділу або теми необхідно вводити учнів у процедуру освітнього цілевизначення.

На *етапі діагностики* автор пропонує діагностувати цілі учнів. Зробити це можна за допомогою співбесіди, письмового анкетування, тестування, спостережень, експертних опитувань та ін. Діагностувати можна також не пропонуючи переліку готових цілей. Наприклад, для молодших школярів можливе поставлення запитання «Що для мене найголовніше?». Часу на відповіді — 5 хвилин.

Такий підхід, за висновками дослідника, дає змогу виявити справжні особистісно важливі цілі дитини, за якими можна скласти образ мотивованих дій і врахувати його у процесі формування індивідуальної освітньої програми.

Кожному старшокласникові А. Хуторський пропонує список цілей, у якому потрібно виділити найголовніші для нього. Цей перелік учитель можна редагувати з огляду на різні умови. Перелік *цілей* такий:

- 1) вивчити матеріал підручника;
- 2) засвоїти основні поняття і закони теми;
- 3) підготувати доповідь по одній з проблем (вказати);
- 4) якісно підготуватися до заліку (контрольної роботи, іспиту);
- 5) виконати самостійне дослідження за обраною темою (вказати);
- 6) оволодіти методами вивчення і пояснення досліджуваних явищ;
- 7) поглиблено розглянути конкретні питання теми (перерахувати їх);
- 8) навчитися виконувати досліди, працювати з приладами і технічними засобами;
- 9) проявити і розвинути свої здібності (назвати їх);
- 10) організувати своє навчання за обраною темою: поставити досяжні цілі, скласти реальний план, виконати його й оцінити свої результати;
- 11) навчитися аргументовано сперечатися в ході вивчення теми;
- 12) отримати високу оцінку;
- 13) навчитися розв'язувати завдання і проблеми з теми;
- 14) свій варіант мети.

Аналіз відповідей на анкету дасть змогу вчителю зробити висновки про освітні наміри учнів, їхні мотиви навчання, індивідуальні схильності, отримати повну картину учнівських переваг, пріоритетних цілей. Так, вибір цілей 1, 4, 12 свідчить про формальну орієнтацію учня в навчання; 2, 7, 13 — про наявність когнітивних мотивів; 3, 5, 8 — про креативні здібності; 6, 10 — про методологічні пріоритети діяльності; 9, 14 — про самоорганізацію.

Як можливі вчений виділяє такі групи цілей учнів:

особистісні — осмислення цілей освіти; набуття віри в себе, у свої потенційні можливості; реалізація конкретних індивідуальних здібностей;

предметні — формування позитивного ставлення до досліджуваного предмета; знання основних понять, явищ і законів, що становлять досліджувану тему; вироблення вмінь користуватися найпростішими приладами; розв'язання типових або творчих завдань з теми;

креативні — складання збірки завдань; творів; конструювання технічної моделі; малювання картини;

когнітивні — пізнання об'єктів навколишньої дійсності; вивчення способів розв'язання різних проблем, що постають; оволодіння навичками роботи з першоджерелами; поставлення експерименту; проведення дослідів;

орґдiяльнiснi — оволодіння практичними навичками самоорґанiзацiї навчальної дiяльностi; умiння ставити перед собою мету, планувати дiяльностi; розвиток навичок роботи в групi, освоєння технiки ведення дискусiй [13].

Педагоги-новатори звертають увагу на гідні цілі, що є умовою життєвої стратегії творчої особистості, а саме на такі характеристики їх: суспільна користь, новизна, ієрархічність, тобто можливість переходу на вищі рівні, еретичність (розходження з загальноприйнятими), вагомість, аж до сумісності з метою власного життя; незалежність від зовнішніх умов тощо.

З практики педагогів-експериментаторів відомі різні прийоми, способи, завдання і вправи, спрямовані на розвиток здатності учнів до освітнього цілевизначення в єдності з рефлексією. Наприклад, радимо вдаватися до таких пропозицій:

- сформулюйте свої очікування: чого ви хочете навчитися на уроках української мови;
- сформулюйте цілі на різні періоди: на весь урок, на домашню роботу, на чверть, на весь навчальний рік;
- поставте мету своєї самостійної роботи;
- складіть план спостережень за мовним оточенням протягом дня;
- запропонуйте схему-алгоритм для розв'язання проблеми суржикового мовлення;
- складіть рекомендацію, як підготувати діалог;
- згадайте свої труднощі під час вивчення синтаксису у 8 класі;
- складіть порівняльну рецензію усних відповідей однокласників.

Досягнення мети, на думку А. Хуторського, залежить від того, яким чином вона була задана. Значення мають такі деталі:

- цілі потрібно формулювати таким чином, щоб мати змогу перевірити рівень досягнення їх;
- ціль має окреслювати кінцевий результат — продукт освітньої діяльності, а не напрям діяльності.

Формулювання цілі у вигляді кінцевого освітнього продукту — найбільш ефективний спосіб визначення її. Таким продуктом на уроках української мови може бути висловлення; переказ; діалог; перетворений чи вдосконалений текст тощо.

На початковому етапі ознайомлення з конкретним шкільним предметом роль педагога у навчанні цілевизначення така:

- допомогти учням створити цілісний образ навчального предмета (з'ясувати сенс його, навіщо він потрібен, з чого складається, які його особливості; сформулювати найбільш цікаві для дітей питання);
- спонукати учнів до складання схеми, малювання символів або створення образу предмета;
- пропонувати дітям удатися до основних видів діяльності, наприклад: дослідити нове поняття, придумати казку, накреслити схему;
- через створені дітьми початкові освітні продукти й апробовані види діяльності вивести їх на поставлення індивідуальних цілей з предмета на доступний для огляду для них період;
- скласти навчальну програму на чверть, включивши в неї особистісний компонент учнів, тобто їхні цілі з предмета [13].

Психологи-гуманісти виділяють такі найважливіші цінності освіти: емоційні фактори, особистісне зростання й розвиток [9, с. 34]. Отже, якщо в центрі уваги шкільної освіти перебуває дитина, її розвиток й особистісне зростання, то важливо усвідомити суть і механізми його. Згідно з науковими дослідженнями, процес особистісного зростання починається із забезпечення відповідних умов. Першим кроком до створення таких умов є формування розвивального навчального середовища. Головне призначення розвивального середовища «полягає в тому, щоб кожен учень, по можливості, почав проявляти свою мисленнєву активність, у роздумах, уяві, здогадках, у комунікації, долучаючись до різних видів діяльності...[7, 117]».

Дж. Равен [12] називає такі елементи *розвивального середовища*:

- можливість обговорювати свої цінності й розв'язувати ціннісні конфлікти в атмосфері поваги, відкритості, чесності й підтримки;
- можливість апробувати різні способи поведінки з правом на помилку, без насмішок і серйозних наслідків на майбутнє;
- заохочення у процесі розвитку нових способів поведінки, досягнення привабливих і важливих для них цілей;
- можливість для роздумів про своє перебування в суспільстві й досягнення нового розуміння і сприйняття, на основі чого змінювати свою поведінку;
- надання в готовому вигляді тих знань і понять, що допомагають обдумувати свою поведінку, способи світосприйняття, альтернативних поглядів на життя;
- підтримування, заохочення й допомога у випадках, коли вони допускають помилки;
- спонукання до поставлення складних, але реальних цілей;
- визнання й обговорення досягнень кожного тощо.

Продуктивними прийомами формування комфортного навчального середовища є комплімент, музикотерапія, хвилинка гарного поетичного слова тощо.

Оскільки успіху досягнуто зусиллями, застосуванням правильних підходів, прийомів, знань і вмінь, то й похвала має бути зосереджена не на самій особистості, здібностях і досягненнях її, а на діях і результатах: «Молодчина, ти дібрав

(дібрала) вдалі приклади», «Ти швидко зорієнтувалася (зорієнтувався) у правилах», «Хвалю, усі розділові знаки поставлено правильно», «Ти добре зосередилася на завданні, тому все правильно», «Відповідь добре аргументована, молодець!».

Суттєвим доповненням до інформації про створення комфортних умов навчання вважаємо такі поради І. Підласого:

- у процесі навчання обов'язково враховувати індивідуальну навченість кожного учня;
- не практикувати легких та одноманітних видів роботи: вони мало розвивають і швидко стомлюють;
- не пропонувати завдань, на успішне виконання яких ви не розраховуєте;
- урізноманітнювати способи повторення й зміцнення вивченого;
- запобігати втомі учнів і не допускати її під час самостійної роботи;
- навчати міркувати, а не заучувати готові висновки;
- головну увагу приділяти розвиткові мислення, а не запам'ятовуванню;
- привчати учнів користуватися різними енциклопедіями, довідниками й словниками (орфографічними, тлумачними й ін.);
- контролювати внутрішні чинники (неуважність, заняття сторонніми справами тощо) і зовнішні (запізнення, порушення дисципліни і т.д.), що відволікають увагу учнів;
- не інтенсифікувати процес навчання штучно, виявляти причини зниження темпу, втрати інтересу й шукати шляхи відновлення;
- широко практикувати самостійне повторення як важливу форму зміцнення знань;
- привчати учнів думати й діяти самостійно, поступово відмовляючись від механічного переказування та дослівного відтворення;
- розвивати творче мислення, удаючись до всебічного аналізу проблем, пізнавальних завдань розв'язань декількома способами, що логічно розрізняються; частіше практикувати творчі завдання;
- готувати розум учня до вивчення нової теми;
- широко використовувати аналогію, порівняння, зіставлення, протиставлення; давати поштовх думкам вихованців, показувати їм, що навіть найскладніші знання доступні для розуміння;
- наполегливо привчати учнів перевіряти й застосовувати свої знання на практиці; використовувати навколишню дійсність і як джерело знань, і як царину їхнього практичного застосування;
- виховувати в учнів прагнення до постійного поліпшення своїх результатів, організуйте змагання між учнями [11, с. 85].

Якщо в умовах традиційного навчання результат визначали перші дві змістові лінії (мовленнєва і мовна) й компоненти програми «Учні повинні знати», «Учні повинні вміти», то нині вони є лише першою сходинкою, складником бажаного результату.

Соціокультурна змістова лінія орієнтує вчителя на те, що кожен урок української мови водночас має бути спрямованим на моральне й духовне становлення, формування патріотизму й громадянськості, естетичних смаків і засвоєння етичних норм тощо. Нині недостатньо навчити школярів, як правильно вимовити, вжити чи написати слово, значно важливіше, як цим словом не завдати болю, як спрямувати його на добро й гармонію; як заявити про свою позицію і формувати почуття відповідальності за мовлене й написане слово.

Американський філософ і психолог Н. Хілл передумовами успіху називає *наполегливість, цілеспрямованість, бажання, вміння планувати, уяву, віру в себе*. Перешкодами на шляху досягнення успіхів учений вважає відповідно брак конкретних цілей, недостатню наполегливість, негативні емоції, нерішучість, спілкування з неправильними людьми, нездатність зосередитися на пріоритетах, обмаль проявів ентузіазму, закритість, несформованість комунікативних навичок тощо.

Якщо ми прагнемо навчати дітей бути успішними, то маємо це враховувати.

Література:

1. Бордовская Н. В. Педагогика: учебное пособие / Бордовская Н. В., Реан А. А.— Сб.: Питер, 2008.— 304 с.
2. Братченко С.Л., Миронова М. Р. Личностный рост и его критерии // С.Л. Братченко, М.Р. Миронова // Психологические проблемы самореализации личности: Сб. ст. / Под ред. А.А. Крылова, Л.А. Коростелевой.— СПб.: Санкт-Петербургский ун-т, 1997, С. 38–46.
3. Гершунский Б.С. Россия и США на пороге третьего тысячелетия / Гершунский Б. С.— М.: Флинта, 1999.— 599 с.
4. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі // Н. Б. Голуб.— Українська мова і література в школі.— 2015.— № .3 — С. 2–10.
5. Гузев В. В. Преподавание. От теории к мастерству. М.: НИИ школьных технологий, 2009.— 288 с.
6. Эльконин Д. Б. Детская психология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д. Б. Эльконин; ред.-сост. Б.Д. Эльконин.— 4-е изд., стер.— М.: Издательский центр «Академия», 2007.— 384 с
7. Иванов Д. А. Экспертиза в образовании: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Д. А. Иванов.— М.:
8. Карпицкий Н. Н. Личность в современной практике образования / Н. Н. Карпицкий, Г. М. Тарнапольская.— Рига: Cita Eiroa, 2015.— 142 с.
9. Петти Д. Современное обучение. Практическое руководство / Джефф Петти; пер. с англ. П. Кириллова.— М.: Ломоносовъ, 2010.— 624 с.
10. Підласий І. П. Навчання «під протоколом» / І. П. Підласий.— Х.: Основа, 2011.— 112 с.
11. Підласий І. П. Спільна дія / І. П. Підласий.— Х.: Основа, 2012.— 224 с.
12. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен / пер. с англ.— М.: Когито-Центр, 2002.— 396 с.
13. Хуторской А. В. Методика обучения школьников постановке целей // А. В. Хуторской // Вестник ННГУ. Выпуск 1(6).— 2005.— Серия Инновации в образовании.— С. 221–231.

II. МІСЦЕ СИНТАКСИСУ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ.

Голуб Н. Б.

Синтаксис — це елементарна гігієна думання.

О. Забужко.

*Мистецтво мови — це не знання слів, а вміння сполучати їх.
Матриця сполучених слів — це тканина нашого мислення,
де вишиваємо словами-нитками. Міцність тканини — запорука
тривалого життя мови як неповторної картини світу.
Якщо лексичний рівень — це відкритий, зовнішній бік мови,
то синтаксис — її морське дно, що є глибинами нашого мислення.*

І. Фаріон.

Синтаксис — завершальний розділ шкільного курсу української мови. В ієрархії мовної системи він посідає вищу позицію, оскільки спрямовує знання фонетичних законів, правил морфології, наявний лексичний запас активного словника учнів на продукування думок, оформлення й об'єднання їх у тексти. Синтаксис досліджує й оперує тими одиницями, що визначають успіх чи невдачу людського спілкування. Саме володіння цим розділом вивершує мовця у процесі формування, виводить його на рівень компетентності в міжособистісному спілкуванні. Програма виділяє головні одиниці синтаксису — словосполучення, речення і текст.

Загалом вивчення цього розділу здійснюється дозовано, починаючи з початкових класів, а саме:

- *початкові класи*: практичне ознайомлення із елементарними синтаксичними одиницями в початковій школі;
- *5 клас*: пропедевтичне вивчення основних понять синтаксису й пунктуації;
- *6–7 класи*: звернення уваги до синтаксису у процесі опанування морфології;
- *8–9 класи*: вивчення систематичного курсу синтаксису;
- *старші класи*: комунікативний і стилістичний аспекти синтаксису; узагальнення й систематизація відомостей про синтаксис української мови.

Шкільна програма орієнтує вчителя у навчанні синтаксису досягти таких умінь і навичок учнів:

- розрізняти ключові поняття розділу («синтаксис» і «пунктуація», «головне» й «залежне» слово у словосполученні; «просте» і «складне» речення тощо);
- будувати речення різних видів;
- аналізувати й оцінювати виражальні можливості словосполучень і речень різних видів;
- ставити правильно розділові знаки й обґрунтовувати їх за допомогою правил;
- конструювати словосполучення і речення різних видів, а також синонімічні;

- редагувати тексти, надаючи їм більшої виразності за допомогою вивчених мовних засобів;
- використовуючи виражальні можливості речень вивчених видів у власному мовленні тощо.

Однак варто усвідомити, що елементарні знання і вміння, заявлені у мовній змістовій лінії, не є визначальною ціллю мовної освіти. Навчання синтаксису не повинне обмежуватися усвідомленням теорії й виконанням синтаксичного розбору речень. Для життя й становлення дитини в соціумі значно важливіше усвідомлення функційних можливостей одиниць синтаксису, формування поведінкових норм для кожної ситуації мовлення засобами цих одиниць, використання мовних засобів для розв'язання будь-яких життєвих проблем.

Яку ж роль відводимо синтаксису? Наскільки важливим є цей розділ для вивчення й засвоєння української мови?

Переклад слова «синтаксис» із грецької вже містить натяк на важливість його, оскільки цей розділ покликаний упорядкувати одиниці мови й дати їм поштовх до дії. Одиниць нижчих рівнів мови недостатньо для того, щоб мова жила й повноцінно виконувала свої функції. Для оформлення й висловлення наших думок, пізнання світу, обміну інформацією, емоціями й почуттями, для гармонійного спілкування необхідні одиниці вищого рівня мовної системи — речення.

Важливість знань синтаксису визначають також такі його можливості:

- сприяти розумінню тексту у процесі читання;
- накопичувати досвід творення власних текстів;
- удосконалювати навички інтонаційно виразного мовлення;
- сприяти здійсненню різноманітних комунікативних намірів у процесі спілкування;
- урізноманітнювати власне мовлення синонімічними конструкціями;
- відчувати естетику мови;
- формувати мовне чуття і мовний смак тощо.

Методика навчання синтаксису базується, крім загальнодидактичних, на специфічних принципах:

- навчання синтаксису у *взаємозв'язку з морфологією, лексикою, фонетикою, стилістикою* (вимірювання функційних можливостей усіх мовних одиниць нижчого рівня);
- навчання синтаксису у *взаємозв'язку з пунктуацією й інтонацією* (оволодіння вміннями й навичками інтонувати різні за структурою, метою висловлення, емоційним забарвленням речення, членувати речення відповідно до комунікативного наміру, доречно користуватися логічним наголосом, виразно читати тощо);
- принцип навчання синтаксису *в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення* (реалізація завдань мовленнєвої змістової лінії засобами синтаксису);
- принцип *текстотворчості й текстоцентризму* (вивчення синтаксичних одиниць на текстовій основі; продукування власних текстів з усвідомленням структури тексту й функцій мовних одиниць у ньому).

ІІІ. ФОРМИ, МЕТОДИ І ПРИЙОМИ НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ

Голуб Н. Б.

Для розв'язання завдань і досягнення цілей сучасної мовної освіти необхідно переглянути дидактичний інструментарій, а саме — методи навчання, прийоми, організаційні форми навчання, засоби тощо.

3.1. Форми організації навчальної діяльності учнів

Якщо проаналізувати види діяльності, то виявимо: майже всі вони потребують участі інших людей. А щоб діяльність була продуктивною, результативною і приносила задоволення, потрібно вміти працювати в колективі — великому й нечисельному. Формувати такі вміння покликана сучасна освіта. З цією метою пропонуємо, поряд з індивідуальною, впроваджувати групову й парну роботу. Переваги групової роботи визначають такі можливості її:

- сприяти формуванню активності учнів;
- навчати несміливих учнів поступово долати сором'язливість;
- надавати можливість кожному учневі робити свій внесок у спільну справу й відчувати задоволення;
- формувати ділову атмосферу, навчати ділових стосунків;
- застосовувати навички структурування теоретичного матеріалу;
- розвивати мисленнєві операції (аналіз, синтез, порівняння, оцінювання);
- навчати взаємодіяти й домовлятися з іншими;
- формувати відчуття причетності до групи, колективу;
- навчати дослухатися порад і думок інших, слухати і чути;
- сприяти поліпшенню атмосфери в класі та ін.

Важливим аспектом організації групової роботи є формування груп. На думку психологів [Петті], кількісний склад групи залежить від характеру завдання. Називають такі способи розподілу учнів на групи:

- 1) *довільний* (за списком у журналі, жеребкуванням тощо) — потрібно більше часу для звикання, організації роботи;
- 2) *за бажанням* (у групи об'єднуються друзі, діти, які симпатизують один одному) — найбільш популярний серед учнів; у результаті в групи об'єднуються окремо хлопчики й дівчатка;
- 3) *диференційований за здібностями* (сильна група, середня і слабка);
- 4) *за наявністю досвіду* (групи, що мають досвід такої роботи; мають незначний досвід; не мають досвіду);
- 5) *вирівнювальний* (учитель об'єднує в групах порівну сильних слабких учнів).

Кожен спосіб виправданий завданням і метою, яку ставить учитель.
Привертаємо увагу до особливостей груп з різним кількісним складом:

Таблиця 3.1.

Великі групи	Малі групи
<ul style="list-style-type: none"> • додає учасникам упевненості мати правильні результати; • більше ймовірності, що група зрозуміє правильно завдання; • нагромаджується колективний досвід, на який зможе спиратися група; • менше часу потрібно вчителю на роботу з групами й перевірку її; • повільніше прийматимуть рішення і важче досягти згоди. 	<ul style="list-style-type: none"> • активніші всі учасники; • відповідальність кожного учасника збільшується; • неможливо сховатися й уникнути роботи; • швидше приймають рішення; • легше дійти згоди, виробити спільне рішення;

Усе ж, групова робота не обмежується поділом класу на групи й добиранням для них завдань. Дослідники висловлюють окремі застереження, ігнорування яких призводить до небажаних ситуацій і результатів роботи. Зокрема, йдеться про такі орієнтири для вчителя:

- 1) обов'язковий контроль за ходом групової роботи й вимога своєчасно надавати результати її;
- 2) планувати щоразу поділ класу на групи, щоб уникнути формування груп «пасивних пасажирів»;
- 3) ретельно добирати завдання, розв'язання яких передбачає участь колективу;
- 4) не планувати роботу, для якої потрібно надто багато часу;
- 5) не зловживати в межах уроку груповою роботою;
- 6) мати чітке уявлення, чого саме ви хотіли б досягти, й переконання, що групова робота для цього є найкращим засобом;
- 7) для роботи в групах створювати відповідний простір, розташування меблів тощо [6, с. 264–267].

Ефективність групової роботи значною мірою залежить від добору завдань, які можуть бути загальними, вибірконими й диференційованими. Загальні (спільні) завдання можуть бути подрібнені на частини для зручності виконання їх.

Розподіл завдань можна здійснювати такими чином:

- запропонувати групам *однакові* завдання (такий підхід посилює бажання зробити краще, швидше, якісніше; породжує дух змагальності, згуртовує учасників);
- дати змогу *вибрати* завдання зі списку пропонованих (учні відчувають довіру, повагу до себе, в це стимулює їх працювати краще);
- запропонувати *різні* завдання (є можливість розглянути різні аспекти проблеми; це мотивує, формує почуття відповідальності).

У процесі роботи вчитель здійснює ненав'язливий контроль: спостерігає за ходом; цікавиться, стимулює, періодично з'ясовує, чи все зрозуміло, але не зловживає перетягуванням часу, відведеного на виконання завдань, на зауваження.

Отже, колективна робота має бути чітко спланована й організована: заздалегідь дібрані завдання; прийнято рішення про розподіл груп; визначено час на виконання завдань; продумано способи надання звітів про роботу.

3.2. Методи і прийоми навчання синтаксису

Кількість методів у вітчизняній лінгводидактиці за останні десятиріччя зросла майже у 50 разів: якщо традиційна методика налічувала й пропонувала для засвоєння й використання 5 методів (слово вчителя (метод розповіді), бесіда, спостереження над мовою, самостійна робота з підручником і вправи), то сучасний словник-довідник [4] налічує близько 260 методів.

Розібратися в цьому розмаїтті методичного інструментарію непросто. Одним із шляхів виходу з такої несприятливої для студентів, учителів, методистів і науковців ситуації бачиться розроблення класифікації методів.

Оптимальним з огляду на завдання сучасної шкільної мовної освіти видається поділ методів на такі групи: когнітивні, креативні й оргдіяльнісні [3, с. 264–266].

Когнітивними вчені вважають методи наукового дослідження, методи шкільних предметів і метапредметні методи.

До *креативних* відносять інтуїтивні, алгоритмічні й евристичні.

У складі *оргдіяльнісних* називають методи учнів, методи вчителя й методи управління освітою.

Орієнтиром у виборі конкретного методу мають бути вміння і навички, формування яких він спроможний забезпечити. Зміст, характер і важливість умінь чітко відображено в таксономії Блума. Навички й здатності вчений об'єднав у шість груп. Розглянемо перші три групи, на яких базувався традиційний підхід:

Таблиця 3.2.

Знання:	Розуміння:	Застосування: (зроби після того, як тобі показали приклад)
<ul style="list-style-type: none"> • назви; • пригадай; • дай визначення; • опиши. 	<ul style="list-style-type: none"> • поясни; • проінтерпретуй; • класифікуй; • опиши. 	<ul style="list-style-type: none"> • застосуй; • використай; • підрахуй; • постав розділові знаки.

Уміння, подані в таблиці 3.2., учений відносить до групи нижчого рівня, оскільки сформувавши їх можна досить легко, вони не потребують глибокого осмислення, самі по собі недостатні і є лиш «засобом засвоєння знань на вищому рівні [6, с. 23]».

Основу функційних знань, за висновками дослідника, становлять такі групи:

Таблиця 3.3.

Аналіз: (окремо розглянь частини цілого)	Синтез: (придумай, розроби, винайди)	Оцінювання: (вислови судження, оціни критично)
<ul style="list-style-type: none"> • проаналізуй ситуацію; • опиши, що відбувається; • класифікуй; • порівняй; • наведи аргументи; • визнач причини й наслідки. 	<ul style="list-style-type: none"> • розв'яжи нестандартну проблему; • напиши твір, звіт, критичну статтю; • зроби плакат, буклет, презентацію; • зроби конструктивну пропозицію щодо поліпшення певної ситуації; • запропонуй підхід, стратегію; • висунь гіпотезу; • запропонуй нові ідеї... 	<ul style="list-style-type: none"> • сформулюй судження щодо завдання, плану, аргументу, історичної події, наукового експерименту; • порівняй, зістав дві схожі ідеї; • оціни свою роботу під час виконання й після завершення; • розглянь сильні і слабкі сторони, аргументи, позиції, погляди, думки.

Уміння цих трьох груп Б. Блум називає мисленнєвими вміннями високого рівня, які «необхідні в повсякденному житті й для виконання багатьох навчальних завдань [6, с. 23]».

Відповідно до завдань сучасної мовної освіти, що актуалізують уміння вищого рівня, вважаємо за доцільне рекомендувати для уроків вивчення синтаксису пунктуації такі *когнітивні* методи: діалогічний, спостереження над мовою, самостійної роботи з підручником та іншими довідковими джерелами, вправи (підготовчі, вступні, тренувальні); *креативні*: вправи (завершальні, творчі), ситуаційний метод, метод проектів, алгоритмування, моделювання і конструювання; *оргдіяльнісні*: цілевизначення, планування, цілереалізація, рефлексія. Важливими компонентами цих методів є *прийоми*: асоціювання, виділення головного, виявлення явища, аналіз, поставлення проблеми, узагальнення, аналогіювання, визначення, висунення гіпотези, вибір, пропонування альтернативи, складання плану, формулювання цілей, формулювання завдань, доведення, демонстрування, зіставлення, протиставлення, формулювання тези, висновків, запитання, ілюстрування, добір ключових слів, коментування та ін.

Щоб зробити правильний вибір методів навчання, учені радять визначитися у таких питаннях:

1. Які методи навчання існують нині?
2. Які сильні й слабкі сторони кожного методу?
3. Які завдання дає змогу розв'язати кожен із них?
4. Як використовувати ці методи в роботі? [6, с. 169].

Обмежувати роботу одним-двома методами не потрібно, оскільки це призводить до одноманітності й зниження пізнавального інтересу.

Особливої актуальності на всіх етапах уроку набуває **діалогічний метод**. Переваги методу:

- сприяє свідомому засвоєнню матеріалу;
- спонукає учнів до активності, ініціативності, дає змогу охопити активною навчальною діяльністю більше учнів;
- сприяє налагодженню роботи в класі;
- навчає формувати власну думку й висловлювати її вголос;
- дає змогу кожному учневі відчутися суб'єктом навчального процесу;
- допомагає учням долати сором'язливість, страх, невпевненість у собі;
- пришвидшує пошук істини;
- спонукає учнів до прийняття рішень;
- дає змогу відстежити перебіг думок учнів;
- розвиває аналітичне, критичне мислення;
- формує навички культури діалогу та ін.

Виділяємо такі *види* цього методу: бесіда, дебати, дискусія, полеміка, інтерв'ювання.

Метод ефективний на кожному етапі уроку й на кожному уроці. Наприклад, під час **перевірки домашнього завдання** пропонуємо учням підготувати запитання для перевірки засвоєного на попередньому уроці; за підготовленими вдома (як домашнє завдання) запитаннями за теоретичним матеріалом і практичним завданням створюємо «банк запитань», які використовуємо під час опитування.

Актуалізація опорних знань (на уроці повторення вивченого):

- 1.1. У яких випадках просте речення вважають ускладненим?
2. Назвіть компоненти, що можуть ускладнювати речення.
3. Які члени речення є однорідними?
4. Що можуть позначати вставні слова, речення чи словосполучення?
5. Чим відрізняються вставні слова і словосполучення від інших слів і словосполучень у реченні?
6. Що означає у реченні звертання?

- II.**
1. Пригадайте, що називають прямою мовою?
 2. Чим відрізняється пряма мова від непрямої?
 3. Де в житті вам доводилося використовувати знання про пряму мову і застосовувати вміння будувати такі речення?
 4. У чому полягають особливості речення з прямою мовою?
 5. У яких мовленнєвих ситуаціях є потреба використовувати речення з непрямою мовою?

III.1. Пригадайте теоретичний матеріал попередніх уроків і скажіть, чим відрізняються складнопідрядні речення з підрядними означальними і складнопідрядні речення з підрядними обставинними?

2. На які запитання відповідають підрядні обставинні місця, а на які — підрядні часу?

3. Що подібного є між обставинами простого речення і підрядними обставинними частинами складного речення?

Актуалізація теми соціокультурної змістової лінії (тема «Українське мистецтво»):

1. З якими образами асоціюється у вас поняття «мистецтво»?
2. Які почуття викликає згадка про мистецтво?
3. Чи є у вашій родині улюблений вид мистецтва? Із чим це пов'язано?
4. Яке місце в суспільстві має бути відведено мистецтву?
5. Що дає кожній людині дотик до мистецтва?
6. Як ви розумієте слова М. Рильського «В тобі, мистецтво, у тобі одному є захист...»?
7. Що про мистецтво необхідно знати кожній людині?

Мотивування:

1. Чи насправді таке важливе значення мають розділові знаки?
2. Де найбільше знадобляться знання пунктуації?
3. Навіщо знати пунктуацію людям, що послуговуються у своїй діяльності переважно усною формою мовлення?

Важливу роль цьому методіві відводимо у процесі **роботи з текстами**.
Наприклад:

- I. 1. Як у народі називають збирання грибів? Чому?
2. Для кого з вас збирання грибів — улюблена справа?
3. Які правила чи секрети грибників вам відомі?
4. Які з грибів, згаданих у тексті, є на світлинах? Чи всі назви грибів, про які пише автор, відомі вам?
5. З чим іще можна поєднувати збирання грибів?
6. Які почуття (цікавість, здивування, захоплення, інтерес, радість, байдужість чи ін.) викликав у вас цей текст? Чому?
7. Скількох птахів ви знаєте? Які з них найбільше до вподоби?
- II. 1. З'ясуйте, хто такий мольфар?
2. Чому мольфар назвав осінь синьою?
3. Що означає «дивись душею»?
4. Кого називають пліткарем?
5. Які почуття переважають у ліричних героїв?
6. Чи доводилося вам бувати в Карпатах?
7. Які враження залишилися у вас від поїздки?

Організація самостійної роботи (опрацювати інформацію, розміщену на сайті відомого українського мандрівника І. Меліки):

1. Яку місцевість і чому називають країною озер і полонини?
2. Що автор має на увазі, пишучи: «Спускаючись з найвищої вершини, обережно обминаю Жандарми»?
3. Яким іменем місцеві жителі називають гору Котел і озеро Ворожеска?
4. Які ягоди ростуть на Боржавській полонині?
5. Чим відоме село Криворівня?
6. Яке число у верховинців є магічним у вимірюванні об'ємів рідини?
7. Які місця в Карпатах називають «по-справжньому безлюдними, незайманими»?
8. Що називають слова «цекоти», «треготи» і «горгани»?

9. Назвіть страви, які споживають горяни.
10. Яка гора споконвіків є священною для гуцулів?

Під час закріплення вивченого матеріалу.

Прочитайте текст, визначте вид підрядного. Випишіть у таблицю речення дискусійного характеру щодо змісту якого у вас не сформувалася чітка позиція. У праву колонку запишіть аргументи на підтвердження тези, а в праву — на спростування.

До головного маминого лозунгу «Не панікувати!» тулилися, мовби шикувалися в струнку шеренгу й інші: «Усе в житті має свої закони і правила», «Гарний смак робить людину духовно багатую», «Роби тільки добрі вчинки», «Перш ніж щось учинити, подумай», «Не роби прикрощів нікому», «Найбільше покарання — твоє сумління». Яюсь Олесі після чергового делікатного морального уроку здалося, що ці слова складаються спочатку в дивну мозаїку, потім — у мішанину й вигукують самі до себе, утворюючи геть абсурдні речення. Вона засоромилася, а потім почала переставляти ті слова по-своєму. Виходило ось таке: «Усе в житті робить людину духовно багатую», «Закони і правила — тільки добрі вчинки», «Подумай — і не роби», «Найбільше покарання — гарний смак», «Роби своє сумління». І найабсурдніше — «Прикрощі — твоє сумління». Але чогось саме воно прив'язалося, наче реп'ях.

Можливо, її підсвідомий бунт проти надто великої правильності й моральності мами так би й лишився бунтом у підсвідомості, адже мама нічого поганого дочці не бажала, не тисла, не кричала. Світ отримав би ще одну правильну й високоморальну, ну, трішки-трішки занудну людину... (В. Лис).

Таблиця 3.4.

Аргументи, що підтверджують	Теза (речення)	Аргументи, що спростовують

Об'єднайтеся в групи. Прочитайте мовчки текст. Підготуйтеся до обговорення, виробивши спільну позицію групи. Для підготовки скористайтеся поданою нижче схемою.

Уміння прощати — велике уміння.
 Коли ти приймаєш його розуміння,
 Відразу сягаєш вершини небес...
 В прощенні вселюдським Христос наш воскрес.
 Прощення очищує, вірить, підносить.
 Ніколи нікого нічого не просить.
 Приймає навколишність, як вона є.
 Ніколи не ділить: твоє чи моє...
 Приймає усіх та усе відпускає.
 Всьому виправдання та захист шукає.
 І зцілює повністю душу і тіло,
 Щоб завжди летіло, не тліло — горіло...
 Прощення — це думка і світла, і чиста.

Це радості дивнії перли-намиста...
Це звільнення повне від страху, провини,
Які дуже часто на шкоду людині...
Прощення — свята і нелегка робота.
У думці — осмислена вічна турбота,
Контроль, щоб претензію не допустити
В тобі панувать чи й на мить поселитись...
Нелегко навчитись любити й прощати,
Але як одягнеш ці пишнії шати,
То ними минуле й майбутнє омиєш,
В душі рівновагу і спокій відкриєш...

О. Леонтієва

1. Тема тексту актуальна, тому що ...
2. Суть проблеми полягає у ...
3. Причинами виникнення проблеми вважаємо ...
4. Ключовими словами теми є ...
5. Ці слова тлумачимо таким чином: ...
6. Цю проблему можна поділити на такі частини: ...
7. Захищаючи, беремо до уваги таке: ...
8. Заперечення викликають такі моменти:
9. Пропоную такий спосіб (способи, алгоритм) розв'язання проблеми:

Діалогічний метод (різні види його) високо цінували ще в Давній Греції, наголошуючи на продуктивності під час засвоєння нової інформації й у процесі пошуку істини. З огляду на продуктивність діалогу в освіті й інших сферах суспільства, дослідники наполягають на необхідності діалогізації всього навчально-виховного процесу.

Прийоми методу: формулювання запитань, уточнення, конкретизування, висування гіпотези (висловлення припущень), побудова алгоритму для перевірки її, аргументування, спростування, заміщення, порівняння, зіставлення; обґрунтування, формулювання висновків та ін.

Використання цього методу сприяє формуванню соціальної й комунікативної активності, допитливості, стимулює пізнавальний інтерес, формує впевненість у собі та ін.

Рекомендуємо такі вправи і завдання діалогічного характеру:

1. Обміняйтеся компліментами.
2. Продумайте, який подарунок до дня народження ви хотіли б зробити один одному. Обґрунтуйте вибір. Вручіть «подарунок», коментуючи суть його і ваш намір. Відреагуйте на отриманий подарунок. Як правильно це зробити?
3. Уважно розгляньте «картинку» з вікна. Поміркуйте про те, що в ній привабливого. Складіть діалог, у якому обміняйтеся захопленням від побаченого.
4. Випишіть уривок діалогу літературних героїв з вашого улюбленого твору. Перебудуйте його на свій лад, намагаючись надати (чи зберегти) гармонійність стосунків.

5. «Пропозиція-відмова». Побудуйте діалог, щоб він складався з пропозиції й аргументованої відмови. Відмову формулюйте у формі складнопідрядного речення з підрядним причини.

6. Розмова з «чомучкою». Доберіть 3–5 цікавих дитячих запитань, і на основі їх побудуйте діалог. Відповіді формулюйте у вигляді складнопідрядних речень.

7. Прочитайте діалог. Чи можна його назвати гармонійним? Назвіть ознаки. Як ви зрозуміли суть розмови? Сформулюйте головну думку, яку утворює священник.

Львів. Кав'ярні й туристи. Затишні освітлені вулички... Розмова:

— *Отче, у вас на рясі болото засохло.*

— *Так. Це болото з Пісків і Дебальцевого.*

— *Але ж Ви вже два тижні тому повернулись. Чому не обтрусили його?*

— *Боюсь. Боюсь, щоб обтрусивши його з ряс, не отрусити з пам'яті (А. Зелінський).*

8. Проаналізуйте діалог.

Коли гра скінчилася, хтось голосно видихнув:

— *Я обожнюю таку музику!*

І нещасний барон луною повторив:

— *Я теж люблю музику!*

— *Але без взаємності, — докинув Марек.*

І всі голосно засміялися.

Фон Штаубе поплотнів. На допомогу йому прийшла господиня:

— *Марек, ти нечемно ставишся до гостей. Твій невдалий жарт образив Генриха (вона так фамільярно, по-домашньому називала барона). Порядні люди в таких випадках просять вибачення.*

Марек підійшов до барона й по-приятельському поплескав його по плечу:

— *Вибач, брате! Я мав на увазі тільки те, що ти граєш на піаніно. А чому ці невігласи сміялися, їй Богу не знаю! Але якщо я тебе смертельно образив — присилай секунданта, змию свої слова (С. Горбань, Н. Лапіна).*

Спостереження над мовою

Це один із методів, важливих для організації самостійної роботи. Він розвиває увагу, творчу уяву учнів, здатність самостійно мислити й діяти. На уроках вивчення синтаксису й пунктуації він особливо дієвий під час вивчення нового матеріалу, розв'язання проблемної ситуації.

Формують цей метод такі прийоми: розпізнавання, аналіз, синтез, узагальнення, формулювання, зіставлення, порівняння, аргументування, судження, виявлення різних аспектів, припущення, формулювання гіпотези, висновків тощо.

І. Прочитайте речення, зміщуючи логічний наголос на різні слова, поспостерігайте, як це вплине на зміст. Зробіть висновки про важливість логічного наголосу.

1. Українець Павло Тимошенко став срібним призером Олімпійських ігор у змаганнях із сучасного п'ятиборства (з *Інтернету*). 2. У Музеї народної архітектури та побуту «Шевченківський гай» у Львові вперше відкрили виставку давньої яворівської забавки (з *Інтернету*). 3. Там ніколи не дмуть пронизливі вітри (*І. Савка*). 4. Важко знайти слова, якими можна було б засудити тих лю-

дей, що розминулися зі справедливістю й людяністю, любов'ю й милосердям (Л. Зоряна). 5. Люди читають у метро електронні книжки (Н. Гербіяш).

II. Порівняйте речення трьох колонок, сформулюйте правила заміни прямої мови непрямою. Оберіть правильний варіант заміни прямої мови непрямою. Обґрунтуйте вибір. Зверніть увагу на граматичні зміни, що відбуваються в реченнях.

1. Увечері Ксеня похвалилася мамі: «А у нас сьогодні був справжнісінький лицарський турнір!» (О. Русіна).	1. Увечері Ксеня похвалилася мамі, що сьогодні в них був справжнісінький лицарський турнір.	1. Увечері Ксеня похвалилася мамі, що в нас сьогодні був справжнісінький лицарський турнір
2. «Я ніколи не чула, щоб квіти говорили» — мовила Вероніка (Л. Павленко).	2. Вероніка мовила, що вона ніколи не чула, щоб квіти говорили.	2. Вероніка мовила, що я ніколи не чула, щоб квіти говорили.
3. Дівчина пильно глянула й запитала: «А ви коли-небудь слухали, що відбувається в природі, коли сходить і заходить сонце?»	3. Дівчина пильно глянула й запитала, чи вони коли-небудь слухали, що відбувається в природі, коли сходить і заходить сонце.	3. Дівчина пильно глянула й запитала, чи ви коли-небудь слухали, що відбувається в природі, коли сходить і заходить сонце.

III. Порівняйте одиниці синтаксису, вміщені в таблиці. Визначте спільне й відмінне в них.

Лісове птаство	Лісове птаство шугало у височині і ткало свою різнобарвну музику... (М. Чумарна).
На стінах квартири	На стінах бабусиної квартири висіли світлини людей у дивному старовинному одязі (О. Захарченко).
Світло сонця	Рожеве світло призахідного сонця по вінця заливало подвір'я і робило його просто казковим (І. Роздобудько).
Хизувалися шубами	Ялини і сосни хизувалися своїми ошатними шубами (І. Савка).

IV. Порівняйте речення в обох колонках. Зверніть увагу на те, що відрізняє їх. Результати спостережень сформулюйте і запишіть у зошит.

1. У полі розійшлися три дороги і міцно задзвеніли.	1. У полі розійшлися три дороги і міцно задзвеніли, наче сталь (І. Калиниченко).
2. Туман над лугом проплива, волочить пасма білі.	2. Туман над лугом проплива, волочить пасма білі, як у кульбаби голова, як взимку заметілі (В. Геращенко).
3. Гори розбігалися на всі боки.	3. Гори розбігалися на всі боки, як овеча отара (Є. Гуцало).
4. В садку мого дитинства крислаті віти густо заплелись.	4. В садку мого дитинства, мов у лісі, крислаті віти густо заплелись (Н. Данилюк)

V. Прочитайте речення в обох колонках. Чим відрізняються вони? Підготуйте висновки своїх спостережень.

1. Я не встигаю відповісти, що стирчати на сцені — не такий кайф, як здається (Н. Біла).	1. Я не встигаю відповісти, що стояти на сцені — не така приємність, як здається.
--	---

2. Я приголомшена від того, що вона верзе (Н. Біла).	2. Я приголомшена від того, що вона говорить.
3. А я, живучи в Києві, навіть жодної фотки Андріївського узвозу не маю (Г. Ткачук).	3. А я, живучи в Києві, навіть жодної світлини Андріївського узвозу не маю.

Ситуаційний метод

Базовими поняттями методу є «навчальна ситуація», «аналіз ситуації», «модельовання ситуації». Особливість методу визначає *конкретна ситуація* із такими характеристиками:

- містить у собі проблему (суперечливість);
- проблема має бути актуальна, близька і зрозуміла учням;
- передбачає варіативність розв'язання проблеми;
- допускає можливість втручання у неї іншої людини, що має на меті зміну стану з небажаного на бажаний [9, с. 29].

Структуру методу формують такі *прийоми*: аналіз проблеми, аналіз мотивів, аналіз мовних засобів, ціннісний аналіз, формулювання суті і причин проблеми, виділення складників проблеми, оцінювання ситуації, аналіз і коригування змістового чи мовного компонента, формулювання пропозицій, прогнозування, добір і компоновання мовленнєвих жанрів, моделювання власного варіанту ситуації, формулювання рекомендацій, рефлексія [2, с. 20].

Навчальні ситуації на уроці української мови поділяємо на *предметні* й ситуації *стосунків* [2]. Перші передбачають відтворення, аналіз, застосування чи інтерпретацію навчального матеріалу з мови у штучно створеній учителем ситуації. Другим відводимо провідну роль, «оскільки вони визначають не тільки зміст комунікації, але і структуру її, вибір мовних засобів, темпу мовлення та ін. [10, с. 276]». Таким чином в основі ситуаційного методу будуть «предметна ситуація», що передбачатиме виконання певних дій з мовним матеріалом та формування мовної компетентності, і «комунікативна ситуація», спрямована на формування компетентності уміння спілкуватися державною мовою. Комунікативну ситуацію розглядаємо як сукупність умов і обставин, що забезпечують перебіг спілкування і визначають результат його.

Ситуаційний метод використовують на багатьох уроках. Особливістю його на уроках української мови є «зорієнтованість на 2 аспекти: аналіз мовних засобів вираження думки учасниками ситуації та жанровий аналіз. Це означає, що учні не просто аналізують конкретну ситуацію і шукають шляхи розв'язання проблеми, а водночас відчують роль мови у цьому нелегкому процесі, мають реальну можливість застосувати знання і вміння у конкретних життєвих обставинах [2, с. 21]».

Пропонуємо такий алгоритм дії методу:

1. Вивчення й осмислення ситуації з метою структурування її (виділення учасників, визначення суті проблеми).
2. З'ясування причин, що призвели до появи такої ситуації.
3. Аналіз мовних засобів вираження думки учасниками ситуації.
4. Жанровий аналіз.

5. Формулювання загальної й конкретних оцінок ситуації та її складників.
6. Підготовка передбачень щодо розв'язання конкретної ситуації і пропозицій (найкращих рішень).
7. Вироблення рекомендацій щодо поведінки учасників ситуації, мовно-го, мовленнєвого і жанрового оформлення.

Наприклад: *Ситуація: Конфлікт між підлітками.*

Він ріс у нашому дворі між каштанами й кленами. Чи його посадив хто, чи сам посіявся — ніхто того не знав. Стояв високий, стрункий, із розлогими вітами, на яких з-поміж пахучого листя визирали ще дрібні кульки горіхів.

Раптом я побачив, як до горіха, злодійкувато оглядаючись, підійшов хлопець і здоровенною палицею заходився гамселити по гіллу. Таким чином розбишака намагався збити недозрілі плоди. Дерево шелестіло, сипалося листя... Мені здавалося, що воно тихо стогне від болю й незахищеності.

Хлопець був старший за мене, та я вже не думав про це. Швидко кинувся до нього й вихопив із його рук палицю.

— Ти навіщо дерево нівечиш? — закричав я. — Невже не видно, що горіхи зелені? Поглянь, скільки гілок пооббивав...

— А ти хто такий?.. — витріщив очі бешкетник. — Воно що — твоє?..
(За В. Заблоцьким)

Аналіз ситуації:

1. З'ясуйте, у чому полягає суть проблеми?
2. Назвіть учасників й охарактеризуйте їх.
3. Визначте наміри кожного з учасників.
4. Визначте ціннісні орієнтири співрозмовників.
5. Проаналізуйте мовні засоби, що виражають наміри співрозмовників.
6. Чи можна змінити ситуацію і як?
7. Запропонуйте свою модель безконфліктного спілкування хлопців.

Комунікативне завдання:

Змоделювати ситуацію уникнення конфлікту.

Метод проектів

Актуальність методу проектів визначає спроможність формувати важливі вміння, що є складниками багатьох ключових компетентностей, а саме: рефлексійні, пошукові (дослідницькі), уміння й навички працювати в колективі, комунікативні, презентаційні.

Метод проектів, як і ситуаційний, застосовують також і на інших уроках (історії, літератури, біології тощо), однак на уроці української мови він має свою специфіку. Спробуємо окреслити її.

Виділяючи проблему, учень конкретизує суть її, визначає, що саме потребує розв'язання, ставить перед собою мету, визначає завдання, складає план роботи і як результат — демонструє готовий проект. Проектом на уроці української мови може бути розроблена програма, рукотворний словник, збірник чи ін. книжка, інформаційна (агітаційна та ін.) доповідь, рекомендації, рекламний текст та ін. види й жанри, не передбачені навчальною програмою. Навчальні

твори, які учні пишуть на уроці, а також перекази мають інший алгоритм і на-вряд чи можна розглядати їх як проекти.

Кращим способом накопичення і засобом для зберігання учнівських про-ектів вважаємо *портфоліо* [1, с. 16].

Ефективність методу визначають багато чинників, одним із яких є знання структури його. Так, у структурі методу проектів можуть бути такі прийоми: визна-чення проблеми, цільовизначення, мотивування, припущення, уточнення, конкре-тизування, планування, групування, регулювання, аналіз, зіставлення, порівняння; узагальнення, формулювання запитань, прогнозування, налагодження (виявлен-ня) причинно-наслідкових зв'язків, формулювання висновків та ін. [1, с. 17].

Виділяємо такі етапи реалізації методу:

- 1) *мотивувально-планувальний* (добір та аналіз проблеми, цільовизначення, планування роботи);
- 2) *творчо-пошуковий* (реалізація задуму в продукті);
- 3) *виконавський* (представлення проекту);
- 4) *рефлексійно-оцінювальний* (осмислення й оцінювання).

Під час оцінювання проекту як продукту навчальної діяльності учнів ура-хуємо таке:

Таблиця 3.5.

№ п/п	Об'єкт оцінювання	Деталі
1	Пізнаваль-ні й орга-нізаційні досягнення	Значення й актуальність обраної проблеми; залучення знань з інших галузей; доказовість прийнятих рішень; уміння аргу-ментувати свої думки й висновки; активність кожного учня у проекті; колективний характер прийнятих рішень; характер спілкування і взаємодоповнення учасників проекту; уміння від-повідати на запитання опонентів, рівень самостійності.
2	Виконавська майстерність	Володіння матеріалом; емоційність; культура мовлення; лаконіч-ність й аргументованість відповідей; уміння триматися перед аудито-рією; комп'ютерна презентація; роздавальний матеріал креативність.
3	Проект	Відповідність змісту темі; логіка викладу матеріалу; глибина про-никнення у проблему; визначення шляхів розв'язання проблеми; грамотність; естетика оформлення результатів проекту.
4	Рефлексія	Самооцінювання (зробив (–ли); досяг (–ли); дізнався (–ли-), зміг (–ли); зрозумів (–ли); подолав (–ли); навчився (–ли-)...).

На уроках української мови відповідно до суті компетентнісного підходу формуємо предметну й ключові компетентності. З огляду на це варто говори-ти про два типи проектів: навчальні (предметні) й життєві проекти. *Навчальні (предметні) проекти* передбачають розв'язання проблем, дотичних до тем, які вивчають на уроці. Наприклад:

Таблиця 3.6.

№ п/п	Проблемна ситуація	Варіанти й елементи проектів
1	Багато дітей губляться у ситуації, коли необхідно познайомитися	тематичний комунікативний словник «Знайомство» поради, як поводитися під час знайомства;

2	В однокласників бідний активний словник	словник-мінімум лексики для однолітка; тематичне групування; тренінг (гра) «Активізація нового слова».
4	Однокласник (однокласниця) не вміють захищати свою думку.	алгоритм «Аргументуй»; аргументи сильні й слабкі; добір синтаксичних одиниць для аргументування;
5	У ЗМІ з'являються нові слова, значення яких не розуміють пересічні громадяни, що нерідко їх обурює.	словник «Неологізми для бабусі»; плакат «Чи всі нові слова потрібні нашій мові?».

Життєві проекти мають бути іншого змісту. Для початку учням можна запропонувати такі:

Таблиця 3.7.

№ п/п	Проблемна ситуація	Варіанти проектів
1	Група дітей, об'єднаних одним хобі, наприклад, вишиванням, декупажем, написанням віршів чи фотографією, хоче, щоб про їхнє захоплення знало більше людей.	випуск журналу чи газети; виставка; майстер-класи.
2	Хлопчик схвилюваний станом здоров'я бабусі, відповідно до якого їй необхідне спеціальне харчування.	рукотворна книжечка «Страви для бабусі»; програма «Здорове харчування»;
3	Під час підготовки виставки квітів учениця була здивована тим, що в одній вазі не всі квіти — бажані сусіди.	інформація «Характер квітів» або «Бажане сусідство»; виставка картин чи малюнків з квітковими композиціями.
4	Хлопчик засмучений тим, що його сусід — самотній дідусь, не знає, до кого звернутися у критичній для нього ситуації.	збірник порад «Ліки від самотності»; програма «Допомога самотнім»; рукотворна телефонна книжка «Телефонуйте — Вам допоможуть»
5	У класі розладилися стосунки. Багатьох дітей це стурбовало.	система ігор (Наприклад, «Жодного дня без компліменту!», «Пам'ятай моє ім'я!», «Посміхайтесь — це вам личить!») скринька поганих вчинків і звичок; програма «Зроби крок назустріч»

Не варто відмовлятися й від інших, так званих «пасивних» методів, зокрема *методу розповіді*. Порада не зловживати ним не означає заборони. Дослідники називають такі переваги методу:

1. Метод зручний для пояснення чого-небудь.
2. На відміну від книги, розповідь можна легко адаптувати до рівня кожного учня, коригувати зміст з урахуванням потреб часу.
3. Розповідь є зразком живого, виразного, багатого й емоційно насиченого мовлення, вона зможе надихнути учнів.
4. Розповідь є методом економного в часі представлення інформації.

5. Порівняно з читанням текстів, розповідь може бути більше особистісно орієнтованою [6, с. 187].

Щоб цей метод був виправданим, варто дослухатися до таких порад:

1. Ураховуючи часове обмеження, варто чітко сформулювати ключову фразу розповіді, що містить головну думку; для кращого сприйняття спроектуйте її на екран.

2. Не слід зловживати часом, не пояснювати надто довго.

3. Кожен аргумент, що підтверджує думку, має бути сильним і чітко сформульованим.

4. Корисність методу підсилюють запитання на зразок «Що відбулося б, якби...» або риторичних запитань, які пожвавлюють слово вчителя й сприйняття його аудиторією.

5. На підтвердження сказаного обов'язково потрібно використовувати конкретні приклади.

6. Успіх залежить також від правильного темпу мовлення і постійного зорового контакту з учнями.

Метод вправ

Навчання (і вивчення) будь-якого розділу мови неможливе без вправ.

Вправи — це «практичний метод систематичного застосування знань у процесі виконання тренувальних завдань: усних, письмових, графічних, розрахункових, трудових, спортивних та ін. [5, с. 253]. За орієнтуванням завдань виділяють такі види:

- 1) механічне відтворення дії з метою довести її до автоматизму;
- 2) пошук або вибір компонентів, яких бракує;
- 3) творче завдання, засноване на гіпотезі, інтуїції [5, с. 253].

Вправи — метод, без яких не обходиться жоден урок української мови. Їх добирає вчитель для різних етапів уроку: з метою актуалізації матеріалу, який вивчатимуть; одразу після викладу теми уроку з метою усвідомлення знань, формування умінь і навичок; для відпрацювання певних умінь, переведення їх у навички; задля застосування їх у нових умовах. Ефективний цей метод і для процесу самонавчання. Добре налагоджена системна самостійна робота учнів надзвичайно важлива сьогодні для формування в учнів уміння навчатися протягом життя.

Кожен навчальний предмет визначає свою специфіку вправ. Загальними є такі вимоги:

- 1) свідоме ставлення до виконання їх;
- 2) достатність теорії й відповідний рівень знань для того, щоб виконувати вправи;
- 3) визначення й усвідомлення мети, з якою цю вправу виконують;
- 4) чіткість формулювання завдання вправи й мотивування їх.

Цінними щодо використання цього методу є настанови І. Підласого:

1. Перед управлінням чітко вкажіть, що і як треба робити, які вимоги будуть пред'явлені до результатів роботи; запропонуйте пробні вправи.

2. Не переходьте до вправління (вправ), заздалегідь не сформувавши двох найважливіших передумов: позитивного ставлення до того, що буде вивчатися, і впевненості в тому, що всі перешкоди будуть успішно подолані.

3. Не розпочинайте вправління, заздалегідь не забезпечивши позитивних мотивів і стимулів. Пам'ятайте: знання, насильницьки впроваджене в душу дитини, не міцне [7, с. 21].

Учений наголошує, що «гарантоване підвищення якості продукту в технології досягається перестановкою акценту зі знань на вміння, бо саме вміння, а не знання є метою продуктивної педагогіки [7, с. 14]. Вивчення української мови як навчального предмета, як і інших, має завершуватися формуванням повноцінного кінцевого продукту — уміння, що є продуктом «виключно самостійної роботи учня». Тому, за висновками педагога, «щоб добре вчитися, треба спершу навчитися вчитися[7, с. 14–15]».

Учені виділяють різні класифікаційні ознаки і, відповідно, види вправ:

Таблиця 3.8.

№ п/п	Ознака	Вид вправи
1	Форма виконання	Усні й письмові
2	Місце виконання	Класні й домашні
3	Розділ мови	Фонетичні, лексичні, фразеологічні, орфоепічні, орфографічні, морфологічні, словотворчі, синтаксичні та ін.
4	Етап уроку, дидактична мета	Підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні, творчі.
5	Характер виконання	Репродуктивні (порівняльні, за інструкцією, за зразком) і продуктивні.

Зразки синтаксичних вправ (за дидактичною метою):

І. Підготовчі:

Порівняйте пари речень з'ясуйте, чим вони відрізняються.

1. Софійка похапцем одягла чобітки й пальтечко. Софійка похапцем одягла свої шкарубкі чобітки й блаженське пальтечко. Софійка похапцем одягла новенькі білі чобітки й яскраво-червоне пальтечко. Щаслива Софійка хутенько вдягла модні чобітки й неймовірно красиве пальтечко. 2. Коралі так пасували до личка. Бабусині коралі так пасували до її сумного личка. Червоні коралі так пасували до її гарного личка. 3. Вранці тумани осідали на садки. Вранці густі молочні тумани осідали на літні садки. Вранці вологі тумани осідали на ще зелені садки. Вранці холодні тумани осідали на опустілі осінні садки (*За І. Савкою*).

Прочитайте. Виділіть головні члени речення.

1. Згадую село, літні вечори, елегію смеркання. 2. Повітря пахло листям і недоспілими плодами. 3. Ще до вечора далеко. 4. Добре було їхати через серпневі поля. 5. На городі блищали круглими боками гарбузи. 6. Оксамитові квіти мого дитинства! 7. Садок тішиться підсиненим туманцем дозрілих слив (*За Є. Гуцалом*).

Прочитайте речення. Назвіть у них другорядні члени речення. На які запитання вони відповідають? Які слова в реченнях ненормативні. Доберіть цим словам заміну.

1. Вау, скільки тут цікавих людей, у цьому громадському транспорті. 2. А потім ми типу усміхалися люб'язно. 3. Тут усе виглядало безглуздо і недоречно. 4. Нарешті двері до його кабінету рвучко відкрилися. 5. Діти привезли Степана до міста з глухого житомирського села місяць тому назад. 6. Осінь уже повним ходом кружляла по Голосіївському лісу, збурюючи всюди цілі хмари пожовклого листя і кидаючи ним у поодиноких відпочиваючих. 7. Повернувшись у місто, вони сіли за столик на відкритій площадці літнього кафе. 8. Валерія довго стояла із закритими очима під велетенськими кедрами та маонтовими деревами.

II. Вступні:

Прочитайте словосполучення. Охарактеризуйте їх за способами вираження головного слова.

Насолодитися теплом, запаморочливе повітря, притаманна людині, говорив без упину, насміявшись уволю, захоплення мандрівкою, запропонувавши привал, напрочуд красиво, поглянув на скрипалю, принишклі від несподіванки, присіла навпочіпки, відрядження до столиці, моя слабкість, охайний сквер.

Прочитайте речення, виділіть у них означення.

1. І пливе кульбабове тепло у дощами викупану душу (Н. Данилюк). 2. І блимає очима одна біленька хата з вікнами на південь (Н. Янушевич). 3. Погода стояла сонячна, з присмаком ранкового приморозку (І. Меліка). 4. Скупе осіннє сонце поволі зникало за хвилястими пагорбами і хребтами (І. Меліка). 5. Ранок в урочищі Маслокрут почався зі пташиного щебету (І. Меліка). 6. Ще тепле і подекуди навіть пекуче ранньоосіннє сонце із задоволенням купалося у Дніпрі, пірнаючи у блакитну воду біля зелених схилів Печерська і виринаючи вже за Трухановим островом (В. Терлецький).

Прочитайте уривок тексту. Виділіть у кожному реченні присудки.

А зима й справді була лагідна. Зима стала законною господинею села.

Вранці вологі тумани осідали на ще зелені садки. Похилі верби роками змішалися лагідному плинові води. Вечори терпко пахли квітами (І. Савка).

Запишіть речення, згрупувавши їх за ознакою «односкладне /двоскладне». Вибір обґрунтуйте.

1. Це невеличке містечко одразу налаштувало на тихий і спокійний відпочинок. 2. Море неспокійно вирувало, бризкалося піною і кидало на берег різнокольорові камінці. 3. Насправді їй дуже хотілося знайти вихід з цього запаморочливого глухого кута. 4. Звичайно, вам зараз важко копірситися у власних почуттях, аналізувати їх чи робити якісь припущення. 5. На дальньому пірсі ловили рибу з десятків місцевих рибалок. 6. Від усього побаченого їм зовсім не хотілося розмовляти. 7. Наступний ранок знову видався дощовим. 8. Спробуй спочатку розібратися в собі самому, Антоне. 9. Спробуйте подивитися на себе з боку і зазирнути, навпаки, всередину себе. 10. На цьому їхнє сьогоднішнє заняття було завершено (За В. Терлецьким).

Прочитайте. Визначте підмети, з'ясуйте способи вираження їх.

1. Любити — це як мати крила, постійно літати. 2. Сніжний ранок боязко й обережно заглядав до кімнати. 3. Вони пройшлися засніженими й засміченими стежинками в глиб гірського плато. 4. Наречені тоді весь тиждень позували в київській майстерні художника. 5. Другий довше затримався біля великого озера з блакитною водою. 6. Безликі новобудови столичного передмістя поступово розтанули десь за обрієм. 7. Антон і Валерія зупинилися посеред невеличкого охайного скверу з фонтаном. 8. Поруч пройшла, з цікавістю споглядаючи за ними, пара літніх відпочивальників (За В. Терлецьким).

Спишіть. Підкресліть присудки, з'ясуйте способи вираження їх.

1. Одразу впадала в очі особлива чистота й охайність господарів. 2. Усередині було світло від кількох старовинних гасових ламп. 3. Треба лише розпізнати цей дар у собі, почути його. 4. Повітря було насичене тією особливою осінньою прозорістю. 5. Валерія простягнула руку і намагалася вхопити цей живий рухливий туман. 6. Першою зупинкою став Сімеїз. 7. На вулиці буяв молодий ласкавий київський вересень (В. Терлецький).

Перепишіть, знайдіть елементи ускладнення простих речень, поясніть.

1. Настояне на прохолодній волозі моря, ранкове повітря пахло скошеними десь ген за містом хлібами, стиглими яблуками, медовими грушами, персиками, динями (В. Бердт). 2. Скупе, як мачушин усміх, сонце сміливіше вирізалось з-поза горба (М. Дочинець). 3. Сонце швидко викочувалося із-за Міжгірських долин, поступово прогріваючи повітря своїм уранішнім теплом (І. Меліка). 4. Господи, прости моїм злостивцям каверзи і наміри їх злі (Т. Фролова). 5. На відстані витягнутої руки у повітрі плавали справжні хмари, густі й непроникні (В. Терлецький).

III. Тренувальні

З'ясуйте, які з наведених сполучень слів не є словосполученнями.

Біля ставу, лунають співи, ледь-ледь тліли, кринична вода, під вікнами хати, вийшов на узлісся, збилися докупи, пахне літом, червоне й багряне, глянеш пильніше, жменька снігу, згадуєш дитинство, іноді зустрінися, поміж очеретів, не натішитесь весною, начебто не помічає, у дядька Павла, невже прочитали, будемо вивчати.

Знайдіть у поданих реченнях обставини, визначте типи їх, поясніть способи граматичного вираження.

1. Уранці Боржава прокинулася від гарячих променів небесного світила (І. Меліка). 2. Над озером холодної води стоїть туман осінній нерухомо (Г. Гордасевич). 3. Працюючи над «Метаморфозами», Овідій милувався живописною силою слова (А. Содомора). 4. Похилі верби роками дитинно всміхалися лагідному плинові води (І. Савка). 5. На обрії з'явилося різнобарвне коромисло веселки (І. Савка). 6. Ходить осінь над луками у багрянному плащі (Т. Фролова). 7. На осонні пелехатіло жито (А. Камінчук). 8. Озивається спросоння тиша голосом синиці (М. Луків). 8. На вершину гори Гемба ми дісталися опівдні (І. Меліка).

Перепишіть, підкресліть другорядні члени речення, визначте види й поясніть, чим вони виражені.

1. Під небом хмари кучеряві несуть в коромислах дощі (О. Маковець).
2. В далечинь холодну без жалю за літом синьоока осінь їде навмання (В. Сосяра).
3. Під дощем берізка біла край дороги на горбі ронить сльози голубі (М. Шпак).
4. На сусідськiм даху чорнокрилий цибатий лелека для своєї родини гніздо заклопотано в'є (Т. Іванчук).
5. Села Вербівку і Лозову роз'єднувало море ранньої отави (І. Савка).
6. Плечистий ошатний дуб стоїть на околиці села самотиною (Є. Гуцало).
7. Віками ткалося мереживо народних переказів про велику княгиню Ольгу як про діяльну, мудру правительку (О. Козуля).
8. Сама колиба ретельно прихована від людського ока за височезними буками (І. Меліка).
9. Повний місяць пишно викотився з-за гори освітлюючи ясним світом міжгірську долину (І. Меліка).

Прочитайте речення. Підкресліть головні члени речення, знайдіть односкладні речення, визначте вид. Обґрунтуйте вибір.

1. Від сміху меншає лихо.
2. Із сонця решета не зробиш.
3. Без нашого Гриця вода не освятиться.
4. Приносити додому дзвони в ногах.
5. За мудрість соняху зрізали голову.
6. Біда помучить і мудрості научить.
7. У чужі криниці легше заглядати, аніж свою викопати.
8. Розуму за гроші не купиш.
9. Не знайшовши броду, не лізь у воду.
10. Розвалену хату не білять на свято.
11. В умілого й долото рибу ловить (Народна творчість).

Перепишіть у зошит, розставляючи правильно розділові знаки.

Найкомпактніші авто належать до класу А вони дуже економічні а їхні розміри дають змогу легко маневрувати у щільному потоці транспорту. Клас В представлений малолітражками як їх називають у нашій країні. Автомобілі класу D мають довжину до 4,6 м і є солідним транспортним засобом із повним набором зручностей для комфортабельної подорожі. Автівки класу E належать до бізнес-класу оскільки мають просторий салон із високоякісним оздобленням і колеса великого діаметра. Для машин представницького класу F характерні кузови форми седан і кадиллак особливо потужні двигуни із числом циліндрів від шести і більше. Окрему групу серед легкових автомобілів становлять позашляховики або як їх іще називають джипи. Для тих хто любить швидкість, у багатьох країнах випускають спеціальні спортивні автомобілі або спорткари (З енциклопедії).

Запишіть речення, поясніть розділові знаки в них.

1. Я романтик: досі вважаю, що стовбури дерев білять, щоб було красиво (Т. Стус).
2. Бувають такі співрозмовники, з якими краще мовчати (О. Луцєвська).
3. Тільки любов — справжня, щира й щедра, вірна до кінця — здатна здолати потугу людської немочі (А. Зелінський).
4. Час повного місяця — це магічний період, коли все в природі наповнене потужною енергією (І. Меліка).
5. Особливо добре працюється восени, коли рано сутеніє, коли навіть опале листя пахне приємним медом і ваніллю (К. Москалець).
6. Розповім вам сьогодні про рідну Волинь, про ліси, болота і озера, де поля у льонах, що ясніють, як синь, де панує лісна атмосфера (В. Назарук).
7. Де сонце на ясному видноколі лоскоче красень-

вітер у хмарках, тримають небо трепетно тополі на кострубатих стомлених гілках (Т. Чорновіл). 8. Дзвенять довкруг пташині голоси, летять луною гучно по діброві і, обтрусивши хутро від роси, на сонці мліють котики вербові (Н. Данилюк).

Прочитайте речення. Назвіть усі другорядні члени речення. Яке з речень, на вашу думку, найбільш образне? Розкажіть про картину, що постала у вашій уяві після прочитання його.

1. Сутінок ліг на підсушене роками обличчя (М. Стельмах). 2. Одразу святошне обличчя вмочив у співчуття (М. Стельмах). 3. А тут, добивши слово до сколотин, всяк хоче правду виказати свою (Л. Костенко). 4. Приходив дощ, пошепотів із листям (Л. Костенко). 5. Вже зірочки на чорнім оксамиті Чумацьким Шляхом розсипають сіль (Л. Костенко). 6. Повітря ще зберігало приємні теплі пахощі літа (А. Курков). 7. Нічка струшувала в росу кришталеві краплини сліз (Т. Чорновіл). 8. Ні лист не ворухнувши, ні травинку, світанок літній в сад ввійшов сьогодні (О. Афонін).

Поясніть розділові знаки. Назвіть риси, що є бар'єром для самореалізації людини.

1. Христина не любила понеділків, понеділки мало хто любить, і це лише посилювало її роздратування, бо змушувало усвідомлювати ще й власну пересічність, а водночас і неспромогу з нею змиритися. 2. Соломія сприймала все, що відбувається довкола неї, з невтомним ентузіазмом і захопленням, марно намагаючись відділити те, що їй справді цікавило, від того, що лише здавалося цікавим, і цей процес селекції, яка насправді так ніколи й не відбувалася, займав увесь час і забирав усі сили. 3. Соломія постійно скаржилася на те, що нічого не встигає і що довкола стільки цікавого, а вона так часто витрачає час на дурниці, тоді як слід було б зосередитися справді на вартісних речах. 4. Сідаю планувати й витрачаю весь час на будівництво планів, а до того, щоб здійснити щось, руки вже не доходять; а потім замість того щоб завершити розпочате, хапаюся за нове і знову відкладаю в довгий ящик. 5. Соломія була людиною крайнощів — або вірила в щось і занурювалася в це з головою, або настільки ж категорично не приймала, причому без жодних раціональних пояснень, на підставі самих лише миттєвих емоцій. 6. Соломії необхідно було когось обожнювати й перед кимось схилитися, але водночас їй завжди подобалися пасивні, не впевнені в собі люди, які хотіли слухатися її й шукали підтримки в ній (Н. Сняданко).

IV. Творчі:

Прочитайте речення. Спробуйте визначити, про які пори року в них ідеться? Ускладніть кожне речення відокремленими членами і запишіть.

1. Гойдалась пташка на тонкій лозині (Г. Потопляк). 2. Тріснула крига на річці навпіл (О. Вертіль). 3. Розправила крилечка-віти верба (Н. Кир'ян). 4. Пташиний щебіт тишу розбудив (П. Щегельський). 5. Прилетіли знов лелеки на своє гніздо (М. Костів). 6. Мереживо квіток зима сховала в ковдру волохату (Н. Данилюк). 7. Жовтий клен вітав з поклоном (Л. Вознюк).

Прочитайте речення. Запишіть їх, увівши всі можливі другорядні члени.

1. Дрімає річка. 2. Тиша. 3. Поспішають лелеки. 4. Працюймо. 5. Заяснів світанок. 6. Відкрився краєвид. 7. Подорож запам'яталася.

Прочитайте слова, об'єднані темою «Рукотвори». Запишіть у зошит ті, лексичне значення яких вам невідоме. З'ясуйте за словником і запишіть. Пригадайте, які слова вам траплялися в художніх творах. Із двома (на вибір) словами усно складіть складнопідрядні речення з підрядними порівняльними. Поміркуйте, ілюстрацією до яких слів є світлини.

Плоскіль, барило, батик, бодня, борті, горнятко, жлукто, ліжник, кадуб, клепка, куманець, майоліка, матірка, мисник, пищик, полоззя, полумисок, прискринок, ринка, сволок, фронтон, цебер, черес.

Прочитайте уривки з поезій. Використайте їх як цитати. Усно поясніть розділові знаки.

В краю, де чути сонця сміх,
Де ніжно пахне рута-м'ята,
Намисто скрипок золотих
Вплітають в серце солов'ята.
Блукає літо у полях,
Духмяний колос вгору пнеться.
До мене стелить довгий шлях
Земля, що батьківською зветься.

І. Калиниченко

Історії ж бо пишуть на столі.
Ми ж пишем кров'ю на своїй землі.
Ми пишем плугом, шаблею, мечем,
Піснями і невірницьким плачем.

Л. Костенко

Я з чумацького шляху взяла дрібку солі,
а ще котиків трохи в старій верби.
Щиро дякую Богу і дякую долі,
що у мене такі невичерпні скарби.
Що у мене степи і Дніпро величавий,
що у мене Україна з очима небес,
дух козацької волі й козацької слави,
що у дітях моїх та онуках воскрес.

Т. Фролова

Та тільки як навчити цінувати
те небо, що над нами лле блакить?
В яких медах, в якій траві купати,
щоб зрозуміти, як воно болить.
На наших росах і на наших водах,
на всіх дорогах і всіх стежках
хай буде згода, а на полі — врода.
Здолаймо разом наш тернистий шлях.

Т. Фролова

Дай, Боже, сонцю бути золотим,
Дай, Боже, дневі щасної години,
Дай, Боже, тиші мертвим і живим,
Дай, Боже, Україні — Україні.

В. Баранов

Прочитайте вірш. Який загальний настрій цієї поезії? Розставте розділові знаки, обґрунтуйте правилами. З'ясуйте, які речення в тексті переважають.

А ЛІТО, ЯК ЛІТА МИНАЄ В МАМИ

На Спаса відлетіли журавлі
прощальний круг зробили над домами.
Не втримав серпень у душі жалі
ридав аж хлипав поливав дощами.
Лишилися гнізда як хати пусті
із вікнами забитими дошками.
І жовтий колір мов «прощай» в листі
на вишеньці що мерзне вже ночами.
Якийсь кравець урізав літні дні
левконія не пахне вечорами.
Стоїть матуся довго у вікні
у зморшках помережаних роками.
У неї очі стали знов сумні
думки її летять за журавлями.
Синок єдиний десь у чужині
знов літо як літа минає в мамі.

О. Максимішин-Корабель

Прочитайте речення. Замініть у них підрядну частину. Визначте вид кожного підрядного речення.

1. Коли квітень ударить у сонячний гонг, прокидається і вмивається чистою сльозою роса (*М. Дочинець*). 2. Найкраще знімати ліс восени, коли листя дерев починає змінювати свої соковиті зелені кольори на хмару різноманітних відтінків жовтого, червоного, пурпурового (*З Інтернету*). 3. Мудрі люди кажуть, що всі найважливіші речі починаються із вдячності (*Б. Матіяш*). 4. На моїй квітучій землі, де ліси і галяви суничні, зникають журавлі, небесні й криничні

(Г. Гордасевич). 5. Примружив серпень очі голубі, волосся-хмари причесав вітрами і у поля до осені побіг стежиною, що пахне чебрецями (Т. Іваничук).

Прочитайте дитячі запитання. Доберіть і запишіть у зошит відповіді на них складнопідрядними реченнями.

1. А чим жито пахне? 2. Чому ця квітка ряба? 3. Навіщо об'їжджають коня? 4. А коні розуміють людей? 5. Чому мене мама називає сонечком? 6. Куди йде дощ? 7. Навіщо ми дихаємо? 8. Для чого існує музика? 9. Чому торт смачніший за суп? 10. Чому Червона книга не зелена? 11. Чому хрущі не літають узимку?

Прочитайте запитання. Дайте відповіді на них простим ускладненим або складним реченням.

1. Чим пахне вересень в дитинстві? 2. Чому діти вірять у казки, а дорослі — ні? 3. Чому веселка дружить лише з дощем? 4. Яка радість на смак? 5. Чи може погляд обійняти світ? (А. Царук).

Продовжіть речення, утворивши складне. Визначте граматичні основи й зв'язок між частинами складного речення.

1. Я не можу обійтися без... 2. Я не можу жити де-інде... 3. Коли мені все байдуже... 4. Я почуваюся цілковито комфортно... 5. Кожен ранок варто починати з ... 6. Нам у сім варто ставати мрійниками... 7. Щоб подолати страх і невпевненість у собі...

Погляньте за вікно на яскраве пекуче сонце. Розкажіть про нього з різних позицій: а) з позиції фермера, поля якого страждають від засухи; б) з позиції дітей, які відпочивають на морі; в) з позиції продавця парасольок; г) з позиції людини, яка тривалий час не бачила сонця.

Прочитайте вірш. Про що у ньому йдеться? Чи поділяєте ви думку автора? Напишіть роздум про те, якого рівня інтелекту варто прагнути. Свою думку обґрунтуйте.

Існують різні рівні інтелекту.
На першому живуть, немов трава.
Мети нема. До істини далеко.
Їм байдуже — сівба це чи жнива.
На другім рівні більшість проживає.
В трудах, немов мурахи, день у день.
Чи є душа? Жива чи неживая?
Ні мрій, ані поезій, ні пісень!
На третьому ти — істинно людина,
Бо можеш усвідомити, хто ти,
Піднятись над собою й світом дивним,
Крізь біль і радість з гідністю іти.
Четвертий рівень — це вже Іскра Божа,
Це світлий розум, посланий з Небес.
Він розуміє все і навіть може
Собою правити, мінять себе!

В. Іващенко

Прочитайте виразно вірш. Чи знайомі вам відчуття природи, якими ділиться письменниця? Наскільки глибокі вони у вас? Із якими пахощами, образами, настроями у вас асоціюється дощ? Напишіть про це.

Зовсім інакше пахне дощ у місті!
Він пахне втомою від вимитих доріг,
А ще він пахне шумом, що на листі
В спекотний день схолонути приліг.
А дощ в селі... Він пахне свіжим зіллям,
Розтрушеним по хаті на свята,
Пташиним стоголосим божевіллям
І стежкою, що губиться в житах.
Дощ пахне сіном, молоком і домом,
Дитинства запахом солодким незнайомим...

Т. Іванчук

Прочитайте уривки з повісті Дзвінки Матіяш. Спробуйте, подібно до героїні твору, спостерігаючи, розвивати свою уяву. Почніть свою розповідь, використавши перші речення: «Я дивлюсь у вікно» або «Колись я думала (думав), що хмари...».

1. Я дивлюся у вікно. Сонячний промінь сліпить очі. Уявляю, що це не промінь, а золота нитка. Її можна намотати на палець — як золотий перстень. А можна змотати її у клубок. Теплий золотий клубок.

2. Хмари на небі також золоті. Колись я думала, що хмари — це подушки, на яких спить Бог. Уночі. А вдень розвішує їх по небу, щоб вони провітрились. А коли небо безхмарне, то Бог у ті дні дуже зайнятий і не має часу доглядати за подушками (За Дз. Матіяш).

Напишіть есе на тему «Що Вам бачиться в шибках осені? Що нашіптє листя спів?» (Т. Севернюк).

До кожного речення доберіть (складіть) одне-двоє синонімічних.

1. Фірмовий знак «Ауді» — чотири кільця — для автомобілістів усього світу, що надають перевагу машинам класу «люкс», є символом найвищої якості й надійності. 2. Чотири кільця на фірмовому знаку символізують злиття чотирьох компаній, що відбулося в 1934 році. 3. «Бентлі» — овіяний легендами автомобіль англійського аристократа з давнього роду. 4. Перший «Кадилак», дітище інженера Генріха Леланда, було випущено в 1908 році. 5. «Дайхатсу» — найстаріша автомобільна компанія Японії: у 2007 році вона відсвяткувала свій столітній ювілей (З енциклопедії).

Прочитайте речення. Відредагуйте.

1. Посеред села стояла старенька церква з трьома банями, яку було видно далеко, навіть за околицею. 2. У великій кімнаті, яка була в полоні літнього світла, куди вона зайшла, на нещодавно фарбованій підлозі стосами лежать книги. 3. У вівторок Лука отримав запрошення на весілля, яке приніс огрядний поштар з розкішними сивими вусами. 4. Купивши нарешті омріяні фарби, мені нетерпілося поспішити додому, щоб випробувати їх. 5. Пора тобі, Соломія, всерйоз про це подумати.

V. Завершальні:

Прочитайте речення і запишіть. Визначте вид кожного підрядного. Виконайте синтаксичний розбір одного з них.

1. Кольори веселки можна підкреслити, якщо знімати її на темному тлі (З Інтернету). 2. Щоб ніч була нічною, їй потрібен день (А. Содомора). 3. Попіл — то велика надія, тому що в попелі можна знайти іскру погаслого вогню (за А. Содоморою). 4. Голос скрипки буває настільки тендітним, що виникає, здається, із самого небуття (за А. Содоморою). 5. Нам дано друзів, щоб поруч із ними ми вчилися дякувати (Б. Матіяш). 6. Знаю улюблені голоси й розмови, такі чисті, що при них теж є відчуття води (Б. Матіяш). 7. Перед Різдом так закрутило снігом, що всі загати стали білими (І. Савка). 8. Коли квітень ударить у сонячний гонг, прокидається і вмивається чистою сльозою лоза (М. Дочинець). 9. У таких лісових озерцях, якщо спека береться до справи всерйоз, вода вигорає швидко, як дитячий смуток (Л. Зоряна). 10. Повітря загуло од спеки так, що важко було рухатися і дихати (І. Савка).

До завершальних вправ відносимо також різні види диктантів:

Пояснювальні:

Запишіть, поясніть розділові знаки.

I. Колись у дитинстві покарали мене за щось, не давши дочитати книжку, яка дісталась мені нелегко і яку я мав повернути власникові за два-три дні. Я потім шукав ту книжку скрізь: у запічку, під матрацом, лазив під комод, у комору — і все марно. Охопив мене розпач, бо книжка була надто цікава. Розсердився я на всіх, і на себе теж розсердився чомусь.

Отак сидів під старою грушею в садку й сердився. Світ мені став немилий, небо здавалося похмурим, дратував пташиний щебет. Прогуркотів по вулиці автомобіль, і мені не закортіло вискочити з обійстя, щоб подивитися на нього. Пролітали в синьому небі лелеки, а мені те все було байдужісінько.

Якась чудернацька мураха вилізла з-за грудки, поворухила вусиками, а потім так хутенько побігла, наче за нею гналися, — а мені не захотілося взяти мураха до рук, роздивитись її. Не захотілось — і край (Є. Гуцало).

II. 1. Найважливіша деталь, без якої не може обійтися жоден із сучасних автомобілів, — звичайно ж, колесо. 2. Перші ресори являли собою реміні з міцної шкіри, за допомогою яких короб, де розташовувалися пасажири, з'єднувався з рамою, до якої кріпилися колеса. 3. Ресора — спеціальний пристрій, що пом'якшує удари й поштовхи під час пересування нерівним шляхом. 4. Перші шини виникли ще в Давньому Римі, їх виготовляли із бронзи або заліза, а призначалися вони для збільшення міцності колеса. 5. Наприкінці 19 століття бензин був важкодоступним видом пального, крім того, виробництво його коштувало надто дорого. 6. «Серце» автомобіля — двигун, він зрушує машину з місця, і від нього ж залежить конструкція багатьох інших вузлів, деталей, агрегатів. 7. Щоб двигун міг працювати, до циліндрів потрібно подати пальну суміш (З енциклопедії).

III. 1. Вже скоро-скоро закиплять сади молочно-пінним чистим первоцвітом і полетить весна на зустріч з літом, спиняючись на мить вряди-годи, аби помилуватися грозою, напитися дощів на довгу путь, умитися щасливою сльозою і щось близьке до болю не забути (В. Шовкошитний). 2. Ще тиждень

і на землю бризне літо: сьогодні вже весняний Миколай у дзвонах озивається привітно (*В. Шовкошитний*). 3. Проїшовся березень з підсніжником на шапці, і над татарським бродом вибухнула крига (*М. Стельмах*). 4. У луговій криничці, над якою верба тримає молодий вінець, купаються зорі (*М. Стельмах*). 5. На павутиці бабиного літа тепло нам шле останній свій привіт і комашня, зне-нацька обігрита, хмаринками зібралася в політ (*О. Корнієнко*). 6. Метелики майнули білокрило, а горобці розбили синь калюж, немов улітку, розходивсь Ярило, сіяє цвітом полум'яних руж (*О. Корнієнко*). 7. День улігся поміж прохолодою лісу та врунистими пшеницями, щоб легше дихати, бо терпко пахло світом і землею (*Є. Фроль*). 8. Над нами низько нависло сліпучо-синє небо, по якому недбалою рукою хтось розкидав купенькі хмарчата (*Н. Бабак*).

IV. 1. Ми не пройшлися старовинними вулицями, не почагувалися відомою за межами міста кавою: раптова літня злива порушила всі наші плани (*С. Горбань*). 2. Гомінка весела компанія висипала з театру й без поспіху рушила проспектом, сутінки окутали місто, було радісно дихати прохолодним повітрям (*Н. Лапіна*). 3. Цей чоловік мав якусь таємницю привабливості: ніхто з компанії навіть напівжартома не висміяв ані завеликого носа, ані худої виснаженої статури (*С. Горбань*). 4. Такого спекотного літа Староліси не пам'ятали: запилюжене листя на деревах пришерхло, садовина ніби спряжилася під палючим сонцем, городина в'яла (*Н. Гуменюк*).

Поясніть розділові знаки. Чи всі тире вмотивовані одним правилом?

1. За віконцем — сіра ковдра дощу й туману (*В. Шовкошитний*). 2. Весна прийшла — бруньки сміються сонцю (*А. Царук*). 3. Купальниця — чудовий притулок на час негоди для дрібних комах (*Г. Вдовиченко*). 4. Кречет — найбільший птах серед соколів (*В. Шовкошитний*). 5. Цвіли картини рушниками, здавалось: двері відчини — і мак здригнеться пелюстками, і затріпоче, мов крильми (*А. Царук*). 6. А за вікном — квіткова повінь (*А. Царук*). 7. А справжнє слово — в степових могилах, чолом — до неба, коренем — в землі, ясніє маком на Дніпрових схилах, тремтливим щемом дише у зелі (*А. Царук*).

Запишіть речення, поясніть розділові знаки. Визначте комунікативний намір кожного речення.

1. «Ніколи не кажи чужими словами, — мовив отець Андроній. — Ніколи не кажи, чуєш, дитино?» (*В. Лис*). 2. «Я її не наздожену, — сумно зітхає чоловік. — боюся, це зроблять інші. Може, ви спробуєте, пане художнику?». 3. «Добра дитина у вас росте, — мовив Світован, — з гарною вдачею, душа ще крихка, але нічого — навчиться відсівати зайвину ...» (*М. Дочинець*).

«От усі кажуть оливки — на зелені, а маслини — на чорні. Насправді всі вони — оливки, і всі вони — маслини. Зелені оливки, чорні оливки. Зелені маслини, чорні маслини. Немає значення. Обидва слова означають одне й те саме. А все ж люди підсвідомо правильно розділяють ці два поняття. Ми ж кажемо «оливковий колір», маючи на увазі колір зелених оливок. Або ж: «очі, як маслини»... Зрозуміло, що чорні очі. То все ж таки оливки — це зелені, а маслини — чорні. — Вона глянула на Роберта й додала м'якше: Життя сильніше за правила. Воно їх шліфує» (*Г. Вдовиченко*).

Запишіть. Поясніть, якими елементами ускладнені речення. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. А далі, по долині колишньої ріки, скільки око сягне, розливалось зелене море лепехи й очерету, розірване подекуди блакитними блюдцями озерець з ніжними назвами: Довгеньке, Кругленьке, Чистеньке. 2. Рудою лисицею пробігла по долині осінь, запалила червоні вогнища в садках, одягла в кольорові вишиванки клени та осоки, золотим дощем лягла до ніг. 3. Крізь сірі хмари пробилось зажурене осіннє сонце, послало кілька промінців, немов прощаючись з ними, і зникло. 4. І тільки одинокий криничний журавель ще довго махав їм услід порожнім відром, неначе дівоча рука хустиною. 5. Веселий вранішній вітерець приємно холодить гаряче чоло, ворухить густе волосся, наповнює бадьорістю тіло. 6. Доля кружляє людей, як осінь опале листя, перехрещує їхні шляхи, в гордіїв вузол зав'язує паралелі (*В. Шовкошитний*).

Розподільчі:

Запишіть речення, об'єднавши їх у 3 групи: 1) сполучникові; 2) безсполучникові; 3) з різними видами зв'язку.

1. Сніг кружляв над селом, сумно було голим деревам, порожні хати то тут, то там похмуро дивились на зажурений день порожніми очицями вибитих вікон (*В. Шовкошитний*). 2. Кароліна чула одного разу, як він сказав мамі: бджоли старіють, коли припиняють носити мед (*Г. Вдовиченко*). 3. З-поміж соковитої зелені то тут, то там злітала якась пташина, з посвистом сновигали над самісінькою водою кулички і вальдшнепи, монотонно кричали завжди голодні чайки (*В. Шовкошитний*). 4. У Європі, скажімо, у Швеції, людям доплачують з державних фондів за те, щоб вони пильнували горобину й осіку, щоб ці дерева не вирубували, як непотріб (*Г. Вдовиченко*). 5. Босі ноги косили холодну росу, голова сама оберталася врзнібіч, а широко розплющені очі вбирали в себе навколишній світ жадібно, назавжди. 6. Повітря й справді було парке та густе, хоч ножем його край (*Є. Гуцало*). 7. За вікном збиралось на весну: вітер стукотів об шибку, проміння сонця наполегливо намагалось пробитися крізь матове скло (*А. Зелінський*). 8. Ще кілька днів — і зацвіте тюльпан, червоним жаром бризне між фіалок — зухвалий, наче той шляхетний пан поміж сільських збентежених панянок (*В. Шовкошитний*). 9. Вже повернули з вирію до нас і журавлі, і гуси, і лелека, вже березнева віхола далека, а сад чекає все нових прикрас (*В. Шовкошитний*).

Запишіть речення, згрупувавши окремо односкладні й двоскладні.

1. Буяло серпневою пишнотою літо. 2. Невдовзі надворі почало сіріти. 3. Цієї осені дощі були холодні й затяжні... 4. Відтоді й не люблю осінніх дощів. 5. Це був портрет мого діда. 6. Обличчя в діда лагідне і добре. 7. Осінь невидимим пензлем торкнулася Карпат. 8. Сльози дрібними кришталиками зіскакували з моїх щічок. 9. Кладки тут не було. 10. Навколо смерічок та бучків стояла простора висока хата. 11. Стояла на порозі трохи розгублена й сумна. 12. Моя улюблена справа — скульптура. 13. Мені так хотілося розказати йому про Юркових лелек. 14. Усміхаюся і пригортаю маля до себе (*Л. Нестеренко*).

Творчі:

Запишіть речення, ускладнивши їх будь-яким компонентом.

1. Улюбленим місцем ігрищ тутешньої дітвори був старенький місток над глибочезною ямою. 2. Багато літ прошуміло відтоді над цією левадою. 3. Стояли теплі погожі дні раннього вересня. 4. Обабіч шляху вартовими стоять крезні дерева. (*В. Шовкошитний*).

Запишіть речення, додавши до кожного підрядну частину.

1. Коли ми вийшли з ялинника на простір... 2. Інколи мені не віриться, ... 3. Яке то було щастя, коли... 3. Усю цю красу спотворювали ..., що.. 4. Мою увагу завжди привертають..., тому що... 5. Усі з нетерпінням чекали, коли ... 6. Перед Різдом так крутило снігом, що....

Проблемні, пошукові завдання:

Запишіть, поясніть розділові знаки. Дослідіть, «що ж то за травичка ховається за символічною назвою «євшан-зілля».

О, далеко тим заморським чаєм до запахушого живлюшого тунку з рідного євшан-зілля. До речі, жоден із науковців і досі не розгадав, що ж то за травичка ховається за символічною назвою «євшан-зілля»: полин, чебрець, м'ята?.. Я думаю, що полин, але той, запахуший, що росте на гарячому степовому сонці. Знаходила такий у Криму... (*Г. Тарасюк*).

Література:

1. Голуб Н. Б. Метод проектів на уроці української мови в школі / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі.— 2013.— № 8.— С. 15–19.
2. Голуб Н. Б. Ситуаційний метод на уроках української мови в школі / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі.— 2013.— № 7.— С. 18–23.
3. Краевский В. В. Основы обучения. Дидактика и методика: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. В. Краевский, А. В. Хуторской.— М.: Академия, 2007.— 352 с.
4. Кучерук О. А. Методи навчання української мови в загальноосвітній школі: словник-довідник / О. А. Кучерук / Житомир: Рута, 2010.— 186 с.
5. Меняев А. Ф. Категории дидактики: монография / А. Ф. Меняев.— М., изд. 2-е, испр. и доп.— 341с.
6. Петти Д. Современное обучение. Практическое руководство / Джефф Петти; пер. с англ. П. Кириллова.— М.: Ломоносовъ, 2010.— 624 с.
7. Підласий І. П. Спільна дія / І. П. Підласий.— Х.: Основа, 2012.— 224 с.
8. Прокопьев И. И. Педагогика. Основы общей педагогики. Дидактика. / учеб. Пособие / И. И. Прокопьев, Н. В. Михалкович.— Мн.: ТетраСистемс, 2002.— 544 с.
9. Ситуаційна методика навчання: теорія і практика / Упорядн. О. Сидоренко, В. Чуба.— К.: Центр інновацій та розвитку, 2001.— 256 с.
10. Шукин А. Н. Лингводидактический энциклопедический словарь: / А. Н. Шукин.— М.: Астрель: АСТ, Хранитель, 2008.— 746 с.

IV. НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ НА ТЕКСТОВІЙ ОСНОВІ

Галаєвська Л. В.

Однією з передумов ефективної текстотворчої діяльності учнів, за висновками І. Гальперіна, є «накопичений досвід спостережень над структурою, змістом, композицією тексту, щоб вивести певні закономірності організації й осмислити значення його і функційні характеристики [1, с. 15]».

Про важливість, актуальність і доцільність системної роботи з текстами на уроках української мови свідчать такі переваги його:

- текст сприяє ненав'язливому залученню учнів до духовного багатства нашого народу;
- формує внутрішню потребу читати й збагачувати себе прочитаним;
- розвиває увагу;
- мотивує учня на навчальну діяльність, підвищує пізнавальний інтерес;
- демонструє красу й виражальне багатство української мови;
- розвиває творчий потенціал учнів;
- сприяє збагаченню їхнього активного словника;
- поліпшує якісні характеристики мовлення;
- розвиває навички осмисленого читання;
- створює умови для організації групової роботи;
- розвиває навички естетичного сприйняття мови;
- сприяє економії часу на уроці й розширенню можливостей уроку;
- реалізує міжпредметні зв'язки на уроці;
- створює умови для пошуку й осмислення проблеми;
- розвиває оргдіяльнісні навички (цілевизначення, планування, коригування, рефлексія);
- формує навички дбайливого ставлення до мови і свого мовлення;
- сприяє формуванню мовного чуття;
- впливає емоційно на учня, розвиває і збагачує його емоційний інтелект тощо.

Поза увагою нерідко перебувають такі можливості тексту, як естетика мови, визначення головної й другорядної інформації, фіксування інформації різними способами, виконання логічних дій (аналіз, синтез, порівняння, класифікування, узагальнення, виявлення тези й доказів; добір власних аргументів; формулювання висновків), «переведення» тексту з одного стилю в інший; переведення тексту в інший формат: таблицю, схему, малюнок та ін.

Текст настільки універсальний засіб, що може бути застосований на різних уроках, сприяти реалізації багатьох методів навчання, усіх поставлених цілей

на уроці. Н. Голуб пропонує такий розгорнутий алгоритм роботи з текстом на уроках вивчення синтаксису й пунктуації в школі:

- читання, створення інтонаційної карти тексту;
- переказування тексту;
- словникова робота (з'ясування лексичного значення слова, тематичне групування лексики, активізування у мовленні; виховання уваги до незнайомих слів; сполучуваність слів тощо);
- визначення й осмислення теми, головної думки;
- визначення ознак і композиційних елементів тексту;
- визначення стильових рис, мети висловлення;
- співвіднесення мовних засоби із задумом, типом, жанром і стилем мовлення;
- визначення й обґрунтування типу мовлення;
- організація групового чи індивідуального лінгвістичного дослідження;
- організація самостійної роботи;
- визначення емоційного впливу тексту на читачів, слухачів;
- виявлення й маркування певного мовного явища;
- узагальнення певного мовного матеріалу (групування, класифікація, структурування й систематизування);
- формулювання тези, гіпотези, добір аргументів;
- проведення аналогії з відомими фактами, прикладами з життя людей, історичними подіями, прислів'ями й афоризмами, творами, цитатами з творів, епіграфами і багато ін.;
- пояснення написання й вимови;
- організація супутнього повторення;
- привернення уваги до тропів задля формування відчуття естетичної насолоди;
- удосконалення тексту;
- добір слів й виразів, що сприяють налагодженню психологічного комфорту, унеможливають конфлікт;
- видозміна тексту (розширення, скорочення, збагачення певними одиницями (влучними словами і виразами, синонімами, епітетами, фразеологізмами, тропами), заміна одних одиниць іншими, логічне розташування змістових елементів структури тексту);
- виявлення проблеми;
- виконання логічних операцій (аналіз, синтез, порівняння, зіставлення, висновки);
- осмислення поведінкових зразків героїв тексту й зіставлення їх з поведінковими нормами нашого суспільства;
- прогнозування психологічного впливу тексту на співрозмовника;

- виявлення прийомів гармонійного спілкування;
- висловлення власного ставлення до змісту тексту;
- добір коментарів;
- «переведення» тексту з одного стилю в інший;
- переведення тексту в інший формат: схему, малюнок, таблицю тощо);
- виявлення слів і виразів-конфліктогенів;
- створення власного висловлення тощо [2, с. 3–4].

Пропонуємо зразки текстів і супровідні завдання й запитання.

Текст 1.

Прочитайте текст. Визначте головну думку. Доберіть заголовок.

Мама не квапилася** вечеряти. Здається, вона не бачила ні Галі з татом, ні супу, який зварила доня.

— Лікарі радять робити операцію в Німеччині. На це потрібно тридцять тисяч євро, — холодним голосом сказала вона.

— Тридцять тисяч євро, — суворо глянула на нього мама.

Тато сумно схилив голову.

— Ми мусимо знайти ці гроші, повторила вона. — Навіть якщо доведеться продати квартиру.

Не спалося, а ніч — як море... Галя переверталася з боку на бік, товклася, як домовик. Невже до їхніх злиднів додасться ще й продаж квартири? Звичайно, Степанка треба рятувати. Щоб він одужував, щоб бігав, сміявся, тупотів, як сто слонів, здоровими ніжками, як раніше. Добре тоді було...

Ні, гроші треба знайти деінде. Але де? Це ж не гриби у лісі.

От якби...заробити!

Тільки де взяти роботу для невеличкої дівчинки-школярки? Де їй знайти таке заняття, щоб хоч трохи підтримати сім'ю?

Дощ надворі вже не періщив. Машини лопотіли колесами мокрим асфальтом, здіймаючи фонтани бризок. Якийсь чолов'яга, що спинив своє авто перед школою проти-рав забризкане лобове скло. Галя безтямно дивилася, як він витирав скло жовтою губкою. І враз сяйнула думка: витирати скло в автомобілях! Ось заняття, якого вона шукала! Машин нескінченний потік, а сьогодні вони всі забрьохані. Це ж скільки можна заробити!

На Поштовій площі світлофор міряв вулицю зеленим оком. Машини мчали у три ряди, і їм не було кінця.

Крига скресла. Галі давали хто гривню, хто дві, а один водій простягнув їй десятку... Але на цьому удача закінчилася. Дівчинка ще витирала скло, як увімкнулося зелене світло. Автомобілі, що стояли позаду, засигналили, Галя відскочила на тротуар, забувши відерце. Машини рушили й зім'яли його, мов горіхову шкарлупу.

«Життя — це велика неприємність» — згадала Галя слова своєї мами. Її серденько заболіло, защеміло за минулими щасливими днями — так, щасливими! Коли вона не шукала гарячкою заробітку, бо ні Степанкові, ні їхній квартирі нічого не загрожувало.

Сьогодні — або ніколи.

Галя зайшла до вагона метро, тримаючи перед грудьми картон. Знала напам'ять, що на ньому написано.

«Люди добрі, допоможіть моєму братику Степанкові! На операцію потрібно 30 тисяч євро».

У правій руці — картон, у лівій — дрібно-дрібно тремтів порожній кульок. Вона не ставатиме на коліна. Не проситиме жалісним голосом, бо горло їй перехопило — з нього не вичавити** ні звука. Опустивши погляд і відчуваючи, як горять щоки, Галя повільно пішла вагоном. Ноги ледве переступали, ніби на них тяжіли гирі.

Тільки на серці — гидко-гідко. Ніби там скрутилася змія і давить його, і ссе з нього теплу Галину кров.

Їй потрібна ця тисяча. Хоча б тисяча. Щоб мама побачила світло в кінці тунелю. Щоб зрозуміла: вони виплутаються, і все буде добре (*За З. Мензатюк*).

Запитання і завдання:

1. Сформулюйте проблему, покладену в основу тексту.
2. Висловіть припущення щодо розв'язання її.
3. Які емоції викликав у вас текст?
4. Чого навчає вас цей текст?
5. Охарактеризуйте головну героїню оповідання.
6. Поміркуйте, чи могла б вона оповідання вчинити інакше? Чому?
7. Що потрібно людині, щоб відчувати себе щасливою?
8. Змоделюйте бажане для всіх розв'язання проблеми.
9. Перепишіть виділені речення, назвіть у них другорядні члени, з'ясуйте, якими частинами мови їх виражено.
10. Поясніть написання підкреслених слів.
11. Назвіть слова, ужиті в переносному значенні.

Текст 2.

Прочитайте текст. Перекажіть. Яку проблему покладено в основу тексту?

Уже рік Сергія мучив цей сон, не даючи забути той літній день, який назавжди змінив його життя...

— Невже ти не/розумієш?! — обурювався тато. Кларнет — це суто чоловічий інструмент. З ним Сергійко точно не/пропаде. У будь/який оркестр сяде. А ще як саксофон освоїть!!! Ціни йому не буде!

— Скрипка — королева музики, найблагородніший інструмент! Наш син зможе стати справжнім музикантом!..

— Ма-а-ам! Тату-у-у! Я не хочу на музику! Я хочу на карате! — намагався втрутитися в дорослу розмову Сергійко, про/те його до уваги ні/хто не брав.

Врешті/решт, аби припинити даремні суперечки, батьки зупинили свій вибір на фортепіано.

Спершу Сергійко дуже соромився і приховував від однолітків те, що вчився в музичній школі. Терпів. Потім звик. А через чотири роки переміг в об-

ласному конкурсі юних піаністів. Про талановитого учня показали сюжет у вечірніх теленовинах і наступні два дні Сергій почувався в школі зіркою (За А. Бачинським).

Запитання і завдання:

1. Сформулюйте проблему, що становить основу тексту.
2. Чи правильно, на ваш погляд, вона розв'язана?
3. Назвіть емоції, що переповнюють героя твору.
4. Що означає «почуватися зіркою».
5. Кому б ви порадили прочитати цей текст? Чому?
6. Висловіть свої міркування щодо прочитаного.
7. Що, на ваш погляд, є найціннішим для Людини?
8. Чи варто батькам обирати для дітей заняття й схилити їх до цього?
9. Наскільки важливі для людини заняття музикою?
10. Поясніть розділові знаки при діалозі.
11. Випишіть слова, записані через ризку, знявши її, поясніть правопис.
12. Перепишіть виділені речення. Визначте й підкресліть у реченнях граматичні основи.
13. Перебудуйте кожне просте речення у складне.
14. Зробіть синтаксичний розбір одного складного речення (на вибір).

Текст 3.

Прочитайте мовчки текст. Визначте головну думку. Доберіть заголовок.

В одному селі жив зі своєю жінкою добрий працьовитий чоловік. На ярмарку він бував **дуже** рідко, а коли повертався звідти, то обов'язково приносив **саджанець** і садив його біля своєї оселі в родючий чорнозем. Так він посадив **трьоє** дерев, доглядав їх, оберігав.

З першого саджанця виріс молодий розлогий** дуб, під яким старий **збирався** відпочивати в спеку. З другого — стрункий **красень**-ясен, під яким він сподівався знайти прихисток у дощову погоду. З третього — усе розростався й розростався **кущ** колючого терну, що **впевнено** витісняв мальви, калину. Здавалося, що саму хату збирався посунути.

Та чиясь безжальна, жорстока рука стяла спочатку дуб, потім — ясен. А терен усе продовжував розростатися. Тож господареві довелося потіснитися, бо зрубати своє дітище не піднімалася рука. І бідний чоловік нічим не міг собі зарадити.

Так і в житті часто буває: народжуються діти в одній сім'ї, отримують однако-ве виховання, а виростають зовсім різними й різні торбинки зі «скарбом» несуть за своїми плечима. Для одних скарб — це добре ім'я, для інших — влада, гроші.

Людино, пам'ятай, якщо твоя торбинка колись була повна доброти, поваги до рідних, довколишніх, а зараз наповнилася **червінцями**, і ти вже не можеш легко закинути її за плечі, щоб знову йти по світу, щоб творити добрі діла, робити життя людей **радіснішим**, то не радість, а відчай нехай охоплять тебе за втраченою честю, любов'ю до ближнього (За В. Васильєвою).

Запитання і завдання:

1. Висловіть свої враження чи почуття від прочитаного.
2. Чи можна саджання дерев вважати доброю справою? Чому?
3. Назвіть добрі справи, зроблені вами за останній тиждень.
4. Що для кожної Людини має бути справжнім скарбом?
5. Який смисл вкладаєте ви у слово «справжній скарб»?
6. З'ясуйте, до якої категорії читачів призначений текст. Чи містить він для вас цікаву інформацію? Обґрунтуйте свою думку.
7. Що б ви порадили тим людям про яких ідеться в тексті?
8. Сформулюйте одним реченням головну думку тексту.
9. Поясніть правила вживання тире й двокрапки у тексті.
10. Визначте, якими членами речення є виділені слова.
11. Назвіть у реченнях тексту однорідні члени.
12. Назвіть четверо слів, у яких однакова кількість звуків і букв.
13. Назвіть слова, ужиті в давальному й кличному відмінках. Пригадайте функції цих відмінків.

Текст 4.

Прочитайте текст, стисло перекажіть. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть запитання для бесіди за змістом тексту.

Усе вище й вище над землею піднімається сонце, і на світ з'являється маленька **беззахисна** брунька. Вона пеститься під золотими живлющими променями, цілується з вітром, п'є небесний напій дощу. Зростає, розвивається в зелений листочок, з маленького стає великим, **темно-смагдовим**. Сонце пливе над землею все нижче й нижче. Сповнений енергією літа листок поступово в'яне, марніє — і вже сухий-сухий, ледь за гілку тримається. І так йому ще пожити хочеться, бачити сонце, цілуватися з вітром, пити дощ, але згодом він відривається від гілки й на землю падає. І так само подібне до життя звичайного листочка людське життя.

Появі людини на світ передують хвилювання і велика, нестримна, світла радість! Нова людина приходить у світ маленькою й беззахисною, як перший пролісок. У неї вже є душа і б'ється в грудях маленьке серденько. Воно не знає ще ні радості, ні горя, ні щастя, ні журби, а просто б'ється. Згодом буде зроблено перший крок, сказано перше слово. Дитинство не знає турбот. Воно летить у часовому просторі синім птахом щастя назустріч юності. Це світанок життя, його провесінь*.

Квітучі юнацькі роки... Перші зустрічі, перші зітхання, перші почуття. Точка відліку на координатній площині життя — мета. Молодість завжди ставить перед собою ціль, якої неодмінно треба досягти. Людина в юнацькі роки прагне бути успішною й щасливою, коханою й закоханою, а коли приходить вогненна й палка любов, то здається, що більшою радості не існує. І це квітуча весна юності.

В одвічних турботах і праці приходить до людини літня пора життя — зрілість. Підрастають діти, кипить хатня робота, постійно бракує часу, який

чекати не буде, який нестримно біжить, і треба за ним встигати. Радісно спостерігати за тим, як виростають діти, схожі на тебе в юності. Немає більшого щастя, ніж благодійний сімейний затишок.

Набагато приємніше давати, ніж отримувати.

Минає час. Минає літо... Надходить осінь життя. Теперішнє завтра стане минулим, майбутнє — теперішнім, а минуле відійде в небуття. Тільки раніше людина цього якось не помічала. Коли людина в дзеркалі бачить покарбоване зморшками обличчя і вибілене срібною сивиною волосся, то в її душу закрадається смуток і жаль за молодими роками. Її юність залишається в світлинах і в спогадах.

Скільки минає часу, а з фотоальбому дивляться все ті ж блискучі, осяяні юністю очі, вабить красою вродливе обличчя. На світлині мить, що зупинилася назавжди.

Життя — дивовижна кінострічка, у якій другий дубль неможливий. У похилому віці людина все частіше замислюється над тим, яких помилок припустилася в житті, що робила і який слід після себе залишила.

Далі зима, глибока старість. Людина доживає останні дні на землі, згодом піде за межу життя і залишить по собі тільки спогади (*За Т. Скляренко*).

Запитання і завдання:

1. Над чим розмірковує автор тексту?
2. Яку аналогію проводить із людським життям?
3. Як у творі охарактеризовано дитинство? Чому?
4. Як ви розумієте зміст речення: «Точка відліку на координатній площині життя — мета»?
5. Чому важливо в молодості ставити перед собою ціль?
6. Сформулюйте і запишіть у зошит найважливіші для вас цілі.
7. Що означає «літня пора»? Як, на думку автора, її проживає людина?
8. Чи згодні ви, що «Немає більшого щастя, ніж благодійний сімейний затишок»?
9. Що, на вашу думку, є найціннішим для людини?
10. Яку проблему порушує автор, чи є вона актуальною? Що нового ви дізналися зі змісту, у чому переконалися?
11. Поясніть написання пар слів: *променями і промінням, юністю і миттю*.
12. Поясніть написання апострофа і м'якого знака.
13. Назвіть складні речення, виділяючи в них граматичну основу.
14. Зробіть синтаксичний розбір останнього речення.

Текст 5.

Прочитайте мовчки текст. Сформулюйте головну думку. Доберіть заголовок.

Найкраща пора як для учнів, так і для їхніх батьків — канікули. Оцінки з усіх предметів уже виставили, тож можна було робити те, що хочеться, а не те, що треба. Діти розповідали одне одному кумедні** історії, складали плани на літо... Вчителі теж прагнули якнайшвидше опинитися вдома.

Так було й сьогодні. Хтось задумливо жував яблуко, хтось домальовував вуса історичним героям прямо в підручнику, а хтось жбурляв** брудну ганчірку, якою зазвичай витирали крейду з дошки. Після кількох кидків ганчірка **приземлилася** на парту Віки Чмирі, котра спокійно читала книжку, **незважаючи на балаган** у класі. Її **прізвище** створювало **бідоласі** безліч проблем, адже любі однокласники щодня вправлялися в уїдливості. Віка мала густі кіски, схожі на потріпану вітром стріху, нерівні передні зуби зі щілиною між ними, була висока й худа. Усе це перетворювало її на ідеальний об'єкт для тупих жартів. А після того, як дівчина поставила собі брекети, її популярність «підскочила».

Сьогодні Віці **не пощастило**. Вона гидливо, двома пальцями, взяла брудну ганчірку і, **не обертаючись**, кинула її за спину.

Як у сповільнених кадрах кіно, упізнаний літальний об'єкт впав просто на плече Рувьової — першої красуні класу (так вона вважала).

- Ти що, коза, страх втратила!? — підлетіла до неї розлючена Рувьова. — Ти, чуперадло бісове, зараз цю кофточку вилизувати будеш! Ти знаєш скільки вона коштує?

- Мене це не цікавить! — підняла Чмиря очі на Інку, продовжуючи витирати руки. Рувьова несподівано для всіх схопила Віку за волосся, різким рухом стягнула зі стільця і штовхнула у прохід між рядами, лаючись так, що вуха в'янули.

- Ой! — голосно скрикнула Віка, яка не сподівалась такого навіть від Рувьової.

Клас затих, захоплено спостерігаючи дівочі бої без правил.

- Руки забори, бо гірше буде! — кричала розпашіла Інка. Хтось із хлопців захоплено свистів. По обличчю Чмирі струменіла кров.

- Давай, Рувьова! — скандували деякі дівчата.

Так тривало кілька секунд. Денис, який теж сидів і читав, не відразу повернувся до реальності й зрозумів, що відбувається. А коли зрозумів, зіскочив з місця і втрутився у перебіг подій.

- Ти що, дурепо, робиш? — відтягнув він за талію Інку й перегородив собою їй доступ до Віки. Клас розчаровано загув, не розуміючи вчинку Дениса, який позбавив їх такого видовища.

- Ах ти козел товстий! — кричала Рувьова. — Ти пожалієш, що на світ народився! — погрожувала вона.

Однак Денис, не звертаючи уваги на двох фурій, підійшов до Віки, яка сиділа на підлозі й витирала сльози, розмазуючи кров по обличчю, допоміг їй піднятися, обійняв за талію і живим коридором, який вибудували мовчазні однокласники, вивів дівчину з класу. У дівчачому туалеті допоміг їй змити кров з **обличчя**, повернувся назад, у цілковитій тиші забрав свої речі й речі Віки і разом з нею вийшов зі школи (*За С. Гридіним*).

Запитання і завдання:

1. Яку проблему покладено в основу тексту?
2. Чи можна такі стосунки вважати нормою?
3. Що є причиною конфлікту в учнівському колективі?

4. Назвіть слова в тексті, що спричиняють конфлікт, не сприяють налагодженню добрих стосунків.
5. Яка роль у тексті вам найбільше до вподоби?
6. Як би ви охарактеризували поведінку класу?
7. Випишіть кілька речень зі змістом яких ви погоджуєтесь,
8. Охарактеризуйте одним реченням кожного з героїв оповідання.
9. Чи можливо було уникнути конфліктної ситуації?
10. Що значить «володіти собою»?
11. Що ви робите для того, що світ став кращим?
12. Чи схвалюєте ви вчинок Дениса? Чому?
13. Чи зміниться ставлення до нього інших дітей класу?
14. Що б ви порадили обом дівчаткам?
15. Чи доводилося вам відчувати агресію на собі? Як ви діяли?
16. У ролі кого з учасників конфлікту ви б не хотіли опинитися? Чому?
17. Чи згодні ви з автором, що «Найкраща пора як для учнів, так і для їхніх батьків — канікули». Обґрунтуйте свою думку.
18. Випишіть із тексту троє складних речень, дайте усно характеристику кожного.
19. Поясніть написання виділених слів.

Текст 6.

Прочитайте текст. Визначте головну думку. Доберіть заголовок.

Користуючись мережею Інтернет, не робіть нічого такого, чого б ви не зробили в реальному житті.

Стежте за тим, що пишете і як пишете. Не припускайтеся орфографічних помилок: для більшості людей правила орфографії мають важливе значення. Зверніть увагу на зміст ваших повідомлень, вони повинні бути логічні, послідовні і витримані.

Ніколи не кривдіть віртуальних опонентів, будьте терплячі і ввічливі, не користуйтеся ненормативною лексикою і не конфліктуйте, не маючи на те підстав, поважайте право людини на особисту інформацію.

Допомагайте людям у питаннях, у яких ви достатньо компетентні.

Ставлячи запитання, робіть це максимально осмислено й коректно, щоб швидше отримати на них відповіді. Завдяки вашим відповідям і відповідям інших людей збільшується об'єм знань у мережі, що може багатьом стати в нагоді. Обмін знаннями — це те, для чого глобальна мережа була створена. Не відходьте від цих традицій, обмінюйтеся інформацією. Володієте цікавою інформацією — поділіться нею. Цим ви зробите свій внесок в освітній простір (*З Інтернету*).

Запитання і завдання:

1. Визначте комунікативний намір автора тексту.
2. Що з прочитаного ви вважаєте цінною порадою?

3. Які міркування автора ви не поділяєте? Чому?
4. Якою мірою характеризує людину її мовна поведінка? Відповідь проілюструйте прикладами.
5. Що вам відомо про етикет спілкування в Інтернеті? Наскільки його дотримання є необхідним? Чому?
6. Чи звертаєте ви увагу на помилки під час спілкування в мережі Інтернет (на сайті, в чаті) з друзями?
7. Які мовленнєві помилки є найтипівішими.
8. Сформулюйте і запишіть поради, як уникати помилок у мовленні.
9. Чи може помилкове мовлення зашкодити людині?
10. Які соціальні спільноти ви знаєте? Чи важливе для повноцінного й корисного в них спілкування володіння рідною мовою? Іноземними мовами? Свою думку підтвердіть прикладами з життя.
11. Об'єднайтеся у п'ять груп. Завдання: дати характеристику речення (перша група — першого речення тексту; друга — другого; третя — третього; четверта — четвертого; п'ята — п'ятого). Доберіть до цих речень якомога більше синонімічних.
12. Додайте свої поради щодо мовної поведінки у соціальних мережах.

Текст 7.

Прочитайте виразно текст. Визначте тему. Доберіть заголовок.

Яринчине село розкинулося на берегах карпатського красеня — Чорного Черемоша. Тягнулося воно змійкою вздовж ріки. Сергій ішов вулицею, уважно розглядаючи кожну хату. Намагався впізнати серед них ту, що запам'яталася з Яринчиної фотографії.

...Високо на пагорбі на протилежному березі Черемоша виднівся той самий похилений дерев'яний ганок... Біля хати не було ні паркана, ні подвір'я — лише галявина, на якій стояли дві копички сіна...

Сергій, злякавшись за Яринку, вискочив на підвіконня й заліз у кімнату, яку все густіше оповивав дим. Яринки там не було. Сергій накинув на себе простирadlo й вибіг у сіни*. Крізь рідкий дим помітив ще двоє дверей. Відчинив найближчі й опинився в маленькій темній коморі*. Вогонь тим часом підкрадався все ближче. Без/допомоги справитися було годі. Хлопець повернувся в кімнату й вискочив на/зовні, підбігши до/купи з дровами, схопив поліно і знову побіг у хату.

Вогонь уже хазяйнував у коморі*. Від перегрівання потроху вибухали банки. Десь по/заду з гуркотом обвалився ганок*. Сергій завмер... потім обхопив двома руками поліно й почав гамселити** ним у зачинені двері. Хтось із людей почув шум у хаті й закричав:

— Там у/середині хтось є! Рятуйте!

Іван вилив на себе відро води, щоб не/загорітися, і почав пробиратися в/середину. Крізь дим побачив хлопця, який що/сили лупив** поліном у двері. Схопив його за плечі й потягнув до виходу. Той упирався, виривався і без/кінця показував на ті двері.

«Та що ж там таке за тими дверима, що ти так упираєшся?!» — подумав дядько, збагнувши, що йому легше допомогти хлопцеві, ніж боротися з ним. З/розгону наскочив на двері, дерево не/витримало і тріснуло. Під ліжечком, скрутившись калачиком, лежала дівчинка. Чоловік швидко підняв її на руки і, прикриваючи своїм тілом, поніс до виходу, прихопивши й Сергія.

Хлопця обливали водою, щоб не так боліли опіки на руках і спині.

Після чергової спроби оживити Яринку почули, як дівчинка закашлялась, а потім розплющила очі й незважаючи на тяжкий стан, упізнала Сергія. Вона вирвалася з обіймів фельдшера й не/самовито закричала:

— Бра-а-а-тик! Мій бра-а-а-тик! — підбігла до Сергія і кинулася на шию.

Сергій зціпив зуби від болю, коли Яринка торкнулася руками його обпеченої спини, але ніжно погладив її по голівці. Обоє плакали... (За А. Бачинським).

Запитання і завдання:

1. Які враження справило на вас прочитання тексту?
2. Які почуття переживає головний герой тексту?
3. Охарактеризуйте Сергія, виділивши властиві йому риси?
4. Дайте оцінку вчинкові хлопця.
5. Поясніть написання підкреслених слів.
6. Випишіть із тексту виділені речення, дайте письмову характеристику, виконайте розбір одного з них.
7. Поясніть розділові знаки в реченнях.
8. До будь-яких двох речень доберіть і запишіть синонімічні.

Текст 8.

Прочитайте мовчки текст. Визначте його головну думку. Чи можна використати подану інформацію для діалогу?

У мене вдома з'явився комп'ютер, і хоча на той час це вже не була новинка і багато моїх однокласників мали його вдома, для мене це був справжній прорив в сфері ІТ-технологій. Я забив на уроки й годинами грав. Гадаю, мій тато, кожного разу проходив повз мене, дивився на картину, що була на моніторі, і думав, навіщо ж він мені його купив. Я, звісно, виправдовувався, шукав усілякі причини — для друку рефератів, для читання електронних книг, яких в очі не бачив. Моя успішність падала, але не тому, що комп'ютер робив мене тупішим. Зовсім ні.

Просто коли його не було, я більше часу витрачав на уроки, бо, крім цього, витрачати його більш не було на що. Натомість тепер я робив усі справи якнайшвидше, щоб довше пограти у відеоігри.

Коли ж у мене вдома з'явився Інтернет, я зрозумів: усе, що було до цього — лише розминка. Інтернет липкими лапами повністю втягнув мене у своє павутиння. Я почав сидіти на форумах, спілкуватися невідомо з ким ні про що годинами, грав в онлайн-ігри. З часом я помітив, що більшою частиною мого життя стає марнотратство, відчув, що ці звички небезпечно поїдають мій вільний час.

Невдовзі я виявив, що Інтернет не просто марнує моє життя, він забирає мої думки, видозмінює мислення, деформує його. Годинами просиджуючи пе-

ред монітором, я переставав реагувати на зовнішній світ. Стало важко відрізнити дійсність від віртуального світу. Здавалося, що справжнє «я» знаходиться по той бік монітору, що те, чим я маніпулюю, — це і є я сам...

Зовні якихось суттєвих аномалій у моїй психіці помітно не було, проте відчутними стали проблеми у навчанні. А взимку я приніс зі школи табель, що ряснів трійками...*(За А. Тужиковим)*.

Знаю, вмю, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
1. Чи можна спілкування замінити обміном інформацією? Чому? 2. Як ви розумієте суть поняття «інформаційний простір»? 3. Яка роль мови у створенні інформаційного простору? 4. Складіть усне повідомлення про позитивний (чи негативний) вплив комп'ютерних технологій на життя людини. 5. Сформулюйте й запишіть 5 запитань, які ви хотіли б поставити авторіві тексту. 6. Прочитайте записані речення з окличною та неокличною інтонацією. 7. Назвіть спочатку прості речення, а потім — складні. За якими ознаками ви їх розрізняєте? 8. Зробіть синтаксичний розбір одного речення.	1. Що для вас означає спілкування? Яким воно має бути? 2. Яке спілкування і з ким задовольняє ваші комунікативні потреби? 3. Який ваш улюблений український сайт? Чим він для вас привабливий? 4. Як цей сайт уплинув на вас? 5. Чи можна вважати гарним способом проведення дозвілля — комп'ютерні ігри? 6. Як ви розумієте зміст слова «марнотратство»? 7. Із чим асоціюється у вас віртуальний світ? 8. Що для вас означає власне «Я».

Текст 9.

Почитайте виразно текст. Сформулюйте головну думку.

«Головне, що прийшов, — сказав старий і простягнув мені горнятко води. — Ти дома».

Ці слова оглушили мене спокоем. Густим, дивовижним спокоем. Схожим чимось хіба на вечірне кумкання жаб у дитинстві, на сюрчання цвіркуна в бабиному запічку. Я пив із глиняного посуду, здавалося, не так воду, як той спокій. Призабутий спокій, десь розхлюпаний, загнаний за решітку муштрованих нервів. Тепер я його жадібно заковтував у себе. Охлялі* пальці не втримали недопите горня,* і воно вислизнуло. Але не впало, дідова рука підхопила його. Він неначе засоромився цієї несподіваної спритності. Приплющив повіки і ворухнув устами. Я радше* прочитав на них, ніж почув:

— Спочинь з дороги.

І я спочивав. Це був не сон, не відпруга, не відпочинок, а саме — спочинок. Тоді я ще не знав закону слів і літер: що дрібна буквиця, наявність чи відсутність її наскрізно й глибинно міняє питому сутність слова.

Відпочивають від чогось, відходячи від нього, відпускаючи його. Я ж спочивав у душевному забутті, як немовля, у кубелечку спокою. Він сотався тут із усього: з дощатого склепіння, затемненого часом, із глинобитної долівки, прирушеної «лугом», із плодів айви на скрині, поцяткованій* шашелем, і з само-

го потойбічного скрипу шашеля*, ще й із тугої домотканої верети*, що пахла вітром.

Я хотів насититись тим спокоєм і за вчорашні дні, і на прийдешні. Як та дитина (За М. Дочинець).

Знаю, вмю, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
<ol style="list-style-type: none"> 1. Що означає слово «оглушити»? А що воно означає у словосполученні «оглушили спокоєм»? Чому автор тут уживає його? 2. Якого значення слову «спокій» додають епітети «густий», «дивовижний», «призабутий», «розхлюпаний», «загнаний»? 3. Поясніть значення позначених зірочкою слів. 4. Якими частинами мови є підкреслені в тексті слова? 5. Поясніть правопис виділених слів. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Із чим героя твору асоціюється спокій? Чому? 2. Як «наявність чи відсутність» «дрібної буквиці» може «наскрізно і глибинно» міняти сутність слова? Підтвердіть прикладами. 3. Яка емоція переповнює душу героя? 4. Як ви розумієте вираз «насититись спокоєм»? 5. Чи мали таке відчуття ви? Від чого?

Текст 10.

Прочитайте текст. Доберіть до нього заголовок, який буде співвідноситися з темою чи головною думкою тексту.

Дитячий онкологічний центр, куди добрався Олесь, був сучасною будівлею з великими вікнами. Улітку він потопає в зелені, а тоді, на початку грудня, сумні дерева чимось відлякували. Сірість навіювала тугу.

Він чув про захворювання на рак, знав, що це дуже небезпечно, але ніколи не задумувався, що така біда може нагрянути до якогось знайомого. Здавалося, всі пов'язані з ним проблеми десь далеко, а з'ясувалося — вони дуже близько.

Олесь мало знав Юлька. Ну, бачилися в коридорах, іноді — на спільних уроках або на шкільних заходах, однак спілкувалися рідко...

— Я тебе пам'ятаю. Ви з моєю Юлею в паралельних класах вчитеся, — тепло торкнулася очима мама дівчинки. — А з учителів нікого немає? — оглянулася.

— Ні, вони не змогли прийти, — схопився з місця Олесь. — У всіх якісь проблеми. Всі зайняті, от мене і прислали.

— Так, проблеми, — сумно посміхнулася Юліна мама. — А в нас усе гаразд. Лікуємось...

— Зайдеш до Юльки? Їй там сумно цілодобово самій. І мені часу не вистає побути з нею — працювати треба.

Олесь уже зібрався відмовитись, аргументуючи необхідність повертатись до школи, однак, відчувши благальний погляд, погодився.

— Привіт, — невиразно сказав, оглядаючи палату.

Олесь ледве впізнав Юлю. Її обличчя загострилося, ніс видовжився, шкіра на лобі та вулицях була дивно жовтуватою. До рук Юлі тягнулися прозорі трубочки, біля ліжка стояла крапельниця...

— Мамо, — зашарілася* Юля, — ну чого ти не попередила? — докірливо глянула в її бік.

Побачивши, що на її голові не було волосся, Олесь спочатку остовпів**, а потім прийшов до тями і поспішив відвести очі, удавши, що оглядає кімнату.

Юля швидко схопила хустину й одним рухом насунула її на голову.

— Привіт, Юлю! — повторив, не знаючи, що казати.

— А, Олесь. Прийшов, виконуючи шкільну програму «Допоможи онкохворому, зроби свою совість чистішою!», — **недобре** додала.

— Я гроші приніс, промимрив у відповідь. — Ми тут зібрали...

— А тепер забирай і вали звідси, благодійник, — вжалила Юлька.

— Юлю, — строго втрутилась у розмову мама. — Ти чого напала? Він у чому винен?

— Та ні в чому! Тільки вони там життю радіють, а я тут з лисою головою... — з її очей бризнули сльози.

Олесь тримав у руці гроші, не знаючи, що з ними робити. Пом'яті купюри обпікали пальці. Хотілося кинути їх на підлогу, вибігти з палати і ніколи сюди не повертатись.

Намагаючись уникнути пронизливого погляду сірих очей, підбадьорливо всміхнувся...

— Мушу бігти. Ще якось зайду. Ти не проти? — на хвилю зупинився.

— Буду тільки рада, але вірю в це мало. Сюди своєю волею рідко хто приходить, — закліпала очима, розганяючи сльози.

Олесь кивнув на прощання й, не оглядаючись, вийшов на вулицю. Перед очима стояла лікарняна палата, а в ній — ніби напівпрозора Юля, зовсім не схожа на ту, яку він знав раніше...

Він уже не бачив, як перехрестила його шлях змучена Юліна мама і **некватором** пішла, ковтаючи зі сльозами своє страшне горе (*За С. Гридіним*).

Запитання і завдання:

Знаю, вмю, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
<p>1. Складіть і запишіть троє речень, у яких слова <i>байдужість, засмученість, горе, розгубленість, розчарування</i> були б однорідними членами.</p> <p>2. Поясніть значення слів, позначених зірочкою.</p> <p>3. Доберіть синоніми до слів, позначених двома зірочками.</p> <p>4. Які з фразеологізмів за змістом підходять до тексту: <i>Дати сльозам волю. Білим світом нудить. Піти — завжди простіше, ніж залишитися і щось змінити.</i></p> <p>5. Напишіть твір на тему «Поспішайте робити добро!» Скористайтеся для розкриття основної думки тезою: «Якою скромною не була б добра справа, вона залишає слід у душі».</p> <p>6. Поясніть написання виділених слів.</p>	<p>1. Які емоції викликає у вас прочитаний текст? Чому?</p> <p>2. Які морально-етичні проблеми піднімає автор?</p> <p>3. На які роздуми наштовхнуло вас прочитання тексту? Чому?</p> <p>4. Який настрій, думки, почуття виражаються за допомогою діалогу в тексті?</p> <p>5. Охарактеризуйте стан кожного з героїв тексту.</p> <p>6. Зробіть висновок: як покращити кожну мить життя?</p>

Текст 11.

Прочитайте текст мовчки. Які фрагменти тексту спонукали вас до роздумів? Чому? Які запитання ви хотіли б поставити авторові?

Аж очі сльозяться від напруження ... Знаєте, той портрет фактично був першим. Доти я вправлявся у розписі, декорі. А коли побачив того чоловіка, руки самі засвербіли до роботи. До справжньої роботи ... Я сидів збоку і спостерігав. Бачив, як він легко торкався до всього, як пером, як пензликом. І поглядом проникливих очей, здавалося, міг злагіднити залізо. Хоча внутрішньо був твердий. Був якось у собі і в просторі водночас. Це важко пояснити. Є люди, які щось знають, і є люди, які знають щось. Це щось і відчувалося в ньому. Воно й притягувало.

Коли я налаштував етюдник, йому на руку сів метелик. Гарний такий, барвистий. Старий уважно розглядав його. Борода майже торкалася метелика, але той не відлітав. Довго не відлітав. Доки дід легенько не дмухнув на нього. Я встиг накидати етюд, устиг схопити цю дивну мить зріднення людини й комахи ... Тепер я готую виставку за кордоном. І там буде ця робота... (За М. Дочинець).

Знаю, вмію, розумію	Відчуваю, сприймаю, ставлюся
<ol style="list-style-type: none"> 1. Як ви розумієте словосполучення «справжня робота»? Що автор цим хотів сказати? 2. До якої частини мови належить перше слово в тексті? Яка його функція? 3. Які речення в тексті переважають: прості чи складні? З-поміж простих — двоскладні чи односкладні? 4. Що означає «бути у собі»? 5. Випишіть дієслова з префіксами. До кожного доберіть усі вживані з ним префікси. Поясніть, як змінилося значення слова. 6. Як відрізнити написання: збоку і з боку? 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чи знайоме вам відчуття «руки засвербіли»? Коли ви почували те саме? 2. Як це «поглядом проникливих очей» «злагіднити залізо»? 3. Якою, на ваш погляд, є «внутрішньо тверда» людина? 4. Що, на вашу думку, хотів сказати автор реченням: «Є люди, які щось знають, і є люди, які знають щось»? 5. Що вас приваблює в людях? 6. А чим ви привабливі для людей? 7. У чому полягала та «дивна мить зріднення людини й комахи»? Наскільки це важливо? 8. Опишіть картину, про яку йде мова.

Текст 12.

Прочитайте виразно текст, правильно інтонуючи його.

ДОМОТКАНЕ ПОТЛОТНО

Льон гармонізує всі рівні буття людини. Бавовна приносить спокій, рятує від негативу. Шерсть захищає «я» людини, заробляє пробоїни в енергетичній оболонці. Ляні й конопляні полотна не дарма були найпоширенішим ужитковим матеріалом. Ляні — м'які, з дрібнішою клітинкою, сіруватого відтінку, а конопляні — тугіші, зеленувато-сірих відтінків. Та інколи льон і коноплі змішували.

Тонкі полотна, призначені для вишивання, ткали і рідшим, і тугішим переплетенням, старанно вибілювали на росі, сонці, морозі, і вони виблискували сріблястими переливами ниток.

Льон — найстародавніша культурна рослина, саме її однією з перших почала використовувати людина. Стебла льону, нитки, мотузки й інші вироби знайдено в будівлях часів кам'яного віку. Іще до заснування Київської держави

льон вирощували для одержання волокна, олії й виготовлення полотна, **проте** посівні площі цієї культури стрімко збільшили в XIII столітті.

Сіяли льон ранньої весни, і сівба його була регламентована днями (вівторок чи п'ятниця) та фазами місяця («Як молодик ростиме, то і льон буде рости»).

Дозрілий льон вибирали, молотили, слали («росяна мочка») на лузі, а під час слання качалися по траві, вигукуючи слова замовлянь: «Дивись, біжить вовк, щоб був льон білий, як шовк».

Тріпаючи льон, дівчата **розпускали** коси, «щоб льон був хороший і коси хороші». Вирощування й оброблення льону і конопель — тяжка й виснажлива праця, і лежала вона майже повністю на жіночих плечах (*Із сайту «Українські скарби»*).

Знаю, вмю, розумію	Відчуваю, сприймаю, ставлюся
1. Яким чином із темою льону пов'язані слова «костриця», «терниця», «бительня», «мичка», «веретено», «куделя», «золити», «гребінь», «прядка», «кросна»? У разі потреби зверніться до словника (http://sum.in.ua/s/krosna), інших джерел. 2. Поясніть розділові знаки у кожному реченні. 3. Перебудуйте кілька речень, щоб у них змінилися розділові знаки. 4. Поясніть написання виділених слів. 5. Як правильно записати слова «оболон..ці» і «долон..ці»? Чому?	1. Що у тексті вас здивувало? 2. Чи виникли у вас уточнювальні запитання щодо інформації? 3. Як ви розумієте зміст першого речення? 4. Чи відомо вам про магічність веретена? У чому вона полягала? 5. У який день було заборонено золити і чому? 6. Які з атрибутів льонопрядіння зображували на вишитих рушниках і чому? 7. Які повір'я пов'язані з мистецтвом прядіння?

Текст 13.

І. Прочитайте текст. Визначте основну думку, тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок.

Хлопець, човгаючи новими кросівками, попрямував слідом за всіма, намагаючись відтягнути мить розплати за попередні, щасливі хвилини...

Першим пішов «на муки» Ромко Загородський. Хлопчина кілька секунд повисів, ніби налаштувався, потім різко сіпнувся і почав підтягуватися. Його вистачило на цілих 8 разів, останні з яких він дригався, наче жаба, яку вдарило струмом. Потім зіскочив на підлогу і підняв руки до гори, як спортсмен. Дівчата, які сиділи на матах і стежили за процесом, голосно заплескали в долоні і закричали щось, імітуючи групу підтримки.

І тут на турник заскочив Матвій. Він на одному диханні підтягнувся 25 разів. Всі оторопіли. Хлопець зіскочив на підлогу. У залі враз вибухнув шквал емоцій. Дівчата захоплено верещали, хлопці презиралися між собою...

Ну що, Потапенко!? Повториш подвиг товариша? — У того в ту мить затряслися коліна, уміст шлунку посунув до горла. Противна фізкультурниця чудово знала, що Потап не здатний доторкнутися підборіддям до заповідної залізяки, але не оминала нагоди на його прикладі показати іншим, до чого доводять, на її думку, чипси й солодкі горішки.

Ледве переставляючи ноги, Денис пішов до шведської стінки і зупинився під перекладиною. Позаду нього крадькома захихотіли однокласники: дуже

вже смішним був цей «колобок» у своїх крутих кросівках, про які й могли мріяти ті, хто справді займався спортом.

— Чого чекаємо, га? Лізь давай, бройлер ти наш! — знущально кивнула на турнік Клара Іванівна. Хлопець скривився так, мовби розжував кислую, підняв угору руки і підстрибнув, проте неслухняні пальці не витримали вагу тіла, і Потапенко гепнув на підлогу.

— Обережніше! — гукнула вчителька. — Так і школу завалити можна! Де тоді вчитися будете?..

Нарешті Денис таки повис на перекладині. Від натуги його обличчя почервоніло й нагадувало перестиглий помідор, який ось-ось репне від надлишку соку. Хлопець зігнув руки в ліктях і забовтав у повітрі, ніби крутив ногами невидимого велосипеда.

— Ги-ги-ги! — хором зареготав клас. Деякі дівчата попадали від сміху і качалися по зачовганих матах, схопившись за живіт.

— Сало в нові кросівки натече! Обережніше, не вимаж! — знущально закричав хтось із хлопців...

— Бач! Кросівки натягнути і дурень може, а підтягнутися — тут сила потрібна! — уставив свої п'ять копійок Генка Довгоп'ялий.

— Дивіться! Він зараз розплачеться! — крикнула Юля, яка йому дуже подобалась. І от вона — людина, задля якої він ладен був життя віддати, — каже таке, ТАКЕ!... Хлопець затулив обличчя руками, повернувся і подибуляв до роздягальні. Останнім, що він побачив у залі, були насмішкувато-байдужі очі Матвія Самохіна, його найкращого друга (*За С. Гридіним*).

Запитання і завдання:

1. Висловіть свої емоції й почуття від прочитаного.
2. Як ви можете пояснити поведінку однокласників Дениса Потапенка?
3. Які слова передають настрій героя оповідання?
4. Що потрібно людині, щоб відчувати впевненість у собі?
5. Дайте пораду однокласникам хлопця.
6. Що потрібно людині, аби відчувати себе щасливою?
7. Випишіть з тексту два поширених речення, а потім два непоширених. Поясніть свій вибір.
8. Схарактеризуйте смислові і синтаксичні зв'язки частин складних речень.
9. Зробіть синтаксичний розбір першого речення.

Текст 14.

Юрко здивовано роззирався довкола. Такого він ще не бачив. Звідусіль на нього дивилися маленькі паперові журавлики.

— Ти чого прийшов, Козаченко? — байдуже спитала Женья.

Від вигляду її змарнілого личка, припухлих від сліз очей серце хлопчика стислося від жалю.

— Та я тут мимо проходив...подумав, зайду, спитаю, коли до школи прийдеш...— зовсім розгубився хлопець.

Женя **не зраділа**, побачивши Юрка. Адже вони не товаришували, були просто однокласниками.

Вона **не могла** знати, що **віднедавна** все змінилось. Її горе перевернуло життя цього хлопчика, бодем одізналося в серцях багатьох людей.

Містечко **стривожено** гуло: в однієї школярки виявили СНІД. Можливо, ще хтось заразився. Поповзли страхітливі чутки. Хтось розказав, що Женя народжена в тюрмі, її батьки — наркомани...

Юрко все розповів удома.

— Яке невігластво! Таких судити треба! — закипів гнівом тато.

Вони проговорили весь вечір. Юркові не треба було пояснювати про СНІД і ВІЛ-інфекцію — у їхній родині лікарів про це розмовляли часто. Журилися іншим. Женя повинна жити з вірою, їй треба допомогти. Треба знати лише кілька простих правил...

За кілька днів містечко знову завирувало. Всі дізналися з газети, що Женю кілька років тому випадково інфікували під час переливання крові. Її батьки вчителі... І те, як повелися з Женею в школі, — ганебно, навіть злочинно. Читаючи статтю, хтось нишком витирає сльози, а дехто ніяковів, ховав очі.

Вранці мама несподівано сказала:

— У Жені сьогодні день народження. Ми порадилися, ця річ, — на її долоні тьмяно блиснув старовинний срібний хрестик, — ти знаєш, як ми дорожимо нею, колись по праву має перейти тобі. Але, здається, зараз вона дуже потрібна комусь іншому.

У хлопця **радісно** забилося серце. Він і сам про це думав, та хіба посмієш кому сказати, коли це їхня найдорожча реліквія, справжнісінький **родинний** оберег...

— Скоро контрольні, Женю. Та й у школі всі запитують про тебе, — хлопець поволі оговтувався і вже зважувався сказати, заради чого прийшов.

— Напевно, тебе здивували мої журавлики, — Женя обвела рукою кімнату. — Мені тато розповідав про одну японську дівчинку. Вона була смертельно хвора. Після атомного вибуху. Дуже хотіла жити й вірила, що паперові журавлики допоможуть їй.

— Тебе у класі всі чекають. Та я не тому прийшов. У тебе ж день народження. Це тобі від нашої родини подарунок — сказав, простягаючи коробочку. Це не просто хрестик...

— Знаєш, я не буду більше робити журавликів. Тепер у мене є це, — дівчинка торкнулася хрестика.

Клас урочисто зустрів Женю. На її парті стояв святковий торт із десятьма свічками, а посередині — журавель із задертим догори дзьобом. Він наче кликав свою господиню (*За С.Гридіним*).

Запитання і завдання:

1. Які враження справило на вас прочитання тексту?
2. Чи є у тексті дискусійні моменти? Назвіть їх.
3. До якої проблеми привертає нас цей текст?
4. Поміркуйте, чи міг би Юрко вчинити інакше?

5. Що найціннішим є для людини?
6. Кому б ви порадили прочитати цей текст?
7. Знайдіть речення, що розкривають основну думку тексту.
8. Випишіть троє складносурядних речень. Дайте загальну характеристику.
9. Коли в складносурядному реченні кома не ставиться?
10. Поясніть написання виділених слів. Доберіть до кожного по двоє слів, написання яких умотивоване тим же правилом.
11. Випишіть якомога більше слів, до яких можна дібрати антоніми.
12. Знайдіть у тексті троє слів, однакових за будовою.
13. Поясніть розділові знаки.

Текст 15.

Прочитайте текст уголос. Про що у ньому йдеться?

Ранок дванадцятого дня народження розпочався чудово. Щойно Марія розплющила очі, як побачила зграйку кольорових кульок під стелею. Рівно дванадцять — вона перерахувала! До однієї з них була прив'язана записка: «Поспішай! Через 5 хвилин починається розіграш призів для іменинників!». Невмита, у піжамі, Марія вискочила зі своєї кімнати. Вона ледь устигла пригальмувати, щоб не врзатися у всеньке радісне сімейство, включно з меншою сестричкою. «З днем народження!» — вигукували вони.

Марія витягала з мішечка лотерейні квиточки і читала, що виграла і від кого! Батьки діставали різнокаліберні** пакунки з величезного мішка. Браслет зі снічем і совою (так, усі ж знають, яка вона фанатка** всього, пов'язаного з Гаррі Потером) від сестрички. «Розумний» крокомір від мами з татом. Дивовижна** скляна брошка із засушеною трояндою від хрещеного. Куртка і сережки від бабусі з дідусем. «Коли ж вони перестануть дарувати мені одяг? А сережки гарні!». Грошовий сюрприз від інших бабусі з дідусем. Кулон Герміони, який повертає час, від хрещеної... Усього призів було дванадцять.

Не встигла Марія натішитися подарунками, як задзвонив телефон... (Н. Ясіновська).

Знаю, вмю, розумію	Відчуваю, сприймаю, ставлюся
<ol style="list-style-type: none"> 1. Поясніть роль знака оклику в реченнях. 2. Назвіть 5 слів, у яких збігаються вимова і написання, і стільки ж слів, які вимовляться й пишуться по-різному. 3. До слів, позначених двома зірочками, доберіть синоніми. 4. Випишіть з тексту відносні прикметники. 5. Випишіть троє речень, доберіть до них синонімічні. 6. Назвіть складнопідрядні речення, вкажіть вид підрядних. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Яка подія — у центрі уваги автора? 2. Яке враження на вас справила така ідея вітати іменинницю? 3. Що вам відомо про те, як правильно добирати подарунки рідним і друзям? 4. Як потрібно реагувати на подарунки? Яким мають бути коментарі іменинниці? Додайте їх. 5. Розкажіть про традиції дня народження у вашій родині. 6. Напишіть власний варіант продовження тексту.

Текст 16.

1. Прочитайте текст. Визначте основну думку, тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок.

Моя цивілізація* тримається на культурі* Людини, що пробивається крізь осіб. Віками вона прагне показати Людину, так само як вчить крізь каміння бачити Собор.

По-старому височать на землі великі пам'ятники духу — собори, обрамлені витягнутими вгору спорудами нового віку техніки. По-старому неспокійна людина хапається клаптика теплої землі і високого неба, щоб відчуті точку опори, щоб знайти на мить себе, спробувати щось у собі осягнути.

Але землю вкривав асфальт і бетон, небо затягують дими і рев моторів, і кудиш шалено, у метушливій тривозі летить життя, засмоктує й не залишає тієї чистої години для душі, коли можна замислитись над собою й подумати про головне.

Куди ж іде життя? Чи ми ведемо життя, чи життя веде нас, кинувши нам для забави дешеві замітники Слова — телевізор, футбол, алкоголь?

Чи людина ще щось значить у цьому потоці життя? Чи вже вона тільки пасажир сліпого корабля, що несеться назустріч ночі? Якщо вона нічого не бачить, то що ж тоді може значити корабель?

І все ж таки — чи значить, чи важить вона хоча б стільки, щоб зусиллями власного розуму і волі зупинитись перед прірвою?

Щоб залишитись людиною, вона мусить важити хоча б стільки... Але для цього їй потрібні найвищі зусилля розуму і духу. Вона мусить зрозуміти, що особисто на ній лежить і спадщина предків, і доля землі.

Нині, як ще ніколи в історії, кожен має бути людиною в людстві, щоб кожним нервом відчувати його болі й тривоги. Нині кожен мусить почувати себе органічною часткою великого собору людської цивілізації, усім своїм еством бути пружним каменем у цьому соборі, щоб самовіддано тримати на собі його споруду. У пошуках сучасності, тобто свого місця в житті, людина неминуче натрапляє на важіль відповідальності й замислюється над своєю свідомою й несвідомою участю у великих справах сучасності.

Нині минули ті часи, коли **рослинне** існування на анабіозі цілих поколінь давало лише сіреньку пляму на карті світу. Тепер інша доба**. Незалежно від нашої волі ми стаємо ланкою життя нашої планети, яка вкрита нервовою сіткою атомних мін і політичних вулканів, готових до вибуху.

Нині брак великої мудрості, великої поваги і любові до людини, великої відповідальності за спадщину предків і долю нащадків відчувається як найбільша рана людства. Найстрашніший її носій — напівосвічений ефрейтор, рішучий **напівінтелігент**. Він залюбки підмінює слова, відважно жонглює ними і робить сліпучий феєрверк — тимчасову ілюзію правди. **Не замислюючись** над одвічними законами розвитку життя, він діє так, наче їх зовсім нема, а потім десяткам геніїв не впоратися з тим, що він накоїв (За Є. Сверстюком).

Знаю, вмію, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
1. Чому слова «Собор» і «Людина» автор уживає з великої літери? 2. З'ясуйте лексичне значення слів, позначених зірочкою. 3. Як ви розумієте вирази «чиста година для душі», «кожним нервом відчувати болі й тривоги»? 4. Поясніть написання виділених слів. 5. Випишіть з тексту складнопідрядні речення, визначте тип підрядного речення. 6. Підкреслені слова запишіть у формі родового відмінка. 7. Виконайте усний синтаксичний розбір одного речення.	1. До яких роздумів спонукає вас прочитаний текст? 2. Чи вважаєте ви себе відповідальною людиною? Чому? 3. У чому виявляється «велика мудрість» людини? 4. Кого зі знайомих людей ви вважаєте мудрими, відповідальними? Чому? 5. Чи вважаєте ви шкідливою «ілюзію правди», «підміну слів»? Чому? 6. Як ви розумієте зміст слова 7. Чому телевизор, футбол і алкоголь автор називає дешевими заміниками Слова?

Текст 17.

І. Прочитайте текст. Визначте основну думку, тип і стиль мовлення. Доберіть заголовок.

Усе вище й вище над землею підіймається сонце, і на світ з'являється маленька **беззахисна** брунька. Вона ніжитья під золотими живлющими променями, цілується з вітром, п'є небесний напій дощу. Зростає, розкривається в зелений листочок, що з маленького стає великим, **темно-смарагдовим**. Сонце пливе над землею все нижче і нижче. Сповнений енергії літа листок поступово **в'яне**, марніє і вже **сухий-сухий** ледь за гілку тримається. І так йому ще пожити хочеться, бачити сонце, цілуватися з вітром, пити дощ, але згодом він відривається від гілки й на землю падає. І так само подібне до життя звичайного листочка життя людське.

Передчуття, хвилювання, зусилля, **біль** і, нарешті, перший крок новонародженого. **Радість!** Велика, нестримна, світла радість! Прийшла у світ нова людина, якої до цього ніколи не було. Вона така маленька й **беззахисна**, як перша квіточка пролісок. У неї вже є душа і б'ється в грудях маленьке серденько, яке не знає ще ні радості, ні горя, ні щастя, ні журби, а просто **б'ється**. Минає місяць, рік. Перший крок зроблено, перше слово сказане. Попереду шлях невідомої довжини. Дитинство не знає турбот. Воно летить синім птахом **щастя** в **незмірному** часовому просторі **назустріч юності**. Це світанок життя, його **провесінь***.

Квітучі **юнацькі** роки... Перші зустрічі, перші зітхання, перші почуття. Точка відліку на координатній площині життя — мета. **Молодість** завжди ставить перед собою ціль, якої неодмінно треба досягти. Швидше хочеться дійти до вершини самореалізації й самоствердження*. Людина в юнацькі роки — це мікропланета, що **обертається** навколо сонця мрій. Вона прагне бути успішною й щасливою, коханою й закоханою, а коли приходить вогненна й палка любов, то здається, що більшої радості не існує. І це квітуча весна юності.

В одвічних турботах і праці приходить до людини літня пора життя — **зрілість**. Підростуть діти, кипить хатня робота, постійно не вистачає часу, який чекати не буде, поки ти надумався зробити щось добре, а біжить, як біг, тому

треба встигати за ним. Радісно спостерігати за тим, як виростуть твої діти і нагодують тебе в юності. Немає більшого щастя, ніж благодатний сімейний затишок*, порозуміння з близькими людьми, дбайлива турбота про них. Набагато приємніше давати, ніж отримувати.

Минає час. Минає літо... Надходить осінь життя. Теперішнє завтра стане минулим, майбутнє — теперішнім, а минуле відійде в небуття. І так завжди. Тільки раніше людина цього якось **не помічала**, як до неї навідалася **старість**, **плинність** життя стала набагато помітнішою. Коли в дзеркалі людина бачить покарбоване зморшками обличчя й вибілене срібною сивиною волосся, то в її душу закрадається смуток і жаль за молодими роками. Її юність залишилася на світлинах і спогадах. Скільки минає часу, а з фотоальбому дивляться все ті ж блискучі, осяяні вогнем юності очі, вабить красою вродливе обличчя. На світлині мить, що зупинилася назавжди. Життя — дивовижна* кінострічка, у якій другий дубль неможливий. У похилому віці людина все частіше замислюється над тим, яких помилок припустилася в житті, що робила і який слід після себе залишила.

Далі зима, глибока старість. Коли людина піде за межу життя, про неї залишаться тільки спогади (За В. Захарченком).

Знаю, вмю, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
1. Чому між словами «маленька» і «беззахисна» (1 речення тексту) не ставимо кому? 2. Поясніть написання виділених слів. 3. Поясніть у тексті розділові знаки. 4. Як правильно наголосити слова «помилка» і «помилки (мн.)», «помилко»? 5. Підкреслені слова запишіть у формі орудного відмінка. Поясніть вибір закінчення. 6. Як ви розумієте суть позначених зірочкою слів? 7. Випишіть з першого речення словосполучення, визначте головні слова в них.	1. А чим для вас є мета? 2. Чи можна жити, не маючи жодної мети? 3. Із якою порою року в автора асоціюється старість? Чому? 4. Які спогади про рідних вас старших людей є приємними, утішливим для вас? 5. Як ви оцінюєте думку про те, що «набагато приємніше давати, ніж отримувати».

Текст 18.

Прочитайте текст, дотримуючись відповідної інтонації. Визначте основну думку, тип і стиль мовлення.

Дух, душа, духовність... Погодьтеся, яка глибина в цих словах! І кожен розуміє їх по-своєму, наповнює власним змістом, трактуванням.

Справді, духовні цінності можна розглядати під різними кутами зору, можна існування їх узагалі заперечити, спростувати, або, навпаки, захищати. Перший шлях, звісно, — найлегший, другий — важкий, тернистий. Багато хто може взагалі сказати, що в такий складний, нестабільний час не до духовності: треба дбати насамперед про те, щоб нагодувати сім'ю, знайти роботу... Усе це так, якби не одне але. Як ми все це зможемо мати, якщо не відчуватимемо допомоги, підтримки рідних і близьких нам людей?

Не забуваймо, що поруч із нами живуть люди, які так потребують нашого розуміння, уваги, турботи. Невже можна пройти байдуже повз них, намагаючись не зійти з дистанції гонитви за власним добробутом? Адже комусь зовсім

поряд може не вистачати кілька гривень на шматок хліба або на ліки, комусь бракує одягу, взуття, іншому — роботи... Можливо, саме ти зможеш допомогти, даси їм шанс відчутти себе людиною, а натомість отримаєш набагато більше — людську вдячність, повагу, шану.

Отже, нині в гонитві за різноманітними людськими благами необхідно частіше зупинятися, дивитися довкола, озиратися назад, що переконалися, що кожен з нас на правильному шляху. Також варто зазирнути й у середину себе, щоб упевнитися, що душа не обміліла, не стала черствою, егоїстичною, що серце не закам'яніло, що ми не втратили людської сутності, гідності.

Тож бережімо людське в людині! Бережімо собори власних душ!
(За Д. Клименком).

Знаю, вмію, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
1. Які речення в тексті переважають — прості чи складні? Обґрунтуйте відповідь. 2. Як ви розумієте суть поняття «глибина в слова»? 3. Чим умотивоване вживання тире в реченнях? 4. Складіть речення зі словами «як би» і «якби». 5. Назвіть слова, у яких різниться вимова й написання.	1. Що для вас означає «душа, духовність»? 2. Як ви ставитеся до духовних цінностей? Які цінності на перших позиціях вашої шкали? 3. Чи згодні ви з автором тексту? 4. Що потрібно людині, щоб відчувати себе щасливою? 5. Що, на вашу думку, є найціннішим для Людини? Чому?

Текст 19.

І. Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення і основну думку. Доберіть заголовок.

Мама доручила мені відвезти дідусеві в село подарунки й ліки. Ласкаве сонце лоскотало бородате обличчя. Від задоволення він навіть очі заплющив. Дідусь зневажливо ставився до тих, хто з рідного села переселився в місто.

Зайшли в хату. Тут нічого не змінилося. На стіні — світлини, військова шинель, рушники, афіша з фільму «Вій», плакати.

Дідусь зрадив, що я привіз подарунки й ліки.

— Діду! Іду я оце до вас, а назустріч мені виходить баба Марія Хрипата. Винесла відро яблук і каже: «Пригости дідуся й сам покуштуй. У городі таких нема та й на базарі не купиш».

— О! Баба Марія — то добра душа, — зрадив дідусь. — І яблуня та мені рідна. Люди їздять у Карпати, щоб на гори подивитись чи в морі покупатись, а я — на ту яблуню ходжу дивитись. Нажилась баба й натерпілась за своє життя. Дідусь запалив цигарку й замовк, тоді взяв зі стола кусень хліба, умочив його в молоко й дав кішці. Він довго дивився на те, як пухнасте створіння смакувало.

Надовго запала мовчанка. А потім дід почав розповідь: «Якось іду я — бачу, сидить Марія на порозі, пригортає до себе дитину й плаче. Нічого в неї не було: ні хати, ні ложки з мискою навіть. Хата то була, але ні вікон, ні дверей, нічогісінько, одні стіни й дах. Покликав сусідів. Зійшлися вони, збирали двері, вікна вставили, хтось приніс ложку, хтось — миску. Їсти Марія варила в німецькій касці. А я приніс у подарунок — яблуню. Посадив і кажу: «Виросте яблуня, ви-

росте й донька... Я тоді до вас прийду... Прийду, бо найбільше в житті люблю дивитись, як сходить сонце та як дитина їсть яблуко...».

Багато років минуло відтоді: виросла яблуня й виросла донька. От бачиш: поділилася баба Марія яблучками...

Дідусь опустил голову й поринув у спогади. Тишу порушили тільки годинник і метелик, що бився об скло, шукаючи волю...

Настав час їхати. Дідусь завантажив свої торби подарунками й вийшов проважати. Коли я відійшов далеко, дідусь щось крикнув, але вітер відніс його слова в поле. Раптом я зупинився. Переді мною стояла усміхнена дідова яблуня. Вона вже вдяглась у біле весільне вбрання. Легенький вітерець гладив її корону, а бджоли ніжно цілували квіти, освідчуючись їм у вічному коханні.

Звичайнісіньке дерево — а як багато воно значить для бабусі Марії та мого дідуся... (*За А. Печеним*).

Запитання і завдання:

1. Яке враження виникло у вас після прочитання тексту?
2. Чого навчає цей текст?
3. Яку проблему порушує автор, чи є вона актуальною? Чому?
4. Перекажіть текст, уявивши, що слухачем будуть друзі, які не читали цю розповідь, і спробуйте зробити так, щоб вона їм сподобалася.
5. Доберіть 3–4 запитання за змістом прочитаного. Уведіть ці запитання в діалог із 8–10 реплік).
6. Продовжіть речення «Найбільше в житті люблю дивитись...».
7. Як дідуся характеризують його вчинки?
8. Прочитайте вголос складнопідрядні речення, визначте вид підрядних.
9. Зробіть синтаксичний розбір одного складного речення (на вибір).

Текст 20.

Прочитайте текст. Визначте основну думку, тип і стиль мовлення.

Море — це справжня таємниця, що завжди вабила людей своєю красою, своєю музикою, своїми широкими просторами.

Довго **тривала** наша мандрівка до моря... Ми не могли дочекатись, коли нарешті побачимо море. Дорога незабаром загубилась у піщаному пляжі, який **де-не-де** поріс гірким полином. Раптом почувся **ритмічний** шум моря, глухо здригнулася земля: то вдарили важкі хвилі. Від води долинув жалібний крик чайки. Вона є справжнім барометром для рибалок: щойно високо здійметься **білокрила** красуня — рибалка чекає негоди. Сядуть птахи на воду — буде на морі погода.

Жовтогаряче сонце втомилося від денної спеки. Воно швидко котилося до горизонту. Поволі дужчав вітер і протяжно завивав десь далеко в горах. У повітрі запахло дощем. Темні хмари ген клубочаться над обрієм. Глянув на море — серце стиснулося зі страху. Хвилі грізно шуміли: вітер брав їх за білі чуби й кидав на скелі.

Сяйнула на чорному небі блискавка, загуркотів грім. Важкі краплі падали на ще теплий пісок, і він жадібно пив довгождану вологу. Війнув вітер — зашумів полин. Прив'ялі від спеки листочки задріботили, і тепер він став іще пишнішим. Краса дощу. Краса моря. Краса природи (За Г. Уваровим).

Знаю, вмю, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
<ol style="list-style-type: none"> 1. Які речення в тексті переважають — прості чи складні? Обґрунтуйте відповідь. 2. Поясніть розділові знаки. 3. Поясніть написання виділених слів. 4. Випишіть з тексту двоє простих речень, на основі їх складіть і запишіть троє складних. 5. Назвіть троє слів з однаковою кількістю букв і звуків і стільки ж — з різною. 6. Які ще варіанти назв має полин? 7. Чи спостерігали ви, як змінюється природа перед дощем? 8. Від слова «дощ» утворіть якомога більше нових слів усіма способами словотвору. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Чи згодні ви з думкою автора, що «море — таємниця»? Відповідь обґрунтуйте. 2. Чим море є для вас? Які думки, очікування, мрії, плани пов'язані у вас із морем? 3. Які народні прикмети, пов'язані з морем, ви знаєте? 4. Чи відоме вам відчуття наближення дощу? Поділіться. 5. Чи впливає на ваш настрій дощ? Як саме?

Текст 21.

Прочитайте текст. Визначте тип і стиль мовлення.

Актуальною була, є і буде проблема національного патріотизму в Україні. Ніщо не змогло зламати волевиявлення українського народу щодо прагнення його до свободи, незалежності держави, збереження, державного суверенітету й демократії.

Захисники нашої Вітчизни поклали душу й тіло на вітвар* свободи своєї країни, і ми про це повинні завжди пам'ятати. Церква назвала їх «небесною сотнею», тому що вони загинули за правду, свободу, незалежність держави і ціною жертвовності показали, що український дух незламний, а народ — нескорений. Намагання знищити тих, хто стояв на Майдані Незалежності за рівність прав та свободи, стало яскравим свідченням про незнищенності великої любові до рідної землі, народу, своєї Батьківщини багатьох українців, їхньої консолідації. Людей об'єднав обов'язок зберегти цілісність і єдність України...

Маємо схилити свої голови перед тими, хто заплатив дорогу ціну за незалежну державу (За Б. Стрикалюком).

Запитання і завдання:

1. Яку проблему порушує автор?
2. Висловіть своє ставлення до прочитаного.
3. Кому б ви порадили прочитати цей текст? Чому?
4. Наскільки важливою для нас нині є проблема національного патріотизму, єднання українського народу?
5. Назвіть відомі вам імена героїв Небесної Сотні.
6. Що ви робите для вшанування пам'яті національних героїв?
7. Зробіть синтаксичний розбір одного зі складних речень.
8. Продовжіть текст, додавши свої роздуми про загиблих героїв.
9. Сформулюйте і запишіть 3–4 запитання на розуміння змісту тексту.

Текст 22.

Прочитайте текст. Що нового ви дізнались з прочитаного?

Знайдуться такі, що будуть вам заперечувати: мовляв, можна бути патріотом України, любити її, лишаючись російськомовним. Я б сказав, що це якась заочна любов чи що? Патріотизм, національна свідомість українця формується на базі його рідної української мови, на базі активного, а не пасивного знання її. Якщо вже вам не вдалося привернути чиюсь душу до України, до українства, то поясніть, що врятувати Україну від руїни, від зникнення з лиця Землі можна, тільки врятувавши її мову. А як же можна врятувати мову, коли нею не спілкуватися? Кожен українець, котрий перестає спілкуватися рідною мовою, стає тромбом, який заважає нормальному кровообігу мови. Поки що бачиться один вихід із цієї критичної ситуації: активно лікуватися кожному з нас, прочищаючи свої кровеносні судини. Ліки тут єдині — палка любов до України, до української мови й обов'язкове спілкування нею не тільки з самим собою, зі своєю сім'єю, а й з усіма в Україні. Таке самоочищення, самолікування своїх українських душ обов'язково змусить і державу в Україні стати українською, українськомовною, патріотичною.

Свої пісні заспіваєш тоді лиш, коли відчуваєш, що ти саме українець, а не хтось інший, що ти живеш в Україні, найпрекраснішій із усіх країн на світі, бо вона твоя Вітчизна (*За В. Захарченком*).

Запитання і завдання:

1. Які почуття у вашій душі сколихнули роздуми автора?
2. Наскільки ця проблема важлива сьогодні для України й українців?
3. Як пробудити й зміцнити свої власні національні почуття?
4. Склади поради друзям, як стати патріотом України?
5. Висловіть своє ставлення до прочитаного?
6. Які скарби зберігаються в глибинах народної мови?
7. Знайдіть складні речення, у складі яких є односкладні речення? Поясніть роль складних речень у тексті.
8. Чи може бути повноцінним народ, який не зберіг або занедбав свою мову? Обґрунтуйте свою думку.
9. Чому мову вважають основним виразником культури нації?
10. Випишіть троє складних речень. Підкресліть головні члени речення, усно поясніть розділові знаки.
11. Зробіть письмовий синтаксичний розбір останнього речення.

Текст 23.

Прочитайте текст і перекажіть його. Доберіть заголовок.

Сонце давно вже сіло в рожевий туман, який ще довго стояв на обрії, поволі згасаючи й розвіюючись; червоні паруси неба згорталися і спадали слідом за сонцем кудись у чорну прірву. Обрій** почала огортати все гущіша темрява, і небо стало схожим на густо розведену у воді синьку. Над старим вітряком, що мріяв ген біля Власівського хутора, вогняною крапелькою все ясніше і ясніше замерехтіла вечірня зоря; услід за нею, ніби вигорнутий зненацька з гігант-

ського** склепіння печі, сипонув жар, і кожна жаринка, летячи й спалахуючи, зупинялася й повисала на своєму місці, весело, яскраво, радісно поблискуючи. Пройшовши по небу, тепла, тиха червнева ніч стала оволодівати й землею; безмежний степ ушухав**, корився, ніжнішав і м'якшав від її пестоців; птахи затихли і, згорнувши натомлені за день крильця, сідали на м'які гніздечка, гріючи свої худенькі від роботи тільця пахучим, ласкавим, по-материнськи ніжним теплом розігрітої за день землі; перепели хававкали то там, то там, перекликаючись один з одним, як бадьористі сторожі; одноманітно, безугавно, рипучо кричав десь в улоговині* деркач*. Усе змінювалося на землі з приходом ночі і робилося таємничим, загадковим, прихованим, особливо відчутним і особливо сприйнятливим для всього живого (За Г. Тютюнником).

Запитання і завдання:

1. У чому, на вашу думку, органічний зв'язок природи і людини?
2. Яке емоційне забарвлення тексту?
3. Що б ви порадили людям, які не вміють дивуватися й захоплюватися красою природи?
4. Пригадайте й опишіть картину природи, що справила на вас найсильніші враження.
5. Поясніть, чому автор уживає в тексті крапку з комою?
6. Прочитайте перше речення тексту й поділіться своєю уявою: яка картина постала перед вами?
7. Доберіть синоніми до слів, позначених двома зірочками.
8. Чому в другому реченні тексту не виділено комою дієприкметниковий зворот? Перебудуйте усно речення так, щоб зворот потрібно було виділити.
9. Назвіть усі однорідні члени речення, що є в тексті. Поясніть розділові знаки при них.
10. З'ясуйте лексичне значення слів, позначених однією зірочкою.
11. Виконайте синтаксичний розбір першого речення.

Текст 24.

Прочитайте текст, стисло перекажіть його.

Чи був ти в країні своїх мрій, країні своїх снів? Коли ти занурюєшся в неї, перед тобою відкривається дивний світ, зовсім не схожий на реальність. У цій країні можливо все, і ти відчуваєш, як вона захоплює тебе і несе туди, за небокрай**, за межу реальності.

Ось перед тобою відкривається віковичний** ліс. Величні сосни здіймають свої шапки-крони до самих небес, і коли ти дивишся вгору, вони змикаються над тобою величним шатром. Сонячні промені, проходячи крізь смарагдову хвою, набувають зеленкуватого відтінку й ніби матеріалізуються в стрімкі сонячні стріли.

Аж раптом через увесь цей шум життя пробивається дивна мелодія. Вона ллється з-за пагорба, і ти, зачарований цією музикою, ідеш на неї, ніби метелик на полум'я. З пагорба перед тобою відкривається захоплива картина. У долині лежить невелике озерце, оточене заростями осики й вільхи, ніби блакитна іскра в смарагдовому морі.

На березі затоки на великому камені сидить **ельф-мандрівник** і грає на флейті. Дивно бачити ельфа в місцевості, що належала мавкам-боровикам. Сюди навіть не сміють заходити грізні болотні тролі, і лише інколи забрідає одинокий лісовик, щоб назбирати чудодійних трав, які ростуть лише біля цього озера (З Інтернету).

Запитання і завдання:

1. Чи подобається вам мріяти? Наскільки це важливо?
2. Який настрій створив автор? Що в тексті (які елементи) його формують?
3. Доберіть синоніми до слів, позначених двома зірочками.
4. Поясніть написання виділених слів.
5. Випишіть прості неускладнені речення, додайте елементи ускладнення.
6. Поясніть розділові знаки.
7. Усно охарактеризуйте речення другого абзацу.

Текст 25.

1. Прочитайте виразно текст, стисло перекажіть його. Визначте тип і стиль мовлення. Доберіть заголовки.

Мама **дивиться** — сонце **всміхається**, як кажуть у народі. Це правильно, бо ніщо так не гріє душу, як мамина любов і ласка. Скільки б не було тобі років — два чи двадцять, сорок чи **п'ятдесят** — тобі потрібна мама, її добрі очі, мудрі* поради, теплі обійми, помах її руки на **прощання**, коли ти їдеш із рідного дому чи просто йдеш у справах.

А чи **задумуєшся** ти над тим, чи встиг/устигла сказати їй, що дуже любиш, чи не образив/образила, часом, словом або поглядом, чи привітав/привітала зі святом, чи просто зателефонував/зателефонувала, сказавши: «Добридень, ма-тусю! Чи здорова ти? Як у тебе справи? Відпочинь, усю роботу не переробиш. Не хвилюйся, будь ласка, у мене все добре...».

Приємно зігрітись в обіймах **батька-матері**, і просто посидіти в тиші, вдивляючись у їхні мудрі й добрі очі, потримати у своїх долонях їхні **натруджені** руки, подихати разом з ними рідним, насиченим батьківською любов'ю повітрям, смак якого **відчуваєш** тільки ти...

Коли не стає матері, обривається та струна в душі, що єднала тебе з нею від народження, і ти по-новому дивишся на всі проблеми в житті, **всерйоз** переоцінюєш усі «за» і «проти», заповнюєш ту «порожнечу», яка волею долі торкнулась твого серця. Ти **стоїш** на межі...

Перед тобою не тільки твій шлях, а й шлях твоїх рідних — мами чи тата. Перебираючи щемні* моменти, шукаєш ті яскраві **різнокольні** ниточки, у яких сплітався батьківський ореол **Добра**, Краси, Справедливості, Совісті, Вірності, Надії, Любові, у якому ти купався/купалась, формуючись як особистість.

Тепер ти з особливою **любов'ю** згадуєш своє дитинство і пустощі, які іноді, мабуть, заважали мамі відпочивати...

А скільки разів мама говорила: «Йди, сину/доню, я зроблю це сама, я швидко, мені не важко...». Тільки тепер розумієш, наскільки великою була її любов (За О. Ходацькою).

Знаю, вмію, розумію	Відчуваю, переживаю, ставлюся, ціную
1. Випишіть з тексту двоє складно-підрядних речень, визначте види підрядних. 2. Виконайте синтаксичний розбір (усно) одного з речень. 3. Поясніть особливості вимови виділених слів.	1. Чи згодні ви з думками автора? Відповідь обґрунтуйте. 2. Чим для вас є рідні люди? Які думки, очікування, мрії, плани пов'язані у вас із ними? 3. Як саме ви проявляєте свої почуття до них?
4. Поясніть написання підкреслених у тексті слів. 5. З'ясуйте лексичне значення слів, позначених зірочкою. 6. Чим відрізняються слова «тиша» і «затишся», «пустота» і «пустощі»? 7. Назвіть 5 слів з тексту, ужитих у переносному значенні.	4. Яка фраза з тексту, на вашу думку, є головною? 5. Спогади про які миттєвості є для вас найбільш приємними? 6. Що з прочитаного варто взяти на замітку кожному?

Тексти дають необмежені можливості для формування мовного чуття, відчуття естетики в слові, розвитку емоційного світу дитини, творчої уяви й здатності фантазувати. З огляду на це, корисними вважаємо такі завдання:

1. *Прочитайте речення. Із чим асоціюється у вас поняття краси? Чи знайоме вам відчуття, коли «хотілося обняти всенький світ»? Які дива природи викликали у вас такі сильні емоції? Наскільки важливо для людини — «поселити в грудях красу»? Що це означає?*

— Краса... — промовив хлопець і наче онімів. Йому хотілося обняти всенький світ. Він відчув у собі таку силу, що перед нею не було нічого неймовірного.

Не лише дзвіночки, конвалії, сон-трава, плакун-зілля, болиголов, звіробій, ромашки — незчисленні лісові квіти висипали на галявину.

«Як мені зберегти цю красу? — думав він. — Як? Щоб ця краса не боялася ні грому, ні морозів?»

Дуби й берези, явори і сосни понахиляли до нього своє віття. Він почув вихлоп річки і шум полів. Паслися корови, телята і вівці. За деревами стояли вовк і лисиця. На скелі завмер орел.

— Красо моя, — промовив чередник. — Я візьму й поселю тебе у свої груди (Б. Харчук).

2. *Як автор тексту відчуває весну? Чому в берези пісня ніжна, у дуба — мужня, у верби — задумлива, а в горобини — тривожна? Що це означає?*

Весною ми ходили до лісу. Зійшло сонце, подихнув легенький вітерець, і всі дерева в лісі заспівали. Кожне співало свою пісню.

Береза співала ніжну пісню. Слухали цей спів, хотілось підійти до білорогої красуні, обняти її.

Дуб співав мужньо пісню. Коли ми слухали цей спів, нам хотілося бути сильними, відважними.

Верба, що схилилась над ставом, співала задумливу пісню.

Прислухаючись до цього співу, ми думали, що прийде осінь, та й осиплеться листячко з дерев.

Горобина співала тривожну пісню. Від цього співу набігла думка про темну ніч і бурхливу грозу, від якої гнеться тонка горобина, шукаючи захисту.
Ось які пісні ми почули в лісі (*В. Сухомлинський*).

Література:

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. — М.: Наука, 1981. — 139 с.
2. Голуб Н. Б. Робота з текстами на уроках української мови у процесі вивчення синтаксису й пунктуації у 8–9 класах / Н. Б. Голуб // Українська мова і література в школі. — 2017. — № 1. — С. 2–8.

У. ДИДАКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ Й ДЛЯ САМОНАВЧАННЯ УЧНІВ

Голуб Н. Б.

Просте неускладнене речення

1. Хмар шовкові лагідні перини облягли топазову блакить (Н. Данилюк).
2. Втопила осінь пишну діадему в дзеркальних водах срібного ставка (Н. Данилюк).
3. Тремтливе листя буйних верховіть нашіптує печаль далеким зорям (Н. Данилюк).
4. По старезних садках обсідає садки омела (Г. Гнатюк).
5. В моє вікно крізь димчасту вуаль обмерзлим цвітом сиплють сніговії (Н. Данилюк).
6. Журна вишня схлипує спроквола під скрипучий вітру контрабас (Н. Данилюк).
7. Українець Павло Тимошенко став срібним призером Олімпійських ігор у змаганнях із сучасного п'ятиборства (з Інтернету).
8. У Музеї народної архітектури й побуту «Шевченківський гай» у Львові вперше відкрили виставку давньої яворівської забавки (з Інтернету).
9. Перші осінні дощі пружно шмагали землю (І. Савка).
10. Плакучі верби сплакали у воду гірку пилюку одболілих літ (Л. Костенко).
11. Зелені плахти ялин нависали з обох боків (М. Дочинець).
12. Розбурханий океан пташиних голосів раптово втишився (М. Чумарна).
13. Роси рясно впали на лісові квіти (Л. Зоряна).
14. Літнє тепло щедро розливалось над землею (Л. Зоряна).
15. Маленький смугастий звірок сидів навпочіпки на поваленій кедрині проти сонечка (І. Багрянний).
16. У вербовім листячку прохолода спить (Т. Іванчук).
17. Уже цвіте лаванда у Криму (Г. Литовченко).
18. Яскраве сонце в березневу днину фарбує в сіре залежалий сніг (О. Афонін).
19. Веселе щебетання пташок заповнило ущелину (М. Чумарна).
20. У нагрітих літом небесах пливли на Горгани легкі хмаринки (М. Дочинець).
21. Восени приходили збирати під дубом жолуді (Є. Гуцало).
22. Капітоліна дуже цікаво розповіла присутнім про кожну світлину (Дз. Матіяш).
23. Мої слова виявилися для мами переконливим аргументом (О. Сайко).
24. Сніжинки знову пишуть про своє (Л. Зоряна).
25. Робота горіла в її проворних тонких руках (М. Стельмах).
26. На обрії з'явилося різнобарвне коромисло веселки (І. Савка).
27. Мене вабить скупий блиск затонулого неба (Є. Гуцало).
28. Раніше найголовнішим місцем зібрань молоді в теплу пору року була вулиця (Л. Мусіхіна).
29. Вже за мить на її долонях також ніжилися великі кришталіки небесного мережива (В. Терлецький).
30. Неждана пообіцяла собі щасливо прожити цей день (Н. Гербіш).

ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Підмет

1. Закружляло листя поміж вітами клаптиками жовтої фольги (Н. Данилюк).
2. Втопила осінь пишну діадему в дзеркальних водах срібного ставка (Н. Данилюк).
3. Сонні смереки виблискували і вигравали у міриадах крапель роси (І. Меліка).
4. Цілує тишу сніг лапатий (В. Крищенко).
5. У повені неба вчувається тужне «курли» (Н. Данилюк).
6. День ясним дзвоном повис над його двором (М. Дочинець).
7. Весна багата на квіти, а хліба в осені позичає (Нар. тв.).
8. Вже літо п'є ранкову прохолоду (Л. Пікас).
9. На долині сірим кожухом клубо-

чився сірий туман (*І. Савка*). 10. А за нею, як два велети, побрели двоє військових (*Л. Зоряна*). 11. Світяться зелені очі літа у краплині на моїй руці (*Н. Данилюк*). 12. Доля не говорить людині про свої дороги (*М. Стельмах*). 13. Особлива радість у спекотний день — росяна трава (*Н. Гербіш*). 14. У полі розійшлися три дороги і міцно задзвеніли, наче сталь (*І. Калиниченко*). 15. На сході ранок ухопився за золоту гичку проміння й витягнув із землі сонце (*М. Стельмах*). 16. Біля підніжжя гори траплялося чимало хаотично розкиданих гігантських скельних уламків (*А. Бачинський*). 17. Більшість художників дивляться на світ очима своєї родини, учителів, господарів, очима суспільства 2(*М. Дочинець*). 18. Вмиває світ потужна літня злива (*О. Соколовська*). 19. Шерех вітру у кронах старих дерев міського саду нагадував шепотіння морських хвиль (*В. Гук*). 20. Дві світлини були однакового змісту й тематично не відрізнялись одна від одної (*В. Гук*). 21. Зимовий день лле в кімнати крізь вікна холод світла, срібного й криштального (*В. Гук*). 22. Морозно-рожеві озера світанку розіллялися над обрієм (*Є. Гуцало*). 23. Відтоді сплинуло трохи менше трьох місяців (*В. Терлецький*). 24. У книжки люди, наче бджоли в соти, знесли сяйливий, чародійний мед (*Д. Павличко*). 25. Бабине літо цього року надовго затрималося в Києві (*В. Терлецький*). 26. Важке сіре небо, зтягнуте непроникною попоною хмар, нарешті прорвалося першим вересневим дощем (*В. Терлецький*). 27. Глибоке синє осіннє небо височіло над великим півколом новеньких багатопверхових будинків у найдальшому районі столиці (*В. Терлецький*). 28. За вікном потяга владарює сонячна карпатська осінь (*Н. Гербіш*). 29. Хай одягне хиткий верболіз сліз-дощин мої срібні мережки (*Я. Чорногуз*). 30. Згортається в сувій літопис літа (*І. Низовий*).

Присудок

1. І парчею ніжно-золотоваю сонний ліс у променях застиг (*Н. Данилюк*). 2. Життя — такий неоціненний дар, таке просте і неповторне диво (*Н. Данилюк*). 3. З кожним Різдвом ти стаєш на відтінок світлішою, на градус теплішою, легшою хоч би на грам...(*Н. Данилюк*) 4. Тепер ця місцина була заглушена кронами впалих дерев (*М. Дочинець*). 5. Тут, біля обійстя старого, потічок ставав Рікою (*М. Дочинець*). 6. Ранок наступного дня, справді, видався дивовижним і неймовірно феєричним (*І. Меліка*). 7. Саме після першого походу гори зачарували й приворожили мене (*І. Меліка*). 8. Осінь — це високе, яскраво-блакитне блакитне небо з невагомими нитками сивини (*І. Меліка*). 9. Ранок стояв безвітряний, насичений духмяними пахощами чебрецю (*І. Меліка*). 10. Голос Ніни Матвієнко — шовкова косиця на вершині солов'їного суцвіття української землі (*І. Фідик*). 11. Був мій народ співцем і сіячем (*Л. Костенко*). 12. А ще береги цієї колись болотистої річечки були знамениті лепехою (аїром) (*Л. Зоряна*). 13. Вона була красуня з Катеринівки (*Л. Костенко*). 14. Душа у тебе має бути крицею (*Л. Костенко*). 15. А зима й справді була лагідна (*І. Савка*). 16. Погода стояла сонячна, з присмаком ранкового приморозку (*І. Меліка*). 17. Людське життя — немов смугасте поле стемнілої соломи у покосах...(*Л. Зоряна*). 18. Червень — місяць несподіванок та спеки (*О. Чупа*). 19. А ранок стояв сонячний, мерехтливий, запишаний перлами і веселковими барвами (*І. Багрянний*). 20. Добрі слова схожі на воду для спраглих (*Н. Гербіш*). 21. Перший спогад життя — куц бузку за вікном

(*Н. Білоцерківець*). 22. Сонце вже почало спускатись по гілках старої розпадистої верби (*М. Стельмах*). 23. Улюбленими фарбами Катерини Білокур були ультрамарин і синій кобальт (*І. Конєва*). 24. Упала осінь під моє вікно і причаїлась виснаженим птахом (*В. Шовкошитний*). 25. На лісових стежках вашим денним супутником завжди буде криклива сойка (*С. Стойко*). 26. Кедр слугував цінним будівельним матеріалом для Єрусалимського храму, палаців і кораблів царя Соломона (*М. Дочинець*). 27. Пейзаж за вікном потяга був невимовно красивим (*Н. Гербіш*). 28. Гострота і дотепність озвученої думки іноді збивають їх обох із пантелику (*В. Гук*). 29. Шепотіння дерев за вікном від майже нечутного поступово перетворюється на шум, далекий і глухий (*В. Гук*). 30. Цей зимовий ранок був такий ніжний і такий байдужий до них (*В. Гук*).

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Означення

1. І пливе кульбабове тепло у дощами викупану душу (*Н. Данилюк*). 2. І блимає очищами одна біленька хата з вікнами на південь (*Н. Янушевич*). 3. Ранок в урочищі Маслокрут почався зі пташиного щебету (*І. Меліка*). 4. На сусідському даху чорнокрилий цибатий лелека для своєї родини гніздо заклопотано в'є (*Т. Іванчук*). 5. Скупе осіннє сонце поволі зникало за хвилястими пагорбами і хребтами (*І. Меліка*). 6. З вершини гори Щавник навколо відкриваються розкішні краєвиди (*І. Меліка*). 7. Села Вербівку і Лозову роз'єднувало море ранньої отави (*І. Савка*). 8. Плечистий ошатний дуб стоїть на околиці села самотиною (*Є. Гуцало*). 9. Віками ткалося мереживо народних переказів про велику княгиню Ольгу як про діяльну, мудру правительку (*О. Козуля*). 10. На стежки слова «дума» нас кличе улюблена Шевченкова пісня «Забіліли сніги» (*А. Содомора*). 11. Наша дорога до Синевіру проходила через Колочаву — найбільше село Закарпатської Верховини (*І. Меліка*). 12. Потоки прозорої небесної води вмивали вулиці й дороги (*Слава Світова*). 13. Серпнева спека розпливалася між акаціями й тополями (*С. Гольдін*). 14. Важке сіре небо, затягнуте непроникною попоною хмар, нарешті прорвалося першим вересневим дощем (*В. Терлецький*). 15. Голубить промінь квіточку тонку, цяткує густо світла ластовинням (*Н. Янушевич*). 16. А був же день — з рукою біля серця... (*Н. Панчук*). 17. Розквітла кульбаба, легка і пухнаста (*Л. Квіта*). 18. Шмагає вітер верб біляві коси (*Л. Зоряна*). 19. Розміри — найненадійніший критерій величі людини чи країни (*Дж. Неру*). 20. В ніч кленову, вишиту грибами, підростуть дерева всі малі (*К. Пасічна*). 21. Розгулявся дощик на лужку, вмив жовтеньку квіточку кульбаби (*О. Прилуцький*). 22. На смітнику посеред міста поміж старих подертих книг лежить покинутий барвистий весільний виший рушник (*Т. Іванчук*). 23. Розлила щедро тепла літня злива по всій леваді сонячні озерця (*Г. Литовченко*). 24. Весна луги встеляє килимами із трав духмяних (*Н. Красоткіна*). 25. Вдалині тьмяніє дзеркало ставкове (*І. Калиниченко*). 26. Листи Катерини Білокур змушують поновому поглянути на живопис цієї унікальної художниці (*О. Найден*). 27. З усіх два слова «Мати» і «Вітчизна» — існують звіку тільки в однині (*Б. Олійник*). 28. Зусиллями Михайла Старицького й Олени Пчілки слово «мрія» пишно зішло на багатобарвній ниві української мови (*І. Вихованець*). 29. Жовті лугові

квіти поцяткували зелений килим (*І. Савка*). 30. Падолистом торкається ліри мрійний жовтень зі світлим чолом (*А. Царук*). 31. Під вершиною гори Бребенескул розташоване найвище озеро Карпат з однойменною назвою (*джерело: prolviv.com*). 32. Заклопотані свіжі ранки йдуть з туманами по землі (*Р. Царук*). 33. Сиві тумани в мокрій сутані повзуть по долині й несуть холоди (*Р. Царук*).

Додаток

1. Осінній день у глечик димаря налив густого вогкого туману (*Н. Данилюк*). 2. Під небом хмари кучеряві несуть в коромислах дощі (*О. Маковець*). 3. За порогом розколошкало ранок нове гучне кукурікання (*Л. Зоряна*). 4. Зовсім скоро накриє габою білий сніг спорожнілі поля (*Н. Данилюк*). 5. Сонце вже почало спускатися по гілках старої розпадистої яблуні (*М. Стельмах*). 6. Нічка снів для вітих зіронькам сипнула, зняла місяць тихо, в хмари загорнула (*Т. Чорновіл*). 7. На обрії старий вітряк здіймає в небо крила (*М. Луків*). 8. Розмірковувала про своє життя, перебирала, наче вервечку, щасливі й нещасливі його миті (*Г. Вдовиченко*). 9. Ця робота навчила мене цінувати слово (*М. Чумарна*). 10. Закликав червень чарівну теплінь у тихий сад і у поля безкраї (*П. Філіпович*). 11. Обнімає ранок села золотими гребінцями (*С. Бен*). 12. Доля часточку щастя дає в день народження кожній людині (*Г. Литовченко*). 13. А із сухих спекотних трав дзвінко й вільно лилося безперервне несамовите дзюрчання коників (*Л. Зоряна*). 14. А ще береги цієї колись болотистої річечки були знамениті лепехою, айром (*Л. Зоряна*). 15. А вже дівчата в плахах, у намисті, вінки пускають за водою вниз (*Л. Костенко*). 16. День просяє сонечком, згасне, а вночі заховає в ній на дні сонячні ключі (*Т. Іванчук*). 17. Далеко десь в осінні місяці і у засніжену холодну зиму триматимуть духмяні квіти ці чарівний подих сонячного Криму (*Г. Литовченко*). 18. Дощик молодий блакитноокий потоптався по озимині, перебіг через лани широкі і на обрії із небес високих почепив серпанки водяні (*В. Дергач*). 19. Повідчиняю навстіж вікна в хаті, підлогу чисто зіллям устелю, візьму з полиці глечики пузаті, квітками мальви їх розвеселю (*Г. Литовченко*). 20. Срібними сльозами тихо плачуть зорі (*Г. Калиниченко*). 21. Світлий ранок Осінь трохи застудила і дощем помила ще зелений ліс (*Г. Сергієнко*). 22. Вже тиха осінь ходить берегами, на вербах трусить листячко руде (*Л. Костенко*). 23. Майже біля кожної оселі серпень підняв над землею вибухи цвіту (*М. Стельмах*). 24. Ріка була схожа на бурхливу, бунтівливу душу гір (*Є. Гуцало*). 25. Мисткиня обожнювала природу рідної землі (*Н. Розсошинська*). 26. Земля пишається різнобарв'ям шовкових трав, веселковим розмаїттям квітів (*Г. Кацавець*). 27. На обрії з'явилося різнобарвне коромисло веселки (*І. Савка*). 28. Густий чебрець туманів голову своїм різкувато-солодким запахом (*М. Чумарна*). 29. Повітря ще зберігало приємні теплі пахощі літа (*А. Курков*). 30. Пружний вітер несе з озера терпкий запах смоли, свіжої риби і мокрого піску (*В. Гук*). 31. Осінній день напуває їхні погляди бурштиновим світлом (*В. Гук*). 32. Золотий сад тремтить од кожного подиху вітру (*В. Гук*). 33. Навіть усі дерева перетворилися на мовчазних суворих чатувальників зими (*В. Гук*). 34. Рвучкий вітер шматує хмари у просторі, повному на живі кольори весни або літа (*В. Гук*). 35. Особливість цієї зими надихала на нові вчинки й відчуття (*В. Гук*).

Обставина

1. На обрії з'явилося різнобарвне коромисло веселки (*І. Савка*). 2. Над озером холодної води стоїть туман осінній нерухомо (*Г. Гордасевич*). 3. Працюючи над «Метаморфозами», Овідій милувався живописною силою слова (*А. Содомора*). 4. Похилі верби роками дитинно всміхалися лагідному плинові води (*І. Савка*). 5. Вранці Боржава прокинулася від гарячих променів небесного світила (*І. Меліка*). 6. На осонні пелехатіло жито (*А. Камінчук*). 7. Ходить осінь над лугами у багряному плащі (*Т. Фролова*). 8. Озивається спросоння тиша голосом синиці (*М. Луків*). 9. Крок нерішуче в просторі зробив світанок ніжний по спіралі часу (*Т. Чорновіл*). 10. Львів потопає у спекотному мареві, нагадуючи сонне приморське місто (*Г. Вдовиченко*). 11. День ясним дзвоном повис над його двором (*М. Дочинець*). 12. Роси рясно впали на лісові квіти (*Л. Зоряна*). 13. Село з нетерпінням чекало великодніх свят (*І. Савка*). 14. Гроза розкраяла небо над самою ущелиною (*М. Чумарна*). 15. В яругах ще де-не-де лежав поруділий сніг (*С. Зінченко*). 16. На городі калина у ньєнки вся обсипана снігом біленьким, ніби вогник ясний доброти (*Л. Солончук*). 17. Давно вже літо золоте сховалось за дощами (*В. Гантар*). 18. Вдень літало жовте листя, грало в піжмурки між трав (*О. Павленко*). 19. Вересневе сонце непомітно зайшло за потріскані негусті хмари й зразу ж розіслало аж за ліс недобілені полотна (*М. Стельмах*). 20. Щось забіліло звіддала весняно так, так білопінно (*Т. Іванчук*). 21. Тим часом у крихітному містечку, оточеному хвойними лісами, хмари не мали за що зачепитися й, переливаючись усіма відтінками сірого, вільно пливли небом (*Н. Гербіш*). 22. Прилетіли знов лелеки на своє гніздо (*М. Костів*). 23. Липи і берези золотаві коси тихо розстилають в травах запашних (*І. Калиниченко*). 24. Біля татарського броду за пару тижнів зацвіла підсніжником нова хата-білянка (*М. Стельмах*). 25. Між вербами й вільхами схлипувала, зітхала вода (*М. Стельмах*). 26. За річкою червень виклепував коси (*М. Стельмах*). 27. Отак сиділа вона одного разу і довго роздивлялася глибінь неба після дощу (*Л. Зоряна*). 28. Ось і літо упало в серпневий туман, в зорепадів рясні дощі (*В. Шовкошитний*). 29. Куценьким дощиком весна з небес стікає у долоні (*О. Корнієнко*). 30. Серед хвиль конюшини червень сонячне літепло пив (*Т. Чорновіл*). 31. Цибатий день вибрикує лошам, горобеням купається в пилюці... (*О. Завадський*). 32. Гроза розкраяла небо над самою ущелиною (*М. Чумарна*). 33. У гілках садових дерев плутаються дзвінки пташині голоси і сине небо (*В. Гук*). 34. Жовте і червоне листя безшумною пухкою ковдрою лягає на залишені в саду чорні блискучі стільці (*В. Гук*). 35. Пані зупиняється біля ошатного будинку і, ставши на сходинку, стукає у великі старовинні дубові двері (*В. Гук*).

Односкладні речення

1. Запалімо в цей вечір свічки (*Н. Данилюк*). 2. Світку мій милий, як легко на серці й дитинно!.. (*Н. Данилюк*). 3. Не шкодуйте людям добрих слів (*Т. Іванчук*). 4. Побудь зі мною мрійницею, осене (*Н. Данилюк*). 5. Як добре почути тишу, її всеосяжний сміх (*Ю. Григорук*). 6. Привабно було в цей день коло води (*М. Дочинець*). 7. Пахне димом, опалим листям і осінню (*І. Меліка*). 8. Тільки восени годинами не можеш відвести очей від зоряного неба (*І. Меліка*). 9. По дорозі не

можу натішитися краєвидами, викупаними в сонячних промінцях літнього дня (І. Меліка). 10. Підношу вам блакитну чашу неба, по вінця сповнену гарячим сонцем (Г. Гордасевич). 11. Добре дихалося зранку в старому дубовому лісі... (Є. Гуцало). 12. Мені без тебе сумно серед людства (Л. Костенко). 13. Господи, прости моїм злостивцям їх бажання заздрісні і злі (Т. Фролова). 14. Нежданці було байдуже до дощу на вулиці (Н. Гербіш). 15. Щедрували в різних кутках села, забувши про перестороги влади і вчителів (І. Савка). 16. Нічого не можна збудувати на брехні (М. Чумарна). 17. Гостро пахне весняною свіжістю, набряклими бруньками дерев і першою травою (В. Гук). 18. Справжні королівські рушники! (І. Багрянний). 19. Добре було видно обабіч залляті сонцем галявини (І. Багрянний). 20. Людей такого рідкісного дару хоч трохи, люди, треба берегти! (Л. Костенко). 21. А вже світає. Сумно, сумно, сумно благословляється на світ (Л. Костенко). 22. Пильнуйте славу полкових знамен (Л. Костенко). 23. На абрикосах ще нема ані листочка, ані цвіту (Т. Іванчук). 24. Барвисту петриківку яворів туманною пастеллю вже затерто (Н. Данилюк). 25. Подаруйте усмішку одну хоч і зовсім незнайомим людям (Т. Іванчук). 26. Добрими словами насправді можна зробити багато (Н. Гербіш). 27. Мені немов полегшало відтоді (Л. Костенко). 28. Той монастир недавно збудували (Л. Костенко). 29. Терпко пахло материнкою і ялівцем (І. Савка). 30. Дубові гаї спеціально висаджували для проведення в них язичницьких обрядів (М. Дочинець). 31. Снігу цього року насипало рясно (І. Савка). 32. Крізь скло вікна, обплутане гнучким брунатним гіллям, видно небо, глибоке, ніжнопелюсткове, просякнуте бурштином осіннього світла (В. Гук). 33. У повітрі пахло достиглою садовиною (І. Савка). 34. У хаті пахло росяним медом (І. Савка). 34. Посірілі, стомлені лавки в реп'яхах (М. Дочинець). 35. Та продемонструвати комп'ютерні дива перед дідусям і бабусею нам того вечора не судилося (В. Бердт).

Прості ускладнені речення

1. Насипав жовтень пригорщі листків в мої долоні, сонцем обігріті (Н. Данилюк). 2. Дощем умиті, журяться тополі, сережки загубивши у траві (Н. Данилюк). 3. Ген по горі високій і плечистій розлила осінь теплий теракот (Н. Данилюк). 4. Рожева айстра, серпнем обігріта, в долонях сонця ніжить пелюстки (Н. Данилюк). 5. Люблю міста великі й метушливі, юрбу строкату в пазусі весни, обличчя світлі, мрійні і щасливі, зустрічний погляд, теплий і ясний (Н. Данилюк). 6. Заквітчаний літом строкато-барвистим свій чуб золотий кучерявий схилив сонях самотній, загублений в листі густих анемоно-жоржинових злив (А. Левченко). 7. Настояне на прохолодній волозі моря, ранкове повітря пахло скошеними десь ген за містом хлібами, стиглими яблуками, медовими грушами, персиками, динями (В. Бердт). 8. Скупе, як мачушин усміх, сонце сміливіше вирізалося з-поза горба (М. Дочинець). 9. Пізній листопад уже рвав не листя, а зварені морозцем яблука і жбурляв їх у сизу траву (М. Дочинець). 10. Трава пружинила, як дротяна щітка, опиралася вітру (М. Дочинець). 11. Сонце швидко викочувалося із-за Міжгірських долин, поступово прогрівало повітря своїм уранішнім теплом (І. Меліка). 12. Сонце поволі піднімалося десь із-за Чорногори, поступово заливаючи своїм лагідним світлом напівсонну

полонину (*І. Меліка*). 13. За переказами місцевих, на цій полонині найкращий вибір колиб (*І. Меліка*). 14. А в спокійній блакитній воді, немов у дзеркалі, відбиваються навколишні гори (*І. Меліка*). 15. Пензель тополі в блакитній воді намочивши, довго й старанно малював ранок рожеві хмарини на сході (*Г. Гордасевич*). 16. Хмільна весна розправила вітрила, у бірюзове море попливла (*Н. Данилюк*). 17. Мій рідний край — хатини-вишиванки, зелені плахти весняних садів, і солов'я травневі колисанки, і вруна оксамитові полів (*А. Царук*). 18. Народ, вихований у традиції й вірі, прийняв Шевченка серцем і помістив його портрет на покуть (*Є. Сверстюк*). 19. Шевченко — свій поет для морально здорових і релігійно вироблених, обізнаних з абеткою християнської культури, і чужий для пласких людей ринку і побутово-вжиткових вартостей (*Є. Сверстюк*). 20. Письменниця Джоан Роулінг, авторка книг про Гаррі Поттера, підтримала українську співачку Джамалу на конкурсі «Євробачення-2016» (*З Інтернету*). 21. Терпіння — це дерево з гірким корінням, але солодкими плодами (*Нар. тв.*). 22. Застилає сніг лапятий слід, мережаний людьми (*В. Крищенко*). 23. Такий цей ранок радістю умитий, прозора-чистий (*О. Афонін*). 24. Вимовляючи слово «сова», хочеться прикласти палець до вуст, закликаючи до тиші (*А. Содомора*). 25. Посередині, мов човен на тлі чудернацького пейзажу, вирізняється підвішена на стояках ясенова колиска (*А. Содомора*). 26. Хати біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках (*А. Содомора*). 27. З-під низької стріхи, наче з-під долоні, дивляться ті старенькі хати на дорогу, на обрій, усе когось виглядають (*А. Содомора*). 28. Давши волю своїй душі, скрипка осінньою павутиною може проснуватися при самій землі, може зажебоніти струмком, заплакати вітром, злетіти вогненным чардашем або арканом навколо ватри (*А. Содомора*). 29. Сонце зависло в хмарах над селом, немов лелека в осоках (*Л. Зоряна*). 30. Здавалося, спека, як прозора грозова хмара, нависла над землею (*Л. Зоряна*). 31. Вересневе сонце непомітно зайшло за потріскані негусті хмари і зразу ж розіслало аж за ліс недобілені полотна (*М. Стельмах*). 32. Важучі кетяги краси галузки вигнули бузкові, немов не справжні, а казкові суцвіття з перлами роси (*П. Воронько*). 33. Нарву зо жменю радісних пісень і понесу, всміхаючись, між люди! (*Н. Данилюк*). 34. Мороз, немов пташа білявогруде, витупцює довкола джерела (*М. Береза*). 35. В дитинстві моєму на сволюку звили гніздо пернаті пісні, зозулясті казки і поеми... (*Н. Данилюк*). 36. І, наче галаслива дівтора, несамовито квітнуть чорнобривці (*К. Рибалко*). 37. Налита сонцестоем літа, багрянцем вересневих днів, стоїть калина, сном повита, на схилах тихих берегів (*М. Масло*). 38. У лісі гомоніло птаство, віщуючи погожий ранок (*О. Ковальчук*). 39. Гриб, як і людина, любить простір, тепло і воду (*М. Дочинець*). 40. Там верба, красуня на весь гай, у ставковій полоскала віти (*В. Геращенко*). 41. Спадає окрилений сніг нечутно, повільно, врочисто, покровом сніжинок дрібних помалу вкриваючи місто (*Г. Черінь*). 42. Тепла ніч, напоена степовими пахощами, пропливала над Асканією (*О. Гончар*). 43. Шелести ж, літечко, шелести, вигойдуй свій литий колос, свою прихильність до людей і ще щось незвідане, вимріяне з давніх-давен (*М. Стельмах*). 44. Сум крадеться в душу, наче злодій, сірим небом, запахом дощів, шпильками тернових чагарів (*Л. Зоряна*). 45. Дівчинка з кошиком, наповненим букетами квітів, простягнула йому три гілочки, зібра-

ні стрічкою,— білі квіти, рожеві й бузкові (*Г. Вдовиченко*). 46. Трава просилася вже під косу, холодила босі ноги, відвиклі від землі (*М. Дочинець*). 47. За лісом, по праву руку від нас, почався величезний, аж до обрію, лан квітучих соняшників (*М. Стеблина*). 48. Така вона, та пшениця, проти сонця ясна й рум'яна, ніби гарна паляниця (*М. Стеблина*). 49. Сміявся дощ, у літні бив цимбали, грав барвами на стеблах ковили (*В. Кикоть*). 50. Солонець, як побачив Григорій,— це низове узбіччя голої сопки, подекуди покрите буйною травою або мочарами (*Г. Багрянний*). 51. Кажуть, справжній Празі не пасує бароко (*Н. Гербіш*). 52. Воно приходить непомітно і полонить усе єство, зеленотравне й білоквітне весни високе торжество (*Г. Низовий*). 53. Дрібний ромен, як вижовкла мережка, красолька, мак і королевий цвіт,— усе цвіте і кланяється літу (*Л. Костенко*). 54. Можливо, хлопчик уперше в житті стикається зі зрадою дорослої людини (*Л. Воронина*). 55. Неподалік, на кам'яній приступці, сиділа дівчинка, затуливши долонями обличчя (*Є. Гуцало*). 56. Білі хмари бігли над синім горизонтом, зблискуючи обвітряними боками (*М. Чумарна*). 57. Рожева хмара народжує блиск й осипає самоцвітами верхівки дерев (*М. Чумарна*). 58. Розбурханий океан пташиних голосів раптово втишився і завмер на тонкій високій ноті тиші (*М. Чумарна*). 59. Лісове птаство шугало у височині і ткало свою різнобарвну музику (*М. Чумарна*). 60. Розсипавши жовтаві ліхтарі, до космосу земля горнуласть рястом (*А. Царук*). 61. Туман виповзав із саду, схожий на шкіру брудного сірого кошлатого звіра (*В. Лис*). 62. І день прийшов, дощем підперезавшись, вмовстився сивим дідом на поріг (*Н. Клименко*). 63. Ця осінь листом вистелить мости і ніч на місто скине найтемнішу (*Н. Клименко*). 64. Згряя гайвороння з дальніх дерев раптово знялася в синє небо, розриваючи крилами простір (*В. Гук*). 65. Але це літо відрізняється від минулого своєю непередбаченістю й дивним відчуттям неспокою і несвободи (*В. Гук*). 66. Дошові краплини тонко, пружно і голосно цокали об іржаве залізо ганкової кривлі, ні на хвилинку не спиняючи свого стукотіння (*В. Гук*). 67. Дивно, восени якось раптово й непомітно зник спів дроздів (*В. Гук*). 68. Стрімка озерна хвиля, блискуча, мідно-лілова од заходу сонця, здається, пестить на своєму пружному гребені білу беззахисну чайку (*В. Гук*). 69. Згряя чорного гайвороння розливою смолою проступила крізь верхи сосен і зникла, розчинившись у білій сніговій габі (*В. Гук*). 70. Настояне на прохолодній волозі моря, ранкове повітря пахло скошеними десь ген за містом хлібами, стиглими яблуками, медовими грушами, персиками, динями (*В. Гердт*).

Речення з порівняльним зворотом

1. Блищить ставок осяяний, мов скло (*Н. Данилюк*). 2. Налиті соком горобині грона, немов краплини крові на гілках (*О. Шнуренко*). 3. У твоїх мерехтливих зіницях, наче кавові зерна, терпких літо бабине досі іскриться (*Н. Данилюк*). 4. Мов падолист, розсипалися звуки, криштальним пилом зринули у вись!.. (*Н. Данилюк*). 5. Неначе бабок крильця лягані, снують над плесом сонячні заграви!.. (*Н. Данилюк*). 6. Тендітні верби, наче наречені, полошуть пасма в чистому ставку (*Н. Данилюк*). 7. Молочна хмарка солодко дрімає, неначе човник в небі поміж хвиль (*Н. Данилюк*). 8. Мов струн тендітних звуки монотонні, дзюрчить струмок, заплутавшись між трав (*Н. Данилюк*). 9. Ключ пташиний

поволі тане в небі матовім, як слюда (А. Анастасьєв). 10. У полі розійшлися три дороги і міцно задзвеніли, наче сталь (І. Калиниченко). 11. Туман над лугом проплива, волочить пасма білі, як у кульбаби голова, як взимку замітілі (В. Геращенко). 12. Рожевий світанок, немов немовля, беру в долоні, теплі і ніжні (Г. Гордасевич). 13. Перед галявиною плакуча береза сипнула сльозами, як мати (М. Стельмах). 14. Ніч пахне хлібом, як саме життя (Д. Черевичний). 15. Ця синь безмежна, мов небесна вись (Д. Кононенко). 16. Щось озвалося в душі, ніби відлуння того зеленого лісу (І. Савка). 17. І в рояля холодні клавіші, білі-білі, немов зима (Г. Чубай). 18. Густим серпанком яблука обвиті у тьмі горять, неначе каганці (Н. Данилюк). 19. Столітній дуб, як вервицю* в руках, перебира із жолудів намисто (Н. Данилюк). 20. В садку мого дитинства, мов у лісі, крилаті віти густо заплелись (Н. Данилюк). 21. Як павутиння бабиного літа, літає віхола кульбабова в повітрі (Н. Данилюк). 22. Біжить поодаль річка розімліла наввипередки, ніби череда (Н. Данилюк). 23. Холодний місяць мружить ся спросоння, пірнувши в хмару, наче під рядно (Н. Данилюк). 24. Чорнобривці, ніби кошенята, під парканом ніжаться в теплі (Н. Данилюк). 25. Мов долоні багряної осені, листя клена чуттєво тремтить, опадає з гілок сухозліткою (Н. Данилюк). 26. Хай співають пташки у лузі, мов у теплих веснянім раю (Ю. Григорук). 27. Гори розбігалися на всі боки, як овеча отара (Є. Гуцало). 28. Сосни, наче вдови лісові, стерегли свою самотність (Л. Зоряна). 29. За роботою дні минали, як виляски батога (М. Дочинець). 30. А дівчина собі стоїть, неначе вкопана, під гаєм, і смутно, сумно позирає на той широкий Божий став...(Т. Шевченко). 31. Гори розбігалися на всі боки, як овеча отара (Є. Гуцало). 32. На конвертики хат літо клеїть віконця, як марки (Л. Костенко). 33. В пахучій хмарі дощової глиці стоїть туман, як небо на землі (Л. Костенко). 34. Сонце зависло в хмарах над селом, немов лелека в осокорах (Л. Зоряна). 35. Дітлахи, немов горобці, зграйками топтали ті береги, підійнявши одяг вище колін (Л. Зоряна). 36. Картини художниці звучать урочисто, як органна музика (Н. Розсошинська). 37. На тлі небесної блакиті розправив крила білий птах, мов закарбований в літах лискучий фотознімок миті (В. Шовкошитний). 38. Біля самого лісу, мов квітка папороті, розцвів самотній вогник, пригас і знову розкрив сполохані пелюстки (М. Стельмах). 39. Ошатні в білих свитках хати притихли, немов дівчата перед весільним танцем (М. Стельмах). 40. Як разки намиста, мальви променисті хочуть пелюстками неба досягти (О. Лищенко). 41. Квітами, як словом, пісню колискову хочуть між літами мальви зберегти (О. Лищенко). 42. На городі калина у ньєнки вся обсіпана снігом біленьким, ніби вогник ясний доброти (Л. Солончук). 43. А повітря, ніби щойно навіяне з лісу, пахло сосною, бруньками і ще чимось незбагненим (І. Савка). 44. Зелений мох на камені росте, неначе тишина тисячолітня (Д. Павличко). 45. Коля скам'янілої білосніжної глини, мовби розсипана в давнину чумаками сіль, горбкуватими габами пливла у сосновий бір (М. Дочинець).

Вервіця*, або чотки (теж рожа́нець) — стрічка з нанизаними більшими й меншими перлами, зернами, коралями чи іншими атрибутами. Може мати декоративний і певний сенсовий зміст. У християнстві вживають як аксесуар під час молитов, відчитуючи при кожному зернятку окрему молитву.

Однорідні члени речення

1. Осінь пахне якомсь нерозгадано і чарує терпкістю принад (Н. Данилюк).
2. Періщить дощ на вітху полуницям, грибам і травам, юним деревцям (Н. Данилюк).
3. Вже де-не-де шафранні акварелі позолотили клени й явори (Н. Данилюк).
4. Сонце мольфарить над лугом, крильця лоскоче джмелю (Н. Данилюк).
5. Осінь блукала з палітрою в тінях узбіч і фарбувала кераміку яблук в червоне (Н. Данилюк).
6. А з неба свіжого лилось і обмивало все на світі: тривоги, біль і гіркоту, і стін зволожене графіті... (Н. Данилюк).
7. День намріяв липневу спеку, ледь притомний рясний квітник, і громів голоси далекі, і повнісінькі хмар човни (Н. Янушевич).
8. День сипнув ще суничок жменю і за обрій в дощі побіг (Н. Янушевич).
9. Осінь пахне димом і отрутою, айвою достиглою в саду (Н. Данилюк).
10. В дитинстві моєму на сволоку звили гніздо пернаті пісні, зозулясті казки і поеми (Н. Данилюк).
11. Мені наснилися сині гори і ліс старий, і дивна даль (Ю. Григорук).
12. Художниця-осінь розфарбувала боржавські схили та їхні відроги у яскраво-багряний колір (І. Меліка).
13. Ми оминали нескінченні смарагдові ліси, милувалися дикою природою, угамовували спрагу в холодних гірських потоках, ласували запашними чорниціями (І. Меліка).
14. Легкий вітерець розносив запах пожовклої трави й перезрілої брусниці (І. Меліка).
15. Ми сиділи біля ватри й заворожено вдивлялися в нічне безмежжя (І. Меліка).
16. Літній дощ упав на землю несподівано і рясно, сполоснув березам коси, шелеснув гілками кленів, зашумів кущами вільхи, сколихнув на річці ряску, безтурботно і нестримно по траві побіг зеленій (Г. Гордасевич).
17. Повертається клин журавлиний, посилає привітне «курли!» (Г. Чубач).
18. Загойдались зірки на небесній своїй каруселі, попливли навмання у духмяні п'янки вечори (Т. Іванчук).
19. Нині затверджено чотири напрями розвитку бойового гопака: оздоровчий, фольклорно-мистецький, спортивний і бойовий (Н. Кінтілова).
20. Рідну мову легко розпізнати в колисковій ніжності верби, в українській білій тиші хати, в барвах стяга жовто-голубих (Т. Петровська).
21. Я почула в слові колискової подих ниви, вітер над дібровою, тиху мову рідного села... (Т. Петровська).
22. Метелик сів на гілочку верби, розправив крильця різнокольорові (Н. Хаммоуда).
23. Ніби через сито, листопадом сіється з небес багряна осінь, полива дощами, сипле градом, інеєм влітається у коси (Н. Хаммоуда).
24. Мені наснилися білі роси, птахи й співучі небеса, зеленої трави покоси, волошки сині у житах (Н. Май).
25. Скрипкова мелодія то звивалася ніжно і грайливо, то стрімко злітала вгору, розсипаючи жмені чарівних звуків (І. Савка).
26. Ображено жебоніли цимбали і, наздоганяючи скрипку, утворювали з нею злагоджений дует (І. Савка).
27. Рано заглянула цього року осінь на поля і в садиби, квапила збирати хліб, раптово рум'янила в садках яблука і підганяла у вирій пташок (І. Савка).
28. На траві блистіли срібні коралі роси і вигравали різнобарв'ям під першими променями вранішнього сонця (І. Савка).
29. А поруч змагаються у фарбах із небесами волошка, петрів батіг і дзвоники (Л. Зоряна).
30. Летіли вітри над улюбленими полями, нахилили полини, купали Любу у чебрецевих пахошах, наповнюючи її душу незбагненою любов'ю до рідного села (Л. Зоряна).
31. Село купається у теплі, сонці й веселому співі веснянок (М. Стельмах).
32. В ранкову світлицю жовтневого саду притишено непроханий сніг завітав і гілки притрусив (М. Бе-

реза). 33. Хтось уткнув у землю гілку тополіни — і вже садівником себе вража (М. Береза). 34. Дощик молодий блакитноокий потоптався по озимині, перебіг через лани широкі і на обрій із небес високих почепив серпанки водяні (В. Деркач). 35. У світличці господаря пахло яблуками і старими книгами (М. Дочинець). 36. Світанок позіхнув у верховітті і ковдру ночі скинув із плечей (В. Дергач). 37. На синіх долонях вечора темним смутком горбатився старий вітряк і в благанні простягав завмерлі руки чи то до неба, чи то до людей (М. Стельмах). 38. Зразу за хатою бриніла і солодко пахла росяна гречка (М. Стельмах). 39. Журавлі прощально нам крилом махнули і ключем осінню скриню відімкнули (Л. Вознюк). 40. Бігла осінь по стежині в дошовому передзвоні, залишила на шипшині намистин разки червоні (Т. Чорновіл). 41. Ми бачили море квітів і пахучого різнотрав'я, ласували овечею бринзою і запашними суницями, пили із джерела крижану воду і приймали сонячні ванни (І. Меліка). 42. Літо танцювало свій шалений танець, сипало квітами й зеленню, сіяло срібні роси, дарувало запашні ночі, сердито метало блискавиці, вергало громами, пестило сонцем і прохолодою (І. Савка). 43. Літо дотанцювувало свій танок, сипало холодну блискучу росу, прикрашало першим золотом поля, кликало птиць у вирій (І. Савка). 44. Саме гриби, малі й чудесні лісові мешканці, пробудили в мені інтерес до лісу, відкрили нове розуміння моєї приналежності до нього (М. Дочинець). 45. Усе навколо пахло Різдом: свіжо-солодкий аромат молодої глици, мандарини у скляній вазі, імбирне печиво, гаряче какао з карамеллю в горнятку, печені яблука з солодким сиром і цинамоном, навіть свічки, запалені в кімнаті (Н. Гербіш). 46. Небо вже тиждень хмуриться й горнеться в сиву хустину (А. Царук). 47. Ми бачили море квітів і пахучого різнотрав'я, ласували овечею бринзою і запашними суницями, пили із джерела крижану воду і приймали сонячні ванни (І. Меліка). 48. Довгі коси сухої трави де стримлять, а де позвисали на купинах (Є. Гуцало). 49. У протилежний бік, крізь гіллясті дерева парку, просвічує під сонцем білясто-кремове на колір, злегка схвильоване вітром, неосяжне море степових ковилів (О. Гончар). 50. Над Асканією пливе запашний дух степу, квітів, трав, нагрітих щедрим південним сонцем (О. Гончар). 51. О як же ми літали між зірок, хрущів колючих брали повні жмені і годували Карлсона варенням, і мріяли про школу й урок (О. Мардус). 52. На добрий спомин про чудові дні в міста великі і малі містечка усі везуть для друзів і рідні у поїздах лавандові пучечки (Г. Литовченко). 53. Я пам'ятаю, бабусю, Ваші натружені руки, вічно в мозолях долоні, очі у вічній спокуті (І. Вівчарук). 54. Дим чебрецю приносить у дім добробут і матеріальне благополуччя (Л. Мусіхіна). 55. Весна прийшла підсніжників пучечком, пухнастим цвітом котиків вербових (А. Царук). 56. В малій росинці — ріки і поля, і соняшник, напоєний дощами, і відшуміла весняна гроза, і літо несміливе, дивне, ранне (О. Соколовська). 57. Водяні бризки розпадаються на міради маленьких лазурових краплинок і, наче коштовні перла, зникають у бездонній озерній глибочині (В. Гук). 58. Взагалі світ того дня сміявся сонцем, барвами, звуками (М. Дочинець). 59. Де-не-де в траві зачалися валуни, сіріли спинами, як заснули черепахи (М. Дочинець). 60. Обіч тріщала вузька річечка, кидала через зубате каміння перлову піну (М. Дочинець).

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Складносурядні речення

1. Духмяний цвіт вигойдуює бджолу, та вже стоптали в полі ковилу дощів нестримні навіжені коні (*Н. Данилюк*). 2. На дроти влягаються бемолі, ніби в нотний зошит на рядки, і пливуть строкаті парасолі по лискучих вулицях міських (*Н. Данилюк*). 3. На гобелени перестиглих днів мазки пастельні накладає осінь, і теракотом теплим у волоссі серпневий день останній віддзвенів (*Н. Данилюк*). 4. А надворі гуляє вітер і співає симфонію дощ (*Ю. Григорук*). 5. На мідних струнах сонце догорить, підморгуючи приморозкам зрідка, і полетить повз сонні стовбури сухий листок, малесенька позлітка* (*Н. Янушевич*). 6. Ще осінь у думках не стихла, не згоріла, а вже сади стоять у срібному вбранні (*Ю. Титов*). 7. Сніг щедро сипав, а ми, як малі діти, раділи зимовому святу і впродовж усієї дороги вдихали п'янкий передріздвяний запах старого смерекового лісу (*І. Меліка*). 8. Посміхнулись тихі липи, простягнули радо віги, зустрічали дощ веселий і ховали в буйнім листі, і, наповнивши по вінця молоде сузір'я цвіту, полились на теплу землю меду краплі золотисті (*Г. Гордасевич*). 9. Вже соловей завів своє десь у гушавині вишневій, а на високім чистім небі вечірня зіронька встає (*Г. Гордасевич*). 10. Над Луганню вітрець журбу вербову бадьорить, і хочеться мені в цю пору ранню по-українськи з Богом говорить (*І. Низовий*). 11. Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (*Л. Костенко*). 12. Наряди пень у весняний день, і пень гарний буде (*Народн. тв.*). 13. Висушить ту росинку сонце — і троянда втрачає єдину свою окрасу (*за А. Содоморою*). 14. Прийшла на луг, ступаю у траву, а босі ноги так трава лоскоче... (*Н. Хаммоуда*). 15. На павутиння крапельки води, немов намисто, літо нанизало, і бабки, мов крилаті вітряки, до материнки в гості позлітались (*Н. Хаммоуда*). 16. Цього року осінь швидко наворожила зиму, і легкі білі сніжинки застеляли землю білим обрусом (*І. Савка*). 17. Світило, мов підстрелений птах, важко впало за обрій, і виднокіл запалав густо-кривавою барвою (*Н. Конотопець*). 18. Зима почалася на Покрову, але осінь ще не відступала, ще хлипала багнюкою, змішуючи снігову січку з дощем (*І. Савка*). 19. Великі вікна оглядали шляхи, а причілкове слухало ліс (*І. Савка*). 20. Посварений з літом вітер люто зривав жовте листя з дерев, а воно боязко, з шурхотом, лягало біля ніг каштанів, легко дряпало асфальт і мчало на другий бік вулиці (*І. Савка*). 21. Де-де в гіллі висвистують пташки, та їм когось розвеселити марно (*Я. Черногуз*). 22. У повітрі стояли абрикосові пахощі й мигтіли золотом оси та бджоли (*Л. Зоряна*). 23. За вікном потяга починає сипати сніг, і уява розцяцьковує кожну сніжинку, даруючи їй ім'я й історію (*Н. Гербіш*). 24. Жайворонки просто дзьобиками та крильми торкаються лунких намистин, і вони передзвонюють мелодійними сонячними голосами (*Є. Гуцало*). 25. На кульбабу дмухнеш — і рій пуху розлетиться в усі боки (*М. Дочинець*). 26. Пізня осінь пахне димом, і темніють береги, і метається над ними чайки сивої «киги» (*Л. Талалай*). 27. Непоспіхом, наспівуючи Баха, кудись чимчикувала черепаха, а десь по справах біг сусідський кіт, мугикаючи супермодний хіт (*Г. Фалькович*). 28. Як мати рушники, плекає степ веселку — і стільки радощів у простій цій красі (*П. Линовицький*). 29. Тут шука йде, немов підводний човен, і прилітають гуси восени (*Л. Костенко*). 30. Золотим бджоленям прокотилося літо,

і розгойдують землю зелені вітри (*К. Рибалко*). 31. Серпень з шумом бавиться, а з лісових яблунь падають і падають плоди (*М. Стельмах*). 32. В серцевині соняшника відпочивав після праці джміль, а з його прозорих крилець стікала місячна роса (*М. Стельмах*). 33. У степах затихають останні вози, а в небі місяць усе шукає і шукає собі пару (*М. Стельмах*). 34. На гобелени перестиглих днів мазки пастельні накладає осінь, і теракотом теплим у волоссі серпневий день останній віддзвенів (*Н. Данилюк*). 35. Снується павутина, і на ній роси разок — мов ластівки на дроті (*І. Низовий*). 36. На небі, поміж хмарами, ще висів блідий ріжок місяця, а на сході вже біліла вузьенька смужка світанку (*Г. Тютюнник*). 37. У деяких регіонах України мати молодого у вивернутому кожусі зустрічала на порозі молоду невістку, а під час закладання сволока господиня частувала майстрів на вивернутому кожусі (*Л. Мусіхіна*). 38. Марта прокинулася, подивилась у вікно, і її сні розтанули в туманному ранковому світлі (*Н. Гербиш*). 39. Дерева весь день вимітали небо своїми зеленими мітлами, а надвечір з-за хмар таки виглянуло сонце (*В. Симоненко*). 40. Мовчав ліс, заглибившись у свої зелені думки, а стовбури вікових смерек із натхненним завзяттям летіли догори (*Є. Гуцало*). 41. Повітря мало не бриніло од тієї теплої сили проміння, і жвавий струмок, б'ючись об каміння та об повалені стовбури, сповнювався брижами легкого світла (*Є. Гуцало*). 42. Білі хмари бігли над синім горизонтом, зблискуючи обвітряними боками, а гори сяяли в каскаді сонячного світла і щасливих барв літа (*М. Чумарна*). 43. У повітрі стояли абрикосові пахощі й мигтіли золотом осі і бджоли (*Л. Зоряна*). 44. Григорій слухав лагідну, спокійну мову цієї жінки, і було йому на диво приємно (*І. Багрянний*). 45. Вечірне небо світиться красою, і соняхи гудуть, як тулумбас (*Л. Костенко*). 46. Ще літо кучерявиться в садах і приміряє золото на шати, а вдосвіта якийсь щасливий птах ще не стомився про любов співати (*Т. Іванчук*). 47. Літепло за полудня сповило нам плечі, а ріка пружкими струменями купала траву (*М. Дочинець*). 48. Зростає квітник, і в теплі літні дні на радість всьому світу і мені буятиме краса барвіста світла (*Т. Чорновіл*). 49. Нарядившись у квіти й любисток, весна веселилась, солов'єм шебетала, і маяли коси дощів (*Є. Гуцало*). 50. Тут гуділи джмелі і небо випромінювало блакить погідного дня (*І. Савка*). 51. Сонце поволі сідало за ліс, кидало на воду золотаво-червонясті відблиски, і вона здавалася від того теж червоною (*В. Лис*). 52. А світ стоїть в благословенній тиші, і пахне м'ята силою землі, і дощ на чистім плесі вірші пише про нас — таких безмежних і малих (*Н. Позняк*). 53. Сонний місяць уже вкладався в м'яку хмаринку, а Катруся все ще вдивлялась у небо, густо всіяне дрібненькими ліхтариками-зорями (*І. Мацко*). 54. Всіх пригощає щедре літо, хліби розклавши на столі, а біля хати басовито складають музику джмелі (*В. Крищенко*). 55. У зеленій густій траві губилися дощові срібляні краплинки, а з дахових залізних жолобів стікали струмки (*В. Гук*). 56. Весняне сонце смугами лягає на землю, іноді ховаючись у хмари, немов запалюючи їх вогнем, а вони загусають від цього паління, стаючи, як балтійський бурштин або як живиця на шерехкому огрублому сосновому стовбурі (*В. Гук*). 57. Пружне повітря напоєне спілістю теплого серпня, а очі — лазуровим простором неба, густою синню озерної гладіні і зеленою травою (*В. Гук*). 58. Травневий дощ збудив ліси і трави, сади й чагарники, серця спів-

ців крилатих і слова людей ясних, — і все те зацвіло й зазеленіло! (Д. Павличко). 59. Під ранок замети зросли до небачених розмірів і все навкруги перетворилося на білу мовчазну пустелю (В. Терлецький). 60. Холодний мокрий вечір швидко вповзав у місто велетенським лискучим змієм, і липке жовте світло розмазаних у повітрі ліхтарів і вікон будинків тьмяніло та вигравало тисячами маленьких жаринок на його лусці (В. Терлецький).

*Позлітка — дуже тонкі пластинки золота, якими покривають, оздоблюють що-небудь.

Складнопідрядні речення

1. На сходах час думки порозкидав, де я, мала, напоєна вітрами, лечу й хапаю зблиски у рукав (Н. Данилюк). 2. Бринить на склі шовкова павутинка, що на морозі сріблом зацвіла (Н. Данилюк). 3. Коли буває важко між людьми, я йду до лісу говорити з Богом (Н. Данилюк). 4. Ще буде у дерев нове вбрання, бо ця плаксива осінь — не остання. 5. Ще сходи пахнуть теплими слідами, що день новий для мене приборегі (Н. Данилюк). 6. Люблю гортати слайдами пейзажі, будівель древніх стіни кам'яні, де леви у дозорі, ніби стражі, суворо в очі дивляться мені (Н. Данилюк). 7. Обабіч річки поля були засаджені лісосмугами, щоб захищатися від суховіїв (Л. Зоряна). 8. Криваві жнива на моїй волелюбній землі, що стала, немовби розпечена лава на дотик... (Н. Данилюк). 9. Тут вчили синів не тримати в руках автомат, не битись за землі чужі, а свою боронити, щоб кирзовим чоботом жоден докучливий «брат» святині вкраїнські зухвало не смів очорнити (Н. Данилюк). 10. Ніжну краплинку роси паросток в неба просив, аби для нас прорости вісником першим весни (Н. Крісман). 11. Я так люблю, як сонце у кімнаті удосвіта прийде мене будить (Н. Янушевич). 12. Якщо ви любите ясні веселі кольори, ніжні, прозорі акварелі, ваша пора — квітневий ранок (С. Макаревська). 13. А мені наймиліший той весняний час, коли березневе змагання з холодом нарешті скінчилося (С. Макаревська). 14. Розсікають чисту голубінь, що настояв день на медуниці, на солодких пахошах кориці, на смолі янтарних мерехтінь (Н. Данилюк). 15. Стара верба, що сумно так рипіла, найпершою з дерев зазеленіла і, засоромившись своєї вроди, схилила ніжні віти в чисту воду (Н. Пукас). 16. Щоб знайти відповіді на низку запитань, треба піднятися в гори, зрівнятися з хмарами і стати ближче до сонця (І. Меліка). 17. Щасливе дитинство — це тепла хатина, в якій у любові зростає дитина (О. Радевич-Грабовська). 18. Від самого початку в Шевченкові відчували пророка, який нагадує народові про його покликання перед Богом і будить в людині оспале сумління (Є. Сверстюк). 19. Це щастя — жити біля лісу, бо він завжди повен справжніх див: весною і влітку, восени і взимку (П. Сорока). 20. Я читаю казки й вірю, що кожнісіньке слово — справжня правда (Н. Гербіш). 21. Обважніло гули бджоли, дзенькаючи по голівках чорнобривців, що килимком стелилися до ніг і наповнювали повітря терпким ароматом (І. Савка). 22. Коли квітень ударить в сонячний гонг, прокидається і вмивається чистою сльозою лоза (І. Савка). 23. Вділи мені, доленько, скибочку слова, та тільки повідла брехні не клади, посип краще сіллю святої любові, бо я ж на цім світі живу

не один (*М. Береза*). 24. За запахом трави я знав, які тут мають бути гриби (*М. Дочинець*). 25. Немає на світі мудрішого слова, як те, що в дитинстві твій тато сказав (*Г. Чубач*). 26. Як ще часто страждаємо ми від зими, що стоїть між людьми (*В. Крищенко*). 27. Щоб викарабкатися нагору, потрібно скласти крила (*С. Лец*). 28. Мені подобається, якими простими й спокійними дерева стають узимку (*Б. Матіяш*). 29. Однією з найкращих речей, які тільки знаю і дуже ціную, є довіра (*Б. Матіяш*). 30. Ніколи не могла собі уявити, як письменники пишуть книжки (*М. Чумарна*). 31. Усе у цьому світі має смисл — і страх, і біль, і радість, і муки, і виноград, що на паркан повис, розкинувши свої багряні руки (*В. Кикоть*). 32. А коли проходили літні дощі, на килимах берегових трав збиралося багато води (*Л. Зоряна*). 33. У Празі я відчуваю, як десь глибоко всередині прокидається жага подорожей, бажання загубитися поміж старими будинками (*Н. Гербіш*). 34. Той, хто дуже хоче співати, обов'язково знайде хорошу пісню (*Нар. тв.*). 35. Кілька гілочок освяченої в церкві верби посадить на обійсті, щоб вони оберегали від злих сил (*М. Дочинець*). 36. Кожна людина точно знає, із якого набору складається поняття її особистого щастя (*Р. Сьома*). 37. Юнак стежив за сонцем, доки воно не сховалося за білими будиночками (*П. Коельо*). 38. Згадала все, кожнісіньку дрібничку, — і нашу хату, і оту криничку, і над вікном гніздечко ластовине, що щастя принести було повинне (*Л. Костенко*). 38. Оксана любила людей і життя, хоч внутрішня скутість заважала їй розкрити себе справжню (*І. Савка*). 39. Колись давно там стояла козака господа, широке обійстя, од якого розбігались до обр'ю сині навесні поля, повні жайворонкового гомону (*Є. Гуцало*). 40. Вечірній вітер погнав важкі хмари геть на південь, щоб вони заливали сльозами інші землі, дозволивши срібним зіркам холодно освітити це село (*П. Кулакова*). 41. Дерев позолотили крони, готуючись скоро скинути це золото, щоб із приходом суворої зими вкритися білою ковдрою і заснути до весни (*І. Мацко*). 42. Горить вгонь калини крізь туман, де яр краечком тулиться до Бугу (*А. Веремій*). 43. Дерев'яні хатки підгірського села стояли так близько одна до одної, що сусіди могли б цокатися з вікон келихами (*М. Дочинець*). 44. Коли вони вийшли з кав'ярні, з неба почав накрапати несміливо дощик (*А. Курков*). 45. Сонячне проміння вривається в прогалини незвичайно ясними, яскравими ударами, від яких запалюється лискучим блиском усе довкола (*М. Грушевський*).

Складнопідрядні речення з підрядним означальним

1. Людині, яка проживає на планеті Земля, випала унікальна можливість зазирнути в її найпотаємніші й найчарівні куточки (*І. Меліка*). 2. На моїй квітчій землі, де ліси і галяви сунічні, зникають журавлі, небесні й криничні (*Г. Гордасевич*). 3. Я прославлю її, оту першу маленьку краплину, що з високого неба відважно на землю спадає (*І. Коваленко*). 4. Нещастя входить у ті двері, які ми йому відчинили (*Китайська мудрість*). 5. Примружив серпень очі голубі, волосся-хмари причесав вітрами і у поля до осені побіг стежиною, що пахне чебрецями (*Т. Іванчук*). 6. Скрипці довіряють піснею-молитвою зустрічати схід сонця, що «сходить без насіння» (*А. Содомора*). 7. Однією з найкращих речей, які тільки знаю і дуже ціную, є довіра (*Б. Матіяш*). 8. Утрачений той час, який ти не використав для навчання (*Пліній-старший*). 9. Є на світі край-

на, де щоранку лелеки на сполоханих крилах нам приносять добро (*Н. Май*). 10. Маленька хатинка з жовтою призьбою тулилася до лісу, що стояв широкою зеленою стіною, пантруючи спокій її господині (*І. Савка*). 11. Сонце не було теплішим за розмову батька, за його душевну ласку, але гріло, старалося впасти на плечі дітлахам, що бігли понад річкою, щедрим теплом (*Л. Зоряна*). 12. А над туманом перекатом із лісу котиться «е-гей!», немов запрошуючи в хату, у якій ні вікон, ні дверей (*Л. Талалай*). 13. Жахтить каганцями у полі пшеничному мак, що вишило літо стібками тонкими на п'яльцях (*Н. Данилюк*). 14. Люблю слова, що в глибині бездонній пролежали віки (*М. Драй-Хмара*). 15. У розлогому полумиску долини, що по самі вінця затекла сонцем, колобродиться, вирує ярмарок (*М. Стельмах*). 16. Людина, яка перебуває на самій вершині гори, не впала туди з неба (*Конфуцій*). 17. Над лісом стояв серпневий туман, що волого опускався на вусаті колоски жовтої пшениці, на жорсткі листки ліщини в саду (*І. Савка*). 18. Учистій калюжці, що розлилася від цілющого джерела, купалося сонце (*І. Савка*). 19. Стояла тут якась особлива загула тиша, яку прошивав срібною ниткою дзвін потічка (*М. Дочинець*). 20. У лісі я знайшов трутовик, пористий гриб, що смочке соки з дерев, назбирав сухого моху й хмизу (*М. Дочинець*). 21. Я расту серед краси, що так пахне чебрецями (*Т. Фролова*). 22. Моя Україна — це синії гори, це голос трембіти, що лине здаля (*С. Шумило*). 23. Усе у цьому світі має смисл — і страх, і біль, і радощі, і муки, і виноград, що на паркан повис, розкинувши свої багрянні руки (*В. Кикоть*). 24. Небо було фіолетове, з багряними смугами і з блакитними криницями, які святилися сьогодні по-особливому яскраво (*В. Шевчук*). 25. Сні — це зовсім інша держава, у якій ти проживаєш іще одне життя (*М. Чумарна*). 26. Примружив серпень очі голубі, волосся-хмари причесав вітрами і поля до осені побіг стежиною, що пахне чебрецями (*Т. Іванчук*). 27. Вранішнє сонце сягає крапельок роси, що посріблила зелений килим зі споришу й калачиків (*Г. Кацавець*). 28. На схилах гори дорога звернула на стежину, вздовж якої росли старі горіхові дерева (*А. Бачинський*). 29. Скрізь і завжди знайдуться люди, споріднені тобі, що будуть піклуватися про тебе, запропонують допомогу (*М. Дочинець*). 30. Засівала мама поле полотняне кольором червоним, що повік не в'яне (*А. Царук*). 31. Синь така, що втонуті неважко у розхлюпаній чаші небес (*А. Царук*). 32. З гори село схоже на барвисту вишиванку, яку так уміло вишила сама матінка-природа, купаючи її у чистих ранішніх росах (*С. Карачко*). 33. У затінку великого розлогого калинового куша була невеличка криниця, яку з десятків років тому люди викопали коштом кобзаря (*С. Талан*). 34. За вікном вона бачить простір, який увібрив у себе зелені пагорби й розлогі схили, а також сине безмежне небо (*В. Гук*). 35. Нещодавно пофарбоване біле підвіконня, яке щільно затулило гнучке гілля бузку, ясніло серед мокрого зеленого листя (*В. Гук*). 36. Мово рідна, ти — вода у спеку, без якої по життю не йти (*М. Дорош*). 37. Запах пізнього бузку, прибитого деревом, змагався із залізистим запахом води, що поночі ставав різкішим (*М. Дочинець*). 38. Стовбур поваленої смереки, що встиг підсохнути, відлунював дзвоном (*М. Дочинець*). 39. Корабель, що мав щоглу з модрини, або лерхи, не боявся ніяких штормів (*М. Дочинець*). 40. Його онукові, що з-поміж інших був найбільше схожий на діда, завжди кортіло глянути на світ дідовими очима (*М. Дочинець*).

Складнопідрядні речення з підрядним додатковим

1. Народе мій, скажи мені на милість, чому тебе нічого не навчили минулі війни, голод і чума? (*Г. Чубач*). 2. Шуміла берегу ріка, що в неї хвилі у зірках (*Г. Чубач*). 3. Я чую, як тихцем зітхає вранці земля моя під небом горілиць (*Н. Горик*). 4. Нехай не дивує тебе, що мої думки скачуть на папері, як блохи на вереті (*М. Дочинець*). 5. Я знаю, що всі міста мають свої маски (*Н. Гербіш*). 6. Головна таємниця Будинку з химерами в тому, що на ньому немає жодної химери (*з Інтернету*). 7. Справді ціную, коли людські стосунки будуються на довірі й доброзичливості (*Б. Матіяш*). 8. Мудрі люди кажуть, що всі найважливіші речі починаються із вдячності (*Б. Матіяш*). 9. Ви бачили, як дихає вода, в сріблястім плесі ніжиться тремтливо? (*Т. Чорновіл*). 10. Ніхто не має права говорити, що Україні в душах наших тісно (*Я. Черняк*). 11. Він щиро вірив, що можна змінити світ на краще (*Н. Гербіш*). 12. На щастя, я ніколи не переймалася тим, що скажуть чи подумують люди про мою творчість (*Н. Гербіш*). 13. У народі кажуть, що світ без мрійників став би безбарвним і нецікавим (*Л. Воронина*). 14. Вірю, що сьогоднішньому подвигу українського солдата судилось стати міцною основою для нової, єдиної України (*А. Зелінський*). 15. Знати б, скільки тремтіти буде наполоханим пташенням почуття боязке у грудях, непідвладне тобі (*А. Царук*). 16. Бескиде, Бескиде, Бескидовий краю, хто тебе не бачив, той не бачив раю (*Марійка Підгірянка*). 17. Вони разом чують, як надворі йде рясний дощ (*В. Гук*). 18. Їхній одяг свідчить, що надворі рання осінь (*В. Гук*). 19. Жінка стоїть біля вікна своєї кімнати і дивиться, як повільно падає пухнастий сліпучий сніг (*В. Гук*). 20. Останнім часом вона помітила, що саме ці дві речі — сонячне сяйво і сніг — мають якийсь вплив на неї (*В. Гук*). 21. І лише тут Антон помітив, що крізь густу сметану туману зверху на них падають великі білі сніжинки (*В. Терлецький*). 22. Мені здавалося, що навіть дерево в полуденну спеку радо подовжувало свою тінь (*М. Дочинець*). 23. Ось тобі моє казання про хліб і про те, що з нього пішло (*М. Дочинець*). 24. Я був упевнений, що відтепер піднесений настрій не полишить нас до самої осені (*В. Гердт*). 25. Ніколи б не подумав, що скутери за лічені секунди спроможні розвинути скажену швидкість (*В. Гердт*).

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними

1. Коли квітень ударить у сонячний гонг, прокидається і вмивається чистою сльозою лоза (*М. Дочинець*). 2. Близько опівночі вітер розперезався настільки, що вперше за історію туристичних походів змусив мене перенести намет у більш затишне й безпечне місце (*І. Меліка*). 3. Хоча вітер бешкетував аж до самого ранку, на новому місці спалося значно спокійніше (*І. Меліка*). 4. Якби доля надала мені можливість повернутися в минуле, я б неодмінно ще раз відвідав ці казкові місця в Карпатах (*І. Меліка*). 5. Як тільки з-за пагорбів вийде сонце, туман розійдеться, на згадку лишивши рясну росу на траві (*І. Меліка*). 6. Так хочеться серцю у небо, у вирій, щоб сонця торкнулись своїми крильми (*І. Меліка*). 7. Якщо ваше серце сповнене любові, у ньому немає місця страху (*М. Дочинець*). 8. Сокіл високо здіймається, коли летить проти вітру, а не за вітром (*У. Черчилль*). 9. Коли орли мовчать, лепечуть папуги (*У. Черчилль*). 10. І тільки при людях, мабуть, дерева тремтять від жаху,

бо кращих із них поведуть ні за що ні про що на плаху (*Л. Костенко*). 11. Усяке слово, якщо за ним не буде справ, уявляється чимось даремним і пустим (*Демосфен*). 12. Якщо ти знайдеш у своєму серці турботу про когось іншого, ти досягнеш успіху (*Майя Ангелу*). 13. Найкраще знімати ліс восени, коли листя дерев починає змінювати свої соковиті зелені кольори на хмару різноманітних відтінків жовтого, червоного, пурпурового (*з Інтернету*). 14. Кольори веселки можна підкреслити, якщо знімати її на темному тлі (*з Інтернету*). 15. Щоб ніч була ніччю, їй потрібен день (*А. Содомора*). 16. Попіл — то велика надія, тому що у попелі можна знайти іскру погаслого вогню (*за А. Содоморою*). 17. Голос скрипки буває настільки тендітним, що виникає, здається, із самого небуття (*за А. Содоморою*). 18. Нам дано друзів, щоб поруч із ними ми вчилися дякувати (*Б. Матіяху*). 19. Перед Різдом так закрутило снігом, що всі загати стали білими (*І. Савка*). 20. Повітря загухло од спеки так, що важко було рухатися і дихати (*І. Савка*). 21. У таких лісових озерцях, якщо спека береться до справи всерйоз, вода вигорає швидко, як дитячий смуток (*Л. Зоряна*). 22. Натомлені петрові батоги, щоб від втоми відпочили ноги, на плюшеву подушку пилуґи присіли товариством край дороги (*Н. Горішна*). 23. Коли цвіте за вікнами жасмин, з тонких гілок пелюстя напівсонне, немов пуанти ніжних балерин, злітає вниз і на вітрах холоне (*Н. Данилюк*). 24. Французи так шанували українську художницю Софію Левицьку, що навіть створили товариство «Приятелі Софії Левицької» (*з Інтернету*). 25. Під звуки бандури кобзарський спів лине, мов з нами говорить душа України (*Я. Черногуз*). 26. Коли дід сам ставав у весняну борозну, то першу грудку землі кидав ластівці — на гніздо (*М. Дочинець*). 27. Лелечиха на хаті схлипнула крізь сон, як схлипує немовля (*М. Стельмах*). 28. Зима, кажуть, створена в білих тонах, щоб починати своє життя з чистого аркуша (*М. Стельмах*). 29. Вранці, як на світ благословилося, рушив я на оглядини своїх володінь (*М. Дочинець*). 30. Де петровий батіг любить степ над усе, там єдину з доріг він дбайливо пасе... (*А. Царук*). 31. А як густо дзвенить тиша, коли ніч переломлюється на день! (*М. Дочинець*). 32. Перед Різдом так крутило снігом, що всі загати стали білими (*І. Савка*). 33. Щоб не збігло життя пихато, кожен з нас без докору й сліз збудувати повинен хату, народити дитя у спадок і густий посадити ліс (*Олеся Ластівка*). 34. Людині потрібно відкрити в іншому серці себе, бо тільки у серці відкрите крізь морок пітьми й забуття миттєво спалахує світло — пульсуюче світло життя... (*О. Матушек*). 35. У таких лісових озерцях, якщо спека береться до справи всерйоз, вода вигорає швидко, як дитячий смуток (*Л. Зоряна*). 36. Обабіч річки поля були засаджені лісосмугами, щоб захищатися від суховіїв (*Л. Зоряна*). 37. Мілана висипала жменю пахучих кавових зерен у ручний млинок, додала туди скибочку засушеної шкірки помаранчі, півцвяшка гвоздики й перемолола все це, щомиті зупиняючись, щоб глибоко вдихнути аромат (*Н. Гербіш*). 38. Стікає небо краплями дощу у чорну землю, щоб було світліше (*Г. Чубач*). 39. Хоч як непросто було сміятися й тішитися разом з усіма, Марія старалася веселитися й радіти святу (*за Н. Ясіновською*). 40. Свіча тремтіла, наче писала по стіні таємничий лист (*М. Дочинець*). 41. Коли прилітають ластівки, дуб, слухаючи їхні голоси, веселішає й наче аж молодшає (*Є. Гуцало*). 42. Слухав би ластівок завжди, бо вони навіюють безтур-

ботність, проганяють сумні думки (*Є. Гуцало*). 43. Побачивши першу ластівку, вмиваються, щоб не мати на обличчі веснянок (*Народн. прикм.*). 44. Коли ягідники в перелісах задухмяніли цвітом, забриніли перші бджоли (*М. Дочинець*). 45. День був теплий і тихий, хоч і не видно було сонця за дуже високими білястими хмарами (*Т. Осьмачка*). 46. Не цурайся роду свого, його звичаю та мови, бо рідна мова і звичай зберігають енергію нації (*Волховник*). 47. Кожному слову треба надати вагу і повноту, щоб воно залунало, захоплюючи людську увагу (*В. Гук*). 48. Та радісно так сьогодні, бо Стрітєння в гості йде (*Г. Коризма*). 49. Вітряки, у грудні, в небовисях рухатись частіш не поліняться, аби ми подяку спромоглися висловити вам у паляницях (*М. Тимошенко*). 50. Згори старий на-сипав землю і встеляв її дерном, щоб відновити берег (*М. Дочинець*). 51. Блукаючи густезним лісом, хлопець натрапляє іноді на джерела з кришталною водою і тоді стає навколішки, робить долоні човником, щоб напитися їхньої живильної води, холодної і ясної, тамуючи цим спрагу й лікуючи душевні рани (*В. Гук*).

Складнопідрядні речення з кількома підрядними

1. Але коли приходить бабине літо, коли у повітрі літає легеньке павутиння, коли жовте листя золотом лле сяйво з дерев, коли ще теплий вітерець лагідно грає волоссям на голові, — ми знову маємо нагоду радіти (*О. Репіна*). 2. Зупиніть чорні хмари війни, що закрили усміхнене сонце, щоб не гинули наші сини, щоб не стукало горе в віконце (*В. Пилипець*). 3. Діти, які читають, стануть дорослими, які думають (*Н. Гейман*). 4. Уперше потрапивши у Кваси надвечір, жоден не здогадається, де закінчуються вогні хат, розкиданих на високих схилах гір, а де починаються зорі чорного карпатського неба (*І. Меліка*). 5. Восени, коли бук палає вогненними кольорами, смерекові зелені розкидисті лапи, що виринають у буйстві осені то тут, то там, тільки додають лісу мальовничості (*З Інтернету*). 6. Сколе, яке протягом століть переходило від одного власника до іншого, перебувало під контролем різних держав, сьогодні може чимало розповісти про те, як боронитися від татар, як рятуватися від повеней і голоду, як відбудовувати житла (*з Інтернету*). 7. Ніколи не ігноруй людину, яка більше за всіх турбується про тебе, тому що в один прекрасний день ти можеш прокинутися і зрозуміти, що втратив Місяць, рахуючи зірки (*А. де-Сент Екзюпері*). 8. Грецький історик Геродот, якого називають «батьком історії», зазначав у своїх записах, що скіфи прикрашали одяг вишивкою (*В. Садовнича*). 9. Коли буде зрубано останнє дерево, коли буде вбито останню тварину, коли буде виловлено останню рибу — тоді людство зрозуміє, що гроші їсти неможливо (*Індіан. прислів'я*). 10. У ХХІ ст. безграмотним вважають уже не того, хто не вміє читати й писати, а того, хто не вміє вчитися, довчатися й перевчатися (*Е. Тоффлер*). 11. Щасливо мати землю, яку любиш, яка тебе тримає (*Б. Матіаш*). 12. Йду в Карпатах крізь летючі хмари, де світанки сонце надпили, де на скелях пишуть мемуари блискавки, століття і орли (*Л. Костенко*). 13. Коли лютує за вікном зимова хуга і вітер шаленіє в танці злім, тоді мене огорне раптом туга за тим, що зветься просто — отчий дім (*Т. Нещерет*). 14. Росинка — це диво, до якого треба приглянутися, диво, яке вимагає зосередження, думки (*А. Содо-мора*). 15. Не можу дивитись, як квіти у вазі вмивають, як в'януть листочки, як

осипаються їхні пелюстки (За В. Крищенком). 16. Хай навіть цілковите затишся довкіл, дим настільки чутливий, що й повітря для нього — вітер (А. Содомора). 17. Мені часто здається, що рослини ростуть, радіючи, що вони майже виспівують, ростучи, гарну подячну пісню (Б. Матіаш). 18. Є квітки, від яких не доб'єшся запаху, доки не розімнеш, не розігрієш їх у руці (М. Дочинець). 19. У ті часи, страшні, аж волохаті, коли в степах там хто не воював, — от їй хотілось, щоб у неї в хаті на стелі небо хтось намалював (Л. Костенко). 20. Коли ж набігає тінь, нависає загроза, починаєш розуміти, що є речі, без яких душа озлидніла б (О. Гончар). 21. Сіяв батько жито, де поля зірчасті, щоб усім нам жити у добрі та щасті (В. Крищенко). 22. Коли падає перший сніг, з'являються відчуття, що потрапляєш в казку (В. Ріцько). 23. Дівчатка були дуже раді й щасливі, що їхня сім'я відновиться, що вони всі разом будуть жити в мирі й злагоді, що їхнє життя зміниться, стане кращим (В. Ріцько). 24. Ранкове сонце, що визирнуло із-за будинків, обсипало діамантом гілки осокорів, що високо тримали посріблені голови (Д. Головка). 25. ...А тиша — наймудріша із пісень, бо зберігає у собі ті звуки, які колись відтворювали все: людські бажання, радощі і муки... (В. Бойко). 26. Тепер я знаю, що минає літо, де все цвіло, де все мені збувалось (Г. Чубач). 27. Чи бачив ти, як ранньою весною береза плаче — безутішно й гірко, як сік її краплиною мутною поволі точиться з обляманої гілки (О. Матушек). 28. Стара яблунька шкрябала ревматичними гілками шибу, заглядала у вікно, скаржилась, що вся замшля, що давно ніхто не обрізав сухих гілок, що стоїть недоглянута, як її господиня (І. Савка). 29. Червоні коралі так пасували до її гарного личка, що мама радила ховати їх під легким шаликом, аби не впадати у зле око (І. Савка). 30. Чорнобривці, що цвіли біля школи, пахли на все село й нагадували, що пора повертатися до класів (І. Савка). 31. Хоч і шкода квіток, але коси луг, коли квітне (Нар. тв.). 32. Якщо хтось пише у листі «мені аж запахло кавою/осінню/дровами з твоєї світлини», то він напевне знає, як пахнуть смачна кава, затишна осінь, сухі дрова (Н. Гербіш). 33. Люблю, коли настає весна, коли згадується лише хороше, мріється про світле, коли температура повітря така ж, як восени (Н. Гербіш). 34. Львів дарує здатність бачити прекрасне в простому: у ранковому сонці, яке шойно прокинулося й відкриває замружені оченята назустріч новим пригодам; у подиху вітру, що пронизує душу й розповідає свою історію про втрачене й знайдене, бажане й реальне; у цвітінні відроджених дерев, у заході сонця, що довершує картину ще одного дня; у нічному місті, що відкриває свої таємниці лише найбільшим відчайдухам; в усмішці дитини, бо діти прагнуть осягнути таїну світу й уміють дарувати щастя своїми вогниками в маленьких зіницях (за Н. Гербіш). 35. Сіяв батько жито, де поля зірчасті, щоб усім нам жити у добрі та щасті (В. Крищенко). 36. Ходить Осінь, походжає, листя жовтим вишиває, підбирає кожну нитку, щоб не гірш було, як влітку, щоб тополі й осокори похвалили жовті вбори, щоб береза пелехата стала золотом багата (Г. Черінь). 37. Недавно я поза Уралом блукав і Господа благав, щоб наша правда не пропала, щоб наше слово не вмирало (Т. Шевченко). 38. Намело такі замети, що зранку годі було відчинити вхідні двері, щоб відмести сніг (І. Савка). 39. Поки вибрались із села, розпустився світанок, трояндовий, тихий, із чорними крилами вітряків та з цілим

океаном степу, що стояв без роси, без єдиної живої краплини на павутинці.. (В. Земляк). 40. Щоб виріс могутній ліс, потрібен сильний підлісок, який на своїх плечах триматиме ліс (П. Загребельний). 41. Там, де грають на гусельках цвіркуни, де липи скапують медом, де горлиці п'ють з моїх долоньок, де можна наїстися солодом косиць, де літня днина тягнеться як рік, де тернини пробивають п'яти аж до серця, де твердолобі хрущі гупають у твої груденята так, що завмирає дух, — там і досі моє серце (М. Дочинець). 42. Коли ж у результаті оглядаєш вишиту роботу, то не віриться, що вона створена голкою і нитками (З Інтернету). 43. Як одспіває хурделицями зима, як віддзвонить вона ожеледцем — тоненькою і блискучою, мов кришталь, кригою на кущах та деревах, як сонечко вгріє землю й води, збирається Данило Коряк до лісу, до своєї сторожки (Григор Тютюнник). 44. Хмари, які з'являлися потім, було послано, здавалося, для того, щоб підкреслити його незвичайну, трохи виблідлу синяву, щоб посилати на землю срібне сяйво (В. Шевчук). 45. Коли вже айсберг дня розтане у морі тиші за вікном, і, скаламучене зірками, схитнеться неба чорне дно, коли безсоння, ніби птиця, вночі крильми прошелестить, із сном обливши свариться, душа сідає за листи... (О. Матушек). 46. І долю хилять терези усе в той бік, де «треба», «треба», де ні зірок, ні дум, ні неба, де шлях вузький, де так завізно, де ні проїхать, ні пройти і де назад вертати пізно і треба йти... (О. Матушек). 47. Людині потрібна людина, як світлу — безобрійна даль, як вічності — кожна година, як щастю потрібна печаль (О. Матушек). 48. Мене запитують, як я пишу пісні, від кого в мене це, від тата чи від мами, чи правда, що сиджу над ними ночі й дні та клавіші знай мучу до нестями? (О. Білаш). 49. Якщо ти довіриш таємниці вітрові, не дорікай йому за те, що він відкриє їх деревам (Х. Джубран). 50. Я ще не бачила, як сонце проходить по небесному крузі від світанку до заходу, як тихо спадає роса, як гніздуються птахи, як проростає дерево (М. Чумарна). 51. Чи бачив ти, як ранньою весною береза плаче — безутішно й гірко, як сік її краплиною мутною поволі точиться з обламаної гілки (О. Матушек). 52. Я боюсь заплющитись, бо чогось узяв собі в голову, що все довкола мене живе доти, поки я бачу його (Є. Гуцало). 53. А я ж не можу зізнатись, що сиджу на стежці й очікую, коли в небі з'явиться друге крило, щоб нарешті зрозуміти, як то вітер літає по світах (Є. Гуцало). 54. Якби Катерині Василівні сказали, що квіти можуть бути мертвим об'єктом живопису, вона б, мабуть, простодушно здивувалася (І. Конєва). 55. Раніше я не знав, про що саме молитися, коли ризикуєш потрапити під кулі (А. Зелінський). 56. Над річкою, де мріють верболози, де час невпинно плине в небуття, стою в своїй долі на порозі, дивлюся в далечінь свого життя (В. Шовкошитний). 57. Коли вечірне сонце наполовину сховається над морем, на поверхні води з'явиться дорога, що проведе вас до кам'яних морських воріт (А. Бачинський). 58. Мій учитель читав траву, як глибоку книгу, і казав, що цю книгу не прочитати до кінця нікому (М. Дочинець). 59. Слово — лише певний порядок букв, коли його не одягнути у привабливу сорочку думки з вишитими різнобарвними візерунками, які б розкривали почуття та емоції, дозволяли поринути у світ, повен любові та щирості (В. Селезень). 60. Не руйнуй природу, серед якої живеш, бо цим ти відбираєш майбутнє у своїх нащадків, зрубуєш гілку роду свого (Волховник).

61. Було це в лубенських лісах над тихою Сулою, де дзвінко булькають у воду важкі жолуді, де блакитна ракша з верхівки високого дуба милується своїм райдужним відбитком у ясному плесі (О. Донченко). 62. Валерія дивилася у вікно своєї квартири, як падав і падав сніг, як радісно кружляли в повітрі ці маленькі гарні передвісники її найулюбленішого з дитинства свята — Нового року (В. Терлецький). 63. Село зручно вместилося поряд із затишним смерековим узліссям, що із сивої давнини росло біля підніжжя невисокої гори, яку лагідно обнімала ріка (Л. Когут). 64. Якби я втратив очі, Україно, то зміг би жити, не бачачи ланів, поліських плес, подільських ясенів, Дніпра, що стелить хвилі, наче сіно (Д. Павличко). 65. Біда навчить, кому подати руку, від кого в дар прийняти чесний хліб (Д. Павличко).

Безсполучникові складні речення

1. Тут пахнуть липи в затінку медами, стара черешня листом шелестить, терпкі грушки, обтяжені плодами, п'ють молоком розбавлену блакить (Н. Данилюк). 2. Десь серед хмар заплутались зірки, мов поміж крон патлатих світляки, ніч у косинку їх переловила (Н. Данилюк). 3. Теплий сніг кульбабовий летить — шумовиння піниться над садом (Н. Данилюк). 4. В шовкових косах срібного струмка листків дочасні тліють ікебани, гірського вітру лагідна рука куйовдить хмар повільні каравани (Н. Данилюк). 5. Розсипле ранок перлами намисто, заструменіє сонце по гілках (Н. Данилюк). 6. Періщить дощ, розписує курсивом тоненьку шибку в рамочці вікна, тріпоче листя вишні полохливо, холодні краплі здуває весна (Н. Данилюк). 7. Зажурені верби гойдають намолені ранки, латаття свічками застигло на таці ставка (Н. Данилюк). 8. Доню, ти хлюпнула сонця у шибку душі — ніжна кульбабка у ній ворухнулася зненацька (Н. Данилюк). 9. Скинув жовтень мідні обладунки, перепрів у стосах падолист, за плечима осені-чаклунки золотиться промінь, наче спис (Н. Данилюк). 10. Допиває сонце по краплині захололе дзеркало ставка, на стрункій розпатланій модрині засріблилась паморозь крихка (Н. Данилюк). 11. Гриби свої беретики воцані ховають у намітці листовій, сочаться сонця полиски медвяні крізь опахала хвойних темних вій (Н. Данилюк). 12. День підсолоджений гусне в липкій карамелі, в пасмах трави розплескалось обіднє тепло (Н. Данилюк). 13. В кучері річки нападало прілого листу, хвильки грайливі розхлюпали світлу печаль, клен молодий у чуприну яскраво-огнисту вплив, наче бантик, серпанку тендітну вуаль (Н. Данилюк). 14. Осінь літа хлюпнула в діброву — заіскрився сонячний кришталь (Н. Данилюк). 15. Долаючи тривогу, біль і страх, твоя завчасно мати посивіла, вона тебе, як славного Ахілла, щовечора купає в молитвах (Н. Данилюк). 16. Кава схолола, в заплаканій рамці вікна, наче на знімку, застигло розмите бароко (Н. Данилюк). 17. Звідти і сонце народжує кожен світанок, звідти й веселку прядуть сивогриві дощі! (Н. Данилюк). 18. Після грози розбурхана весна сади зама їть пишно, як на свята, задріботить у полі борона, зодягнеться у цвіт вишневий хата (Н. Данилюк). 19. Так тепло-тепло плакав листопад, дощем ранковим осінь голосила... (Н. Данилюк). 20. Люблю цей край, усі його стежки ведуть в широкополе добровілля і доброслів'я (І. Низовий). 21. Малює січень плавно від руки в молочній піні строгі панорами, тут

світлоокі бойківські хатки до гір плечистих туляться дахами (Н. Данилюк). 22. Експерименти, проведені біологами, дають дивовижний результат: рослини здатні бачити, відчувати смак, нюхати, відчувати і чути (М. Стасов). 23. Острівці вереску, чебрецю і цмину він обминав — най собі цвітуть (М. Дочинець). 24. І все ж, птахам вистачає блакитного неба, людині замало земних узбереж (І. Меліка). 25. Краєвиди просто вражали своїм масштабом і палітрою: довкола цвіли рододендрони, з-під снігу виднілися крокуси (І. Меліка). 26. Сьогодні в її кімнаті на підвіконні у глиняних горщиках розквітли герані — червоні, рожеві та білі, вона любить їхній терпкий запах, такий тривожний і згубний (В. Гук). 27. Тут все теплом наповнене родинним, усе дає енергію добра, щомісяця, щоднини, щогодини я — в променях родинного тепла (М. Зарубана). 28. Серпневий вечір усміхається мені так лагідно і так погідно, ще осені й сліду не видно, ще будуть повні сонця дні (Г. Гордасевич). 29. Слово «здрасуйте» має чарівну властивість: воно пробуджує почуття взаємної довіри, зближує людей, відкриває їхні душі (В. Сухомлинський). 30. Всяк зустріча свою осінь по-своєму: ронять на землю, дощами напоєну, листя поблякле байдужі тополі, плачуть берези, тендітні і кволі (І. Христенко). 31. Тільки осінь скаже нам про справжню ціну сонця: влітку важко оцінити цю золоту зливу тепла (П. Сорока). 32. Русяве літо знову на порозі, бджола полоше крильця у медах, на небосхилі, наче на облозі, пасеться хмарок біла череда (Н. Данилюк). 33. Український народ ставився до вишиванки як до святині: її передавали з покоління в покоління, з роду в рід, берегли як реліквію (В. Садовнича). 34. Найкращий п'єдестал для вогню — гора, найдієвіший помічник його — вітер (А. Содомора). 35. Станеш одразу після сходу сонця босоніж на траву, глянеш на моріжок — дух перехоплює від міриад діамантових росинок (за А. Содоморою). 36. Квіточка хоче пригорнути до себе весь світ, росинка — віддзеркалити його, травинка — якомога вище підняти той незорийний світ (А. Содомора). 37. Сонце було особливо яскраве й спекотне, тінь — густою і прохолодною (А. Содомора). 38. Наче навіса, нахмурилось небо навколо, нічка нависла над нами незряча, німа (Н. Хаммоуда). 39. Розкинулась райдуга, розфарбувала розмай, розвилася ружа, розквітла, росте, рожевіє, розлого-розкішно розлився рікою ручай (Н. Хаммоуда). 40. У кольоровому жовтні багряніли кленові листки, цвіли жоржини, політньому пишалися троянди, очікуючи похвальби своїй красі (І. Савка). 41. Торкаю я долонями росу, вона на сонці й ріже очі (Н. Хаммоуда). 42. А ще чогось жаліла за дощами, за цвітом яблуневим, за хрущами, за сонцем і за квітами в траві, — якісь вони зробились, як живі (Л. Костенко). 43. Висока трава хлюпочеться навколо мене, молоденьке волоття лоскітливо торкається щік, лугові ромашки сміються так, наче зустріли рідного (Є. Гуцало). 44. Полини, полини, полини... Полинова моя Україно, часто ворог тебе полонив — от і виріс полин на руїнах (Г. Чубач). 45. Клен розвіює вертушки з насінням, чортополох насіння спускає на воду в човниках; стиглий молочай вибухає насінням, як бомбочка (М. Дочинець). 46. Це вже наша осінь золота, тільки проба в золота не та, — за кленові золоті листки нам до Криму не купить квітки (Л. Талалай). 47. Підсіває сонце золото в отави, на кленовім листі зайнялись заграви (М. Штепан). 48. Вечір тихий пахне тут прив'ялим сіном, місяць чеше коси зо-

рям в вишині (Г. Савчук). 49. Причепурилася билина кожна, весна іде всевладно, переможно і солов'їні пробує лади (Д. Черевичний). 50. У кольоровому жовтні багряні кленові листки, цвіли жоржини, по-літньому пишались троянди, очікуючи похвальби своїй красі (І. Савка). 51. У сьому лісі ніколи не звучала сокира, нога людська не топтала тут ряст (М. Дочинець). 52. Житом, калиною літо цвіло, парусом ранки лягли на озера (С. Бен). 53. Над Тясмином знов осінь золота, летять у далеч зграї журавлині (М. Гантар). 54. Сушить роси старий виноград, п'янку пахнуть під вікнами квіти (Г. Чубач). 55. Діждались шибки поцілунків дощиська весняного, радіє хатина новій великодній сорочці (А. Царук). 56. Тихо тане роса, льоном день засинів, виринає краса із незайманих снів (А. Царук). 57. І квітку лісову не стану рвати, її додому я не понесу: удома їй джмеля не погойдати і не попити ранками росу (А. Костецький). 58. Сивими ключами від'ячала осінь, відболіло листя у лісах давно, вже зима вітрами розплітає коси і стукоче снігом у моє вікно (Я. Нечуйвітер). 59. Ріка котилася й котилася, її невгамовна погоня заворожувала не тільки прибережне каміння, не тільки прибережні смереки, а й далекі вершини... (Є. Гуцало). 60. Латагтя ніжилось в озерах, хитали ряску карасі (Л. Костенко). 61. Тихо у вільсі, тільки іноді зшелесне самотній листочок на гілці (Є. Гуцало). 62. Шуміли ялиці обабіч дороги, тихо стогнали буйнолісті буки (І. Пільгук). 63. Блищали од сонця стерні і ковила понад шляхом, сріблилася важка, обвішана разочками роси павутина (Григір Тютюнник). 64. Сюрчали коники, на озері кумкали жаби, за обрієм ще дотлівало трохи сонячного вогню (Є. Гуцало). 65. Горобці купаються в піску — буде дощ (Народн. прикм.). 66. Срібні купчасті хмари починали повзти через небо з десятої ранку — доти небо було ясне, кришталеве й трепетне (В. Шевчук). 67. Тремтить роса на травах, мов на віях, вже й ніч вуаллю темною сповзла (Н. Данилюк). 68. Минулим дням «прощайте» не казала, вони і так — мов листя на калині (Г. Чубач). 69. Дай хоч на мить забути слово — «мушу», це перше слово з букваря дорослих (Л. Костенко). 70. Вийди в сад і послухай: заходить сонце, рожева хмара народжує блиск і осипає самоцвітами верхівки дерев, дерева, зітхаючи, звільняються від денних турбот (М. Чумарна). 71. Іду, притишуючи крок, на очі навернулись сльози: у купі зрізаних гілок розквітла гілка абрикоси (Т. Іванчук). 72. За вікном потяга — похмура карпатська осінь: хмари позачіплялися за верхівки гір, ліси переливаються різними відтінками жовтого й червоного, вода в гірських річках темна й густа (Н. Гербіш). 73. Дзвінки синиці зграями прудкими важкі від снігу струшують гілки, весна гаптує різнобарвний килим і розшиває бісером квітки (Н. Данилюк). 74. Тіні від різних дерев не схожі між собою, холодок у них не однаковий, пахнуть вони по-своєму (Є. Гуцало). 75. Небо ніколи не нахиляється, воно сяє вгорі з погордною байдужістю, воно задоволене своєю високістю й бездонням (Є. Гуцало). 76. Ще листя має сонця теплий відблиск, іще блакиттю квітнуть небеса, ще свіжий ранок піснею не виливсь, ще тиша мрійна й сторожка краса (А. Царук). 77. Пахла м'ята перцева близько, ціпеніла небес висота, у гніздечко, немов у колиску, дика птаха поклала дитя (Г. Верес). 78. Уже красуня-осінь на порозі, вже викликає у душі жалі, вже скоро закурликають в дорозі над рідною землею журавлі... (О. Шаварчук). 79. У вранішньому сяйві забриніли тіні,

може, це гуляють дощики осінні? (Г. Потопляк). 80. Струмки води прудкі і прохолодні течуть крізь пальці, ніби водограй, я буду довго слухать стоголося дощинок-крапельок, співай, дощу, співай! (О. Соколовська). 81. Весь світ відбився в крапельці роси, шукаючи спокою і опори, в ній все стає прозорим і простим, позбавленим біди, лукавства, горя (О. Соколовська). 82. Ніч розгорне сувій і розсипле намисто, від некошених трав позлітають листки (О. Яблонська). 83. Осіннє лагідне сонце востаннє пригрівало старі липи, через просіку перелетіла довга сива волосінь павутини і, зачепившись за гілку, зненацька блиснула срібною струною (О. Донченко). 84. Несподівано з неба посипалась дрібна біла крупа, то був перший сніг, він боязко лягав на темну мокру землю і в той же час танув (П. Кулакова). 85. Квітують мальви край дороги — дарують всім красу свою, ген осокори довгоногі зійшлись у літа на краю (В. Крищенко). 86. У синьому, як льон, небі співають птахи, лагідний вітер шовковими дотиками пестить обличчя й волосся (В. Гук). 87. Літній легіт, прохолодний і свіжий, торкається до її обличчя майже нечутними шовковими дотиками, дерева тихо шумлять, ховаючи в своїх розлогих кронах льон неба (В. Гук). 88. Літнє лазурове небо живим простирадлом відбивається на блискучій воді озера, неподалік видніються темні береги з ніжно-зеленою травою і густим очеретом (В. Гук). 89. Розквітла мальва — хати оберіг, розквітла мальва — подарунок неба, її суцвіттям вишитий рушник мені лишила мати після себе (Т. Столяренко-Малярчук). 90. Вже цвіте бузок білим ніжним цвітом, ластівки літають над зеленим житом, у небі пропливає чарівна хмаринка, нас у мандри кличе та веде стежинка (О. Єрох). 91. Дихає товща моря спокоем благодатним, риби блакитноокі злегка гойдають штиль (Н. Янушевич).

Складні речення з різними видами зв'язку

1. А світ мені невпізнано-широкий: десь даленіє дідів оборіг і дріботять мої маленькі кроки, і небо шовком стелиться до ніг (Н. Данилюк). 2. Прислухайся: вгорі дзвенить повітря, як кришталь, зі свистом, і сиві гори, наче димарі, парують в небо свіже, променисте (Н. Данилюк). 3. Чекаєш Різдва, а воно промайне, що й не встигнути набутись в родинному колі, в теплі, між близьких... (Н. Данилюк). 4. А вітер дмухав на вітрила з легкої диво-органзи, і я віршами говорила, виймала слово зі сльози і лікувала наболіле, допоки дощ оцей не вшух (Н. Данилюк). 5. Кожен твій подих — народу помножує сили, кожне биття твого серця стає нам опертям, ми переможемо, бо нам не страшні навіть смерті, ми переможемо, бо ти — це душа України!!! (Н. Кришман). 6. Люблю вночі на небеса дивитись, коли зірки, немов бджолиний рій, поблискують крильми, і повен мрій виходить місяць, як прадавній витязь (Д. Павличко). 7. Ще в кожному городі благодать, ще паперівка вигинає гілля, а вже помалу осінь молода готується на бабине весілля (Н. Янушевич). 8. Пішов дощ, і дерево поспішно причепурилось хоч на короткий час, поки краплі не перетворяться на крижини, схожі з несправжніми перлами (Н. Янушевич). 9. Світ здригався тривожно, чорнів, душі всім розтинали журбою, провели в путь останню синів, що живими не вийшли із бою (В. Пилипець). 10. Бентежить душу батьківська земля, співають зорі у небесній млі, і ніжне сонце небо

притуля, щоб трави квітли на святій землі (Ю. Григорук). 11. Де кат пройшов, там жито не росте, лиш під ногами багрянють маки... (Н. Бойко). 12. І знов рясний посипався сніжок: біліє все, куди не кинеш зором, і ніч зимова чорним лабрадором вляглася на пухкенький килимок (Н. Данилюк). 13. Ще цілують морози лелекам натомлені крила, обпікають легким первоцвітам тонкі пелюстки, так невчасно зима оксамитовий гай побілила, та в повітрі вчувається шлейф, солодково-терпкий (Н. Данилюк). 14. Кликкала когось жалібно сива горлиця, добував із золотих небес сот золоті меди соловейко, розливав їх по землі, та не було кому пити той неземний нектар (К. Мотрич). 15. Гори готувалися до сну, і тільки вітер, який увесь день відпочивав, напевне, вирішив саме цього вечора прогулятися Великим Верхом разом з нами (І. Меліка). 16. На обійстях кипіла робота, люди поралися біля своїх домівок, палили багаття, засівали грядки, тільки двоє відчайдухів, обминаючи весну, дерлися кудись угору, де ледь виднівся ще засніжений хребет Боржавської полонини (І. Меліка). 17. Навесні, коли вже земля пробудилася від зимового сну, на узліссях і схилах Карпат можна побачити таку картину: ніби клаптики блакитного весняного неба впали на землю і синіють серед голого віття лісових дерев та сухої трави (І. Меліка). 18. Пройду босоніж по землі, як лиш на світ благословиться, пливуть хмариночки малі, а я не можу надивитися (Г. Гордасевич). 19. Вересень фарбував листя у жовті кольори, у садках ще пишно цвіли жоржини, а ранки й вечори ставали щораз прохолоднішими (Л. Часчка). 20. Мальви усміхаються, мов діти, сонячному ранку, а роса рясно так усипала всі квіти, що пелюстка кожна провиса (І. Низовий). 21. Так, як пахне бузок, пахне тільки дитинство далеке, де з пелюсток п'яти невідшукане щастя моє (Т. Іванчук). 22. Я за чисте мистецтво, а мистецтво чисте тоді, коли роблять його і руками, і думами чистими (В. Коротич). 23. Пий там, де кінь п'є, — кінь поганої води не питиме ніколи (М. Дочинець). 24. Всміхнися, маленька, на вулиці падає сніг і віхола біла гуляє розхристано містом (Я. Нечуйвітер). 25. Тонка стежинка в ліс мене веде, в чагарнику вже дозріва суниця, а із суниці равлик воду п'є (Н. Хаммоуда). 26. Ще буяло літо, цвіли чорнобривці, жоржини, щебетали ластівки, але осінь уже розмальовувала першою позолотою поля, на яких стояли золоті снопи (І. Савка). 27. Коли розцвітав ранок, хатина була мовби в раю: пахло росяним медом, акації схилили свої пахучі дзвони, ніби дякуючи Юльці, що вона тут є, гуділи джмелі і небо випромінювало блакить погідного неба (І. Савка). 28. Там ніколи не дмуть пронизливі вітри і сонце завжди ласкаве, мовби ліс охолоджує його гарячі промені (І. Савка). 29. Кульбабки жовтіли на зелених килимках пагорбів, грицики пломеніли першими суцвіттями, полини аж виблискували сріблом, а груші-дички з величезними букетами квітів стояли понад шляхом (Л. Зоряна). 30. Збадьорений промінням ранку ясним, прокинувшись, поглянув у віконце: земля покрилась килимом сріблястим, а на деревах іній грав на сонці! (В. Селюченко). 32. Легенький вітерець дихнув в обличчя, та я не став ховатися від нього, лишень примружив очі для годиться: душа нехай теж освіжиться трохи! (В. Селюченко). 33. Траві шовковій шепче вітер, і наслухають тихі дні, що я пахуче тепле літо вже переклала у пісні (Г. Чубач). 34. Вицвіла, злиняла осо-

ка, очеретом заросло болото, потемніло дзеркало ставка, а яке довкілля скрізь було тут! (В. Геращенко). 35. Палахкотить листок серед гілок, тримає павутина той листок, що рветься сам за іншими летіти від самоти і вже чужого світу (Л. Талалай). 36. Подекуди в лісі були годівниці для косуль, а лісники дбали про те, щоб узимку в них було сіно, щоб холоди не минали голодно й прикро (Б. Матіяш). 37. «Я не можу» зазвичай лікується дуже просто: почніть робити те, що необхідно, і ви неодмінно зможете! (Р. Кушнір). 38. В пожухлих барвах осені — тривога, бринить зими німа пересторога, та раптом до похмурої картини багрянцем увірвався кущ калини (Л. Вознюк). 39. Так мало до весняної пори: натішитись осіннім падолистом і вітром, що у кучерях гори весну нам наближатиме зі свистом (Л. Вознюк). 40. Часом крізь галуззя пробивалося бліде сонце, але й цього було досить, аби хоч трохи розвіялись мої смурні думки (М. Дочинець). 41. Повітря пахло зволженим листям, воно голубіло між стовбурами, і далина над верхівками дерев була кришталево чиста, кришталево дзвінка (Є. Гуцало). 42. А там, за селом, на широкому полі ледве піднімалась зелена, як пух, кукурудза, розстигалось широке молоде листя тютюну, а далі розкинувся широкий, рівний степ (І. Нечуй-Левицький). 43. Спросоння озвалися казки, скинулася риба, пропливла купина, од якої повіяло татарським зіллям (М. Стельмах). 44. Довгими журавлиними ключами спливало літо, інколи воно мов зупинялося перепочити, день-два щедро пестило теплом, а потім знову клубочилися над Случчю тумани, громаддя хмар цідили на землю холодну мжичку, а з дерев нечутно спадало листя (М. Олійник). 45. Ще повіті долини сніговими заметами, ще не виходить зі своєї гаври* ведмідь-вуйко, ще не скинули з себе кучеряву паморозь смереки, а земля вже обіймається з сонячним промінням, впиваючи в себе силу родючості, щоб дарувати її всьому живому (І. Пільгук). 46. Не стримати хвилю Черемошу, коли він зануртує, скидаючи з себе зимову одіж; не зупинити бистроплинного лету, коли з вирію полетять збуджені весною журавлі (І. Пільгук). 47. Серпень цього року видався багатий, повітря настільки погустіло й поважчало, що, коли пролітала бджола чи гедзь, струшувалося, наче голубі драгли (В. Шевчук). 48. Вітру майже не було, але той легіт, що ледве ворухив листя, ніс у собі перше відчуття осені й холодів (В. Шевчук). 49. У подолі Княжої гори стоїть шатристий ясен, мов богатир у літах, а під шатристим ясенем хатка стара в іржаво-рудій черепиці, наче в картатій хустині, світяться вікна блакитними барвінками, сінешні двері навстіж розчинено — вільно пташці влетіти, вільно хлюпнути леготу, вільно подорожньому вступити... (Є. Гуцало). 50. Якщо буде у мене свій сад, посаджу в ньому наші дерева, хай липнево-п'янкий аромат увіллється в запах травневий (А. Багряна). 51. Кульбабки жовтіли на зелених килимках пагорбів, грицики пломеніли першими суцвіттями, полини аж виблискували сріблом, а груші-дички з величезними букетами квітів стояли понад шляхом (Л. Зоряна). 52. Ранки грайливі, як щастя малечі, сонце ще хоче напитись роси, а на стерні в полі збори лелечі, мріями сплетені долі-мости (Л. Яцура). 53. Квітчастий луг і дощик золотий, а в даліні, мов акварелі, — примружились гаї, замислились оселі (П. Тичина). 54. В гурті надуманих химер я був немов несамовитий, а усвідомив лиш тепер: яке це щастя — про-

сто жити (*В. Крищенко*). 55. Останній сніг ляга до ніг, над ним кепкують сонни сміхом, а він ще й лашиться до них (*О. Матушек*) 56. А все від того, з чим себе рівнять, які собі загадують висоти, — одна і та ж засіяна рілля жита вродити може і осоти (*О. Матушек*). 57. Ось п'ють тепло заврунені поля, бруньки тополі тужавіють мрійно, так дзвінко сонцем повниться земля, і так на серці легко і спокійно! (*П. Щегельський*). 58. Похнюпившись, іду по стежці, а мені в руки б'ються пругкі хвилі, молодого жита, і збудливим холодком віє од них, і так тривожно-тривожно стає на душі, наче зараз вони можуть підхопити й понести (*Є. Гуцало*). 59. Тієї осені якось дивно поводили себе клени, залишаючи листя зеленим майже до перших заморозків, а дубові жолуді, що падали на землю, міцно тримали при собі ребристі шапочки (*Н. Сняданко*). 60. На лісовій галявині стояла вкрита очеретом хатина, негоди й бурі покошлатили очерет, де-не-де він звисав зі стріхи аж до віконець, немов велика шапка, яка насувається на очі (*О. Донченко*). 61. Коли виходиш весняної пори на гору за селом, перед тобою внизу видніються зелені острівці на синьому морі — це охайні людські садиби, де весело гудять бджоли (*С. Карачко*). 62. І цвіркуни від спеки розімліли, ховаються у вижухлій траві, і небеса, що квітли льоном синьо, поблякли, поколовшись до стерні (*О. Кузів*). 63. Ще вранці мряку змінив рясний холодний дощ, по обіді калюжі заблищали тоненькою кіркою льоду, а надвечір вітер ущух, ніби втомився сам від такої непостійності, впустивши на землю суцільну темінь та мряку (*С. Талан*). 64. Надвечір завірюха трохи вщухла й пішов тихесенький та благесенький сніжок, село одразу ніби повеселішало, ожило: притрушені снігом хати побіліли, стали ошатнішими та гордовитими під новими капелюхами (*С. Талан*). 65. На озерній воді чітко відбиваються дерева і небо, чується, як надривно хлюпає плесо, коли діти, що перебувають на березі, жбурляють у воду камінці, змагаючись наввипередки, хто найдалі кине (*В. Гук*). 66. Надворі палає щедрій на сонце серпень із глибоким безхмарним небом, небо ж має колір квітучих петрових батогів, золота легка порохнява кружляє в повітрі, а за вікном тихо дзижчить бджола... (*В. Гук*). 67. Пломенить калина в ньеньки на осонні, котить вітер хвилі в молодих житах, а серед городу золотіє сонях, і туркоче в небі білокрилий птах (*М. Дорош*). 68. Карпати потонули в тишині, стоять смереки у сонливій зморі, і жевріють в небесній вишині, як вуглики у згаслій варті, зорі (*Д. Павличко*). 69. Благословенна та ясна година, коли дитя читає «Кобзаря», і юний зір прозориться, як днина (*Д. Павличко*). 70. Весь небосхил над Боржавою був розмальований перистими хмарами, які за формою нагадували пір'я велетенського казкового птаха, а поміж небом і землею спритно ширяли пара планеристи (*І. Меліка*).

*Гавра (*діал.*) — Лігво звіра; барліг.

Тексти для різних видів робіт (на вибір учителя)

1. Часом коли світ уже багато годин як спить, уявляю собі, що починається дощ. Уявляю, як мокнуть річки, дерева й будинки. Уявляю, як мокнуть найгарніші у світі кудлаті пси.

Як вони мчать один за одним навперегін поміж деревами граючись у якусь свою псячу безконечну й веселу гру. Уявляю їхні сліди, що залишаються поміж прілого листя. Уявляю, як вони дихають, як вони, набравши повітря в легені, весело розтинають ніч своїми грудьми.

Уявляю, як потім один із них, забувши про все, просто побіг-полетів уперед, як пущена в ціль стріла, помчав швидше від вітру і був як олень, так ніби все, що біжить, мало би бути оленем, забувши про все, що позаду, — про лук і про тятиву, і про дощ, і про псів найгарніших, і про їхню веселу гру, і ми — я і ти — затамувавши подих, зриваємось з місця, ковзаємо лапами по мокрій землі, намагаємось відтворити його політ (*Б. Матіяш*).

2. У п'ятницю я прокинулася навіть раніше, ніж було потрібно, чемно зібрала наплічник, ніби мені й справді всі ці книжки-зошити сьогодні могли знадобитися, і вирушила в туман.

Весь світ був застелений молочним туманом, який я так люблю... І який, однак, абсолютно зіпсував мої плани. Як можна фотографувати, коли такий туман надворі?

Тож замість метро я впевнено вирушила до школи.

Мовчки просиділа обидві алгебри, а потім пішла в туалет, зачинилася в кабінці й заплакала.

Я — зовсім не та людина, якою себе вважаю. Я перелякана дурепа, боюся бути в центрі сама, боюся сісти сама в метро, боюся всіх чоловіків у камуфляжі (раптом це терористи з вибухівкою). Боюся всіх бабок біля метро, боюся всіх хлопців мого віку. Боюся, що мене хтось засіче. Я звичайна тринадцятилітка зі спального району, яка мріє стати зіркою соцмереж. Який Поділ? Яка Пейзажка? Фотку з Пішохідного моста захотіла? Я просто маленька дівчинка, яка любить пепсі й піцу і постійно носить світшот* з котиком. Коли треба й коли не треба.

Я проплакала перші десять хвилин укрмови в туалеті, а потім пішла на урок й сказала училці, що мені погано, що я ще не одужала й піду додому. Вона повірила мені й відпустила.

Туману вже не було. А в мене, якщо чесно, був іще один шанс таки поїхати на метро й довести собі, на що я здатна! Та я понуро побрела додому. Дорогою купила в кіоску маленьке какао з зефірками. Поклала на лавку, сфоткала й надіслала в інстаграм...

Поки я дійшла додому, фотка з какао набрала шість лайків...(*Г. Ткачук*).

**Світшот* — *Універсальна кофтинка, що добре пасує практично з будь-яким видом штанів, джінсів або спідниць.*

3. За вікном Хрещатик, а на ньому — люди. Народ моєї країни прокидається до нового дня. Я спокійно зможу сьогодні відслужити літургію, підготувати частину іще не завершеної наукової статті, поспілкуватися з тими, хто шукає

духовного супроводу, а повертаючись додому, прогулятися у тіні кошлатих київських каштанів. За пару годин до магазину навпроти підвезуть свіжий хліб; у лікарні завершить своє чергування хірург, і на його місце до операційного столу стане інший; увечері сцену столичного драмтеатру освітять яскраві проектори і зал замре у динамічному спогляданні емоційних інсталяцій; і обов'язково сьогодні хтось комусь зізнається в коханні... А коли над столицею моєї країни замерехтять яскраві зорі далеких галактик і втомлений день остаточно схилиться в обійми ночі, я обов'язково згадаю про те, що все, на що цього дня спромігся мій народ, було можливим саме тому, що сьогодні десь там, на Сході, Сергійки й Роми, Іванки й Сашки, Василі й Михайли, Боді й Жені, Дімки й Андрюхи, Максими, Колі й Віталики — прості, звичайні хлопці роблять надзвичайні речі... ціною власного життя... Найкращі... бо справжні... Мої герої (За А. Зелінським *).

Андрій Зелінський — священик Української греко-католицької церкви, військовий капелан, який постійно здійснює своє служіння в зоні АТО.

4. Байдужість жорстока. А буває вона й дуже діяльною. Світ, насправді, змінюється не стільки через те, що ми робимо, скільки через те, ким ми стаємо. Співчутливе серце завжди резонуватиме добром у сферу міжособистісних стосунків, формуватиме відповідальну суспільну свідомість. Жодні потужні проекти не зможуть задовольнити не зреформованого людського серця. Реформу ж серця треба розпочинати з плекання відважного відчуття небайдужості. Справжньою вважаю ту солідарність, яка проростає не з ідеологічних переконань, а із співпереживання чийогось горя. Справжнє співчуття втілюється в конкретній щедрій і творчій дії — не заради самої дії чи з якихось інших утилітаристських мотивів, а заради того, хто страждає. Справжня солідарність будується на усвідомленні гідності й цінності конкретного людського життя. А згодом — трансформується у впевнене бажання поділитися своїм часом, своїми ресурсами, своїми здібностями й можливостями, аби наш світ ставав кращим, більш справедливим, більш людяним — аби людина в ньому менше страдала.

Людське горе не може бути чужим! Щире співчуття обов'язково провокує щедру й правильну дію (А. Зелінський).

5. Насправді, вважаю, не втратити часу не так уже важко. Моя таємниця проста: достатньо наповнити кожну мить чистим і щирим, як вранішня роса, добром. Узяти із глибини серця і покласти в час. Недорого, але надзвичайно красиво. Найважливіше — допомагати людям повірити в їхню доброту. Зло нівечить і вбиває сумнівом. Повірити в свою доброту — значить відшукати в собі Бога. Тільки він насправді є єдиним джерелом усякого добра. І тоді очам обов'язково запахне весною. Світ прокинеться і в мені, і навколо мене. І шалено захочеться пригод — дуже дійсних, з морськими хвилями, гаванями й вітрами. І нехай поряд рвуться міни, а над самою головою свистять кулі. Простір знову стане безмежним, а горизонти повсякденного буття — привабними, як у дитинстві. Надія дозволить мені заглянути туди, де світло розуму губиться в темряві фактів. Та з нею якою тепліше, з надією (А. Зелінський).

6. Скрипкова мелодія то звивалася ніжно і грайливо, то стрімко злітала вгору, розсипаючи жмені чарівних звуків.

За вікнами стояли дерева, пишно вбрані в сліпучий іній.

Рано заглянула цього року осінь на поля і в сади. Посеред хмар стелилася синя небесна стежка. На траві бриніли срібні коралі роси і вигравали різнобарв'ям під першими променями вранішнього сонця. Втративши гнучкість, сонно шелепотіли посірілі трави. Сніжинки, як літні метелики, снували в повітрі. У кольоровому жовтні багряніли кленові листки, очікуючи похвальби своїй красі. Літо танцювало свій шалений танець, сипало квітами й зеленню, сяло срібні роси, дарувало запашні ночі, сердито метало блискавиці, вергало громами, пестило сонцем і прохолодою. Літо дотанцювувало свій танок, сипало холодну блискучу росу, прикрашало першим золотом поля, кликало птиць у вирій. Плачуть постарілі верби, купаючи свої кучері в озері (*І. Савка*).

7. Сьогодні непросто знайти людину, яка ніколи нічого не чула про селфі. Їх роблять, виставляють, коментують. Про них говорять, пишуть статті й серйозні наукові роботи. Проте ніхто не може дати точне визначення поняттю й сказати, коли цей феномен з'явився.

Уперше слово «селфі» використав австралієць Натан Хоуп 13 вересня 2002 року, підписавши на форумі ABC світлину свого розбитого обличчя.

Перше визначення поняття запропонував Джим Карузе у посібнику зі світлярства (2005). У розділі про портретну світлину автор пише: «Селфі є одним із тих зображень, що здійснюються направленням камери на себе. Процес створення селфі часто є результатом щасливої випадковості... Експерименти з використанням дзеркал і подібних поверхонь теж є засобами селфі».

З визначення Карузе можна стверджувати, що феномен селфі з'явився набагато раніше за термін — у першій половині XIX ст. (*З Інтернету*).

8. Україна — дивовижна! От тільки самі українці про це часто навіть не здогадуються... Мало хто знає, наприклад, що в нашій країні є гейзери чи живий вулкан! Та це так.

Це явище — рідкісне для світу, однак його можна спостерігати в Україні!

Поблизу Нікополя, на косі біля річки Лапінки, уздовж одного з рукавів Дніпра є «співочі піски». Правильніше буде назвати ці піски звучними, оскільки вони не лише співають, а ще й гримлять і видають звуки схожі на... гавкання! Цей «гавкіт-спів» чути після дощу, коли верхній шар злипається й утворює крихку кірку. Крокуючи пісками, можна почути звуки, подібні до свисту повітря, випущеного з автомобільної камери. Осипаючись, пісок видає звук, який може тривати від декількох секунд до 15 хв. А часом звук сягає такої величезної сили, що його чути за десятки кілометрів! (*З Інтернету*).

9. Картини цього художника закуповували для приватних колекцій королівські родини, а його приватні виставки проходили у Берліні, Кельні, Дюссельдорфі й Венеції. У Німеччині його цінували найперше як портретиста. Європа вчасно визнала унікальний імпресіонізм українського художника, не гірший від Клода Моне чи Поля Сезанна.

Адже Олександр Мурашко* мав власний унікальний стиль, не схожий на жоден інший із представлених у мистецькій Європі. Одним із його авторських прийомів були яскраві кольори. Живучи й працюючи в Києві, він долучився до заснування Української Академії Мистецтва.

На 44-му році життя, повний нових ідей і творчих планів, Олександр Мурашко трагічно загинув. Його знайшли замордованим більшовицькою міліцією. То були страшні 1920-ті роки, коли жертвами московських катів один за одним ставали визначні громадські, культурні діячі (*джерело*: http://zik.ua/news/2017/08/09/ukrainski_hudozhnyku_svitovogo_rivnya_imena_yakyh_potribno_znaty_1147237).

Олександр Мурашко — український живописець, педагог і громадський діяч, племінник Миколи Мурашка — українського художника і педагога (більше можна прочитати тут: https://uk.wikipedia.org/wiki/Мурашко_Олександр_Олександрович).

10. Чи не щодня колективу Чорноморського біосферного заповідника, крім наукової і просвітницької діяльності, доводиться тримати оборону від тих, для кого Природа не була і не стане Храмом. Дуже непросто оберігати ці нерукотворні скарби. А це таки справді скарби!

Заповідник є рідною домівкою для понад 700 видів рослин, 44 види з яких охороняються на державному й міжнародному рівнях. Серед них — три десятки видів, занесених до Червоної книги, 16 — до Європейського червоного списку, шість — до Світового переліку видів. Три види рослин охороняються згідно з Бернською та 7 — Вашингтонською конвенціями. На пісках пониззя Дніпра і Південного Бугу ростуть чебрець дніпровський, волошка короткоголова, житняк пухнастоквітковий, юринея пухка, гвоздика краплиста...

Залишками Давньої Гілеї — лісового краю пониззя Дніпра, — описаної у V ст. до н.е. Геродотом, є реліктові лісові колки. А чого варта Тендрівська піщана коса Чорного моря, яка вузькою смугою простягнулася на 80 кілометрів! Давні греки називали її Ахіллесовим шляхом і спорудили йому храм.

Серед багатьох видів мешканців заток заповідника й морського узбережжя — 88 видів риб із 43 родин. Із 69 видів риб, занесених до Червоної книги України, тут мешкає 13. Стільки ж видів риб охороняється згідно з Бернською конвенцією. У заповідних водах водяться звичайний дельфін, а також чорноморська афаліна і азовка, чорноморський лосось...

На території зареєстровано більше трьох тисяч видів комах, п'ять — земноводних, дев'ять — плазунів, понад 60 видів ссавців... Тільки на Нижньо-дніпровських аренах можна побачити піщаного сліпака й ємуранчика Фальц-Фейна. Тут трапляється більш як 300 видів птахів, 60 із них занесено до Червоної книги України.

Нині загальна площа одного із найстаріших заповідників України і найбільшого морського заповідника Європи становить понад 109 тис. гектарів, більш як 90 тисяч із яких — заповідні території, а 76 тисяч гектарів припадає на акваторії Чорного моря і його заток. Сесією Координаційної ради з програми ЮНЕСКО «Людина та біосфера» заповідник включено до міжнародної мережі біосферних резерватів.

З нагоди 90-річного ювілею Верховна Рада України нагородила колектив Чорноморського біосферного заповідника Почесною грамотою. Та немає, напевне, вищої нагороди, ніж знати, що твоя скромна праця не кане в Лету, що Стародавня Гілея житиме, доки житиме людство (*В. Піддубняк*).

11. У Рівному на велосипед кажуть ровер, так само про двоколісного говорять аж до Закарпаття. На перетині Острозького, Дубенського й Рівненського районів, а також в Центральній Україні кажуть велосипед або лісапед.

У Закарпатській області ровер перетворюється на біциґлі. А на Буковині можна почути, як на цей засіб пересування кажуть колесо.

Як не дивно, але шматок тканини, яким миють підлогу, називають шмата. Таку ж назву використовують аж до Закарпатської області.

На північному заході України ми чуємо знайому нам кальку з російської мови — **тряпка**. Цим словом користуються і в Центральній Україні, а також на Хмельниччині й півдні Рівненщини. У Камінь-Каширському районі кажуть **ганчірка**. Жителі деяких районів Житомирщини й Хмельниччини використовують слово **вонуча** (або **гонуча**). Чернівецька область і частина Івано-Франківської уживає слово **катран**. Невеличка частина Івано-Франківщини й південь Тернопільщини миють підлогу **стиркою**. Найбільш рідкісною назвою шматка непотрібного одягу в Україні є **руб**. Так називають ганчірку поряд із селом Сколе Львівської області (*Джерело: radiotrek.rv.ua*).

А що в Україні називають **тепшею**, кийзликami, мандебуркою, палачінтою — можна прочитати тут: http://www.uaua.world/872/?utm_source=facebook&utm_medium=urkfb&utm_campaign=dialekt

12. Петрос — остання висока гора на Чорногірському хребті, що стоїть одразу ж за Говерлою. Гори роз'єднує глибока сідловина, що ніби відокремлює Петрос від решти хребта. Через таке розташування гора часто стоїть у хмарах, а у її маківку нерідко влучають блискавки. Її вважають однією з найбільш небезпечних гір Карпат у негоду.

Гутин Томнатик — красива гора, з якої легко добратися до озера Бребенескул. Ця вершина навіть ближча до найвищокогірнішого озера Карпат, ніж та, від якої воно отримало свою назву.

Гора Ребра розташована посередині Чорногірського хребта. Північна сторона Ребер — це круті скелясті урвища, що видовишно спадають вниз. Щоб оцінити красу цієї вершини, доцільніше спуститись до гори Шпиці.

Горі Менчул не вистачає всього двох метрів, аби мати статус двотисячника. Схили Менчула пологі, тому дійти вершини не складно. На неї можна зайти після підняття на Бребенескул (*Джерело: prolviv.com*).

13. Серед поля стоїть маленька хатина. Її побудували, щоб у негоду люди могли сховатися й пересидіти в теплі.

Одного разу серед літнього дня захмарило й пішов дощ. А в лісі в цей час було троє хлопців. Вони сховалися в хатинці й дивилися, як із неба лле, мов з відра. Коли це бачать: до хатини біжить ще один хлопчик, незнайомий, мабуть, з іншого села. Одяг на ньому промок наскрізь, а сам тремтів од холоду.

І ось перший із хлопців, що сиділи в сухому одязі, сказав:

— Як же ти змок на дощі! Мені жаль тебе...

Другий теж промовив красиві й жалісливі слова:

— Як страшно опинитися в зливу серед поля! Я співчуваю тобі...

А третій не промовив ні слова. Він мовчки зняв із себе сорочку й дав її хлопчиківі. Той скинув мокру сорочку й одягнув суху.

Гарні не красиві слова. Гарні — красиві діла (*В. Сухомлинський*).

14. ГАЛ — ДУБОВИЙ ЧОРНИЛЬНИЙ ГОРІШОК

Дуб як багаторічна рослина родини букових налічує понад 600 видів. У багатьох народів його вважають найкращим деревом і ставляться з пошаною й любов'ю. Недарма латиною дуб так і називають — «гарне дерево».

Важко сказати, яка частина рослини найбільш популярна, — потужний стовбур, розгалужена коренева система чи крислата крона. Цікавим фактом може стати інформація про жовто-рожеві горішки, завдяки яким дуби у розпал літа стають схожими на серпневі яблуні. Це гали, або так звані «дубові горішки», паразитичні утворення на органах рослин (листках дуба, берези, липи, клена, вільхи, граба та ін.).

Восени гали опадають разом із листям. У жодній частині дерева не міститься стільки дубильних речовин, скільки в дубових горішках. Якщо ви зберете такі горішки (а висушеними їх можна зберігати роками), то матимете дуже міцний і насичений барвник.

Варто зауважити, що масове утворення гал може призвести не лише до передчасного опадання листя, а й до суттєвого зменшення приросту рослини.

У наш час гали використовують для отримання таніну, що застосовується в медицині. Крім того, харчовий барвник танін зареєстровано як харчовий додток під номером E181.

Чорнилами з цих горішків написано більшість рукописних книг пізнього середньовіччя. Для приготування чорнила кульки з дубового листя збирають восени, коли вони набувають найбільших розмірів. Зібрані й промиті горішки подрібнювали, вичавлювали з них сік, додаючи в певній пропорції залізний купорос, гвоздику, бертолетову сіль, аравійську камідь і оцет. Для зв'язування і згущення використовували декстрин. Потім чорнило витримували на світлі 10–12 днів, у результаті чого воно набувало ще темнішого кольору. Горішкове чорнило темно-коричневого кольору застосовували для письма й малювання протягом багатьох століть. Відрізнялося воно особливою світлостійкістю — під дією світла воно не тільки не втрачало свого кольору, а, навпаки, набувало насиченого темно-коричневого відтінку. І хоч сьогодні промисловість не виробляє подібного чорнила, дехто з графіків, що працюють пером, готує такий продукт самостійно. Варто знати, що горішкове чорнило придатне лише для малювання (написання) гусячим або тростинним пером (За І. Мелікою).

15. ПРИВАЛ

Обравши місце для привалу, намагайтеся запам'ятати його таким, якими ви його застали, адже вам таким і потрібно буде його залишити.

Намет розкладайте негайно, а потім беріться за приготування їжі, оскільки робити це в гірських умовах непросто.

Якщо довкола багато мошок, комарів, гнусу, мух, намагайтеся постійно сидіти в зоні диму від багаття чи цигарок: комахи не переносять чадного газу й запаху нікотину. Краще місце в наметі — середина, адже ця зона завжди покрита килимками й найтепліша. Уникайте спати скраю, тому що бокові стінки завжди продуваються вітрами.

Для розпалювання вогню необхідні три речі: сірники, дрова і повітря. Якщо сірників або інших джерел вогню немає, вогонь можна добути тертям м'яких порід деревини до появи диму. Сірника запалюйте у майже вертикальному положенні, устромляючи його в заздалегідь підготовлену купку «розпалок» (купку невдало запалених сірників, залишків газети, дрібних гілочок, старих шкарпеток). Якщо вогонь розгорівся, не забувайте підкидати грубіші й більші дрова для підтримування його.

Готуючи кашу чи макарони, посоліть воду, а продукт засипте в окріп. Помішуйте, поки все не спливе чи пристане до казанка. Пам'ятайте: у гірських умовах через низький атмосферний тиск вода закипає довго, а коли закипить — википає блискавично.

Щоб запобігти проникненню у вашу постіль мурашок, щипавок, слизунів та ін. представників ендемофауни, обкуріть звечора одяг димом, побризкайте гасом і закрийтеся із головою в спальнику.

З метою безпеки вогнище вчасно загасить і перекопайте. Після збирання табору все сміття зберіть і закопайте. Через кілька десятків років ці речі перегниють, і на цьому місці знову ростиме трава...*(За І. Мелікою).*

Ігор Меліка. Ранок на полонині Лечен з видом на Петрос Мармароський

16. БАЙДУЖІСТЬ

Вона — наче смертельна отрута, що вбиває повільно, поступово проникаючи в середину людської душі. Ми вважаємо її дрібницею, а вона страшніша за лють, біль і ненависть. Невже ми так звикли до неї?

Байдужість. Із часом вона породжує безвідповідальність, ненависть, зло і є однією з найтяжчих вад людини. Байдужість сягнула неймовірних висот і навіть дісталася вже вершин Карпатських гір.

Сюди вона потрапила разом із туристами, мандрівниками, природолюбамі. Її приносять сюди ті, хто не уявляє свого вихідного дня без «зеленого вікенду», ті, то весь рік з нетерпінням чекає відпустки, мріючи щонайшвидше поринути в царство синіх гір. Вона з'являється несподівано, слідом за іноземним туристом, у якого рік у рік зростає нестримне бажання опинитися в живописному світі Українських Карпат.

Здалося б, як може нашкодити звичайна людська байдужість цим невідступним велетам, що протягом мільйонів років бачили й пережили майже все...? Адже їм непідвладні ні сніг, ні дощ, ні вітер. Навіть сам Час не в силах позбавити їх волі й дичини природи. Як не дивно, людська байдужість дуже швидко спростовує цей стереотип.

Екологічна ситуація в Українських Карпатах наполегливо потребує швидкої зміни мислення людей загалом і кожної окремої людини зокрема, формування її екологічної свідомості, екологічної культури.

Тема сміття стала найактуальнішою болячкою сьогодення. Питання відходів, що залишають за собою туристи, подорожуючи Карпатами, бере за живе. Непоодинокі жакливі картини нагадують собою міське сміттєзвалище.

Чим перед нами завинили гори? Хіба вони заслуговують на таке ставлення до себе з боку людей? Та й чи можна таких людей після всього називати людьми?

Важко погодитися з твердженням, що природа стерпить від людини все тільки тому, що ми є її дітьми. Десь, може, у чомусь і стерпить. Але до певного часу. Давно пора подати руку допомоги доквіллю, що стогне від нашого невігластва, черствості й байдужості... (За І. Мелікою).

17. Вони дивують своєю красою й масштабами, живописною палітрою й формами. Багато хто приходять до них саме на сповідь, щоб зцілити свою душу і вдихнути розрідженого повітря якоїсь особливої свободи. Саме тут можна збагатитися енергією й силою, яку випромінюють ці дивовижні й величні Гори. Лише в горах ти знайдеш справжнього себе! Тут дихається вільно, на повні груди, бо скрізь панує атмосфера простоти й ширості, тут справжнє все, як сама природа.

Гори незрівнянні у своїй красі. Вони — стражі невлочимого вітру. Вони розмовляють із хмарами, окутуються в них і непорушно стоять, споглядаючи зверхньо на тих, хто намагається позбавити їх волі й дичини природи. Їм байдуже до твого прагнення екстриму, до твого бажання злетіти і вкрасти шматочок обрію.

Гори... Вони прекрасні й водночас можуть бути жорстокими і приймають далеко не кожного. Підкорити їх — удача не кожного. Але якщо ти все ж таки

зробив це, дістався вершини, то стаєш сильнішим. І тоді вони відкривають твою душу, пробуджують чутливість і чуйність до світу. Ці велетні гартують, додають твердості крокам і впевненості твоєму чолу.

Що ж ми шукаємо там, де нібито немає нічого, крім холоду, каменю, льоду й ураганного вітру? Може, ми шукаємо випробувань для того, щоб відчутти свою душу, божественне в собі? Лиш докладаючи позамежні зусилля, дізнаємося, хто ж ми є насправді.

А коли стоїш на самій вершині, маєш унікальну можливість відчутти дивовижну єдність людини й океану гір. Саме тут, торкаючись неба, ти відчуваєш себе вільним від усього на світі! Здається, відчуття такої свободи не властиве людській природі, його неможливо зберегти, забрати з собою донизу. Можливо, це і є однією з причин, що спонукає людей знову й знову підніматися до височенних гірських вершин...

Кажуть, якщо людина почула клич гір, вона буде повертатися до них знову й знову. І цього кличу їй не позбутися, як би вона цього не прагнула.. бо немає у світі нічого більш досконалого, ніж гори! (За І. Мелікою).

18. Літо в розпалі. Це пора відпусток, відпочинку на природі, дачі, риболовлі і, звісно ж, «тихого полювання».

Грибні смаки в людей різні. Хтось полюбляє лисички, комусь до смаку підберезники чи масляки, а іншим найбільше смакує грибна підливка із сиріжок. Та найбажанішим трофеєм у кошику, звісно ж, є білий гриб. Рідко хто надасть перевагу іншим представникам грибного царства перед боровиком. Так, в українських Карпатах горяни донедавна не визнавали інших грибів, окрім білого й лисички.

Жителі ж більшості країн Заходу, наприклад, Швейцарії, Франції, Італії, Англії, не визнають цього гриба. В Америці, за винятком деяких північних штатів, білі гриби, як і інші дикорослі, взагалі не вживають у їжу.

Боровик слугує їжею для білок, мишей, кабанів, оленів та інших тварин.

Ареал гриба великий, адже поширений він на всіх материках, крім Австралії й Антарктиди. Немає, напевне, іншого такого гриба, який мав би стільки народних назв. Білим грибом його названо через те, що м'якоть не змінює свого забарвлення на розрізі, а також під час приготування. У тих же Карпатах його називають справжнім грибом, ширим, ячником, а то й просто грибом. Серед інших поширених назв — біляк, правдивий гриб, баба, решетняк, дібровник, піддубок, вїйт та багато інших.

Мікологи досі сперечаються, скільки існує форм білого гриба, називаючи їх від 18-ти до 30-ти. Білі гриби смакують смаженими, вареними, маринованими, сушеними, у вигляді грибного порошку, а також у салатах. Вони є джерелом біологічно активних речовин, а саме: вітамінів, антибіотиків, антиоксидантів, макро- і мікроелементів. Сушені гриби, наприклад, за кількістю білків прирівнюють до м'яса.

Насамкінець слід зауважити, що білі гриби, як і інші, не можна збирати поблизу автострад, заводів, хімічних комбінатів, нафтопроводів та інших місць забруднення, оскільки їх плодові тіла мають здатність акуму-

лювати важкі метали й токсини. Також не бажано збирати перезрілі гриби, тому що вони можуть накопичувати в собі шкідливі продукти метаболізму (За В. Маланюком).

19. Мак. Слово, як мить, а в уяві зринають квіти-вогники серед половіючого жита, дівочі віночки, букети-маковійки, різдвяна кутя, коржі з маком і багато іншого. Якщо уявити, що Земля — жива істота, то квіти на ній — її молитви, її поезія, любов, божественні сні. Чудо, до якого ми звикли, краса, з якою нема чому зрівнятися. І якщо рукотворні сорти квітів, створені кропіткими людськими зусиллями, розчулюють і приводять у захват, то лісові, польові, річкові дикі творіння Божі залишають без слів, приголомшуючи твою уяву перед дивовижною винахідливістю матінки Природи, її незрівнянним художнім смаком і милістю. Квіти — це Божественне диво, що підносить до небес, очищає, лікує, створює гармонію й досконалість.

Цвітіння дикого маку не зрівняти ні з чим. Це витончена загадкова чарівність, містична сила повітряної ефемерної краси і магнетизм аромату. Істинна сон-трава — впасти в неї ниць у безкрайньому червоному полі, обійняти руками землю й уявити, що немає ні бід, ні горя, ні страждань — є тільки цей дивовижний червоний сон, політ у безмежний терпкий простір з відчуттям захвату і висоти. Невимовні асоціації, схиляння перед чарами природи.

Наземне царство чистоти й свіжості, світ незрівнянних фарб і ароматів, місце, куди спускаються всі небесні ангели, щоб вдихнути силу квітучої й запашної Землі. Тільки краса і свобода, мрія і таємничість. Маки і тиша, тиша, тиша... (За І. Мелікою).

20. Уже вкотре подорожуючи верховинським Вододільним хребтом дивуюся, наскільки одні й ті самі гори через різні погодні умови можуть бути різними.

Верховинський Вододільний хребет — гірський хребет українських Карпат, що на межі Закарпатської і Львівської областей. Масив простягається від витоків річок Уж і Сян до верхів'я річки Ріки. По вершинній лінії Вододільного хребта проходить головний Карпатський вододіл, звідки беруть початок річки Латориця, Стрий, Ріка й інші.

У будь-яку пору року мандрівники дивуються неперевершеними пейзажами, кам'яними формами і флористичним розмаїттям.

День нашої подорожі видався похмурим і вологим, однак доволі теплим. Густий туман, що оповив околиці старенького села, час від часу розсіювався, даючи змогу фотографувати ранкові гори. Дорогою ми ласували духмяною ожиною й запашними чорниціями. Поступово піднімаючись до вершини гори Пікуй, переповнені водою хмари дедалі густішали, натякаючи на неминучий дощ. Вибравшись на хребет, ми зрозуміли, що сьогодні сонце ми навряд чи побачимо.

Сам хребет має звивисті лінії гребенів з асиметричною формою. Особливо круті й урвисті його південні схили. Скелясті виступи зі стрімкими урвищами й купи чудернацьких форм каміння нагадували справжні природні bastiони. Несподівано виринаючи з густого туману немов із небуття, багатотонні химери справляли моторошні враження, наганяючи страх на мандрівника.

Десь опівдні зупиняємося прямо на дорозі, щоб трохи перекусити, однак несподіваний дощ перериває нашу трапезу й вимушує приймати їжу прискорено. Зненацька здійнявся сильний вітер, нагнав ще густішого туману. У результаті продовжуємо свій шлях крізь дощ і вітер долаючи суцільну білу стіну. Все це нагадувало дорогу в небуття...

По обіді, потрапивши в Панську долину, туман поступово почав розсіюватися, ущух вітер, і над горами з'явилося яскраве сонце. Свято осені розпочато.

Наступного дня майже всі прокинулися вдосвіта, щоб не пропустити схід сонця. Однак небесне світило заховалося за синіми хмарами і зовсім не бажало з'являтися на ранковому небосхилі. Відтак* знову заповзаємо в теплі намети, щоб додивитися солодкі сни. У цей день сонце зрідка виглядало із-за хмар, проте цей факт аж ніяк не впливав на наш осінній настрій. Ми покидали Панську долину з цілою торбою яскравих і теплих вражень з надією повернутися сюди в іншу пору року (*І. Меліка*).

Відтак — далі, потім, після.

21. Форос зустрів їх яскравим сонцем, що посміхалося прямо посередині прозоро-блакитного неба, усяного де-не-де кучерявими хмаринками, і пестило шкіру своїми ще доволі теплими й лагідними променями. Унизу всіма барвами вигравало море — зовсім не Чорне, а темно-синє, з відблисками сонячних усмішок на поверхні. І гори, красиві сіро-зелені гори навколо. Зовсім було не схоже, що надворі вже давно правив свій прощальний бал листопад — найбільш похмурий і найсумніший місяць року. У цьому місці природа й погода наче законсервувалися ще з вересня, турботливо зберігши дещицю останнього тепла всім тим, хто втік сюди від вавилону. Від усвідомлення цього душу огортало відчуття свята, яке ще можна втримати і не відпускати від себе до самої зими, і якоїсь особливої втаємниченості, посвячення в таїну, у секретне знання, відати яке дозволено одиницям.

Тут, у найпівденнішій точці країни, на самому краю землі, де суходіл упирається, вливається і тане у безкрайому водному просторі, де небо вволю п'є солону воду з моря, а море на повні пінисті груди дихає небом, час тече по особливому, зовсім відмінно від плину часу там, у великих містах на півночі. Тут він якийсь наче пригальмований, повільний, неквапливий, спокійний. Він має свій незрівнянний присмак і запах — солоної води на губах і ялівцю, що огортає яскраво-зеленими мереживами таємні підгірні стежинки і численні доріжки, схожі на зморшки, які назавжди залягли довкола кремезної шиї цих поважних гір (*За В. Терлецьким*).

22. Тумани й діамантові дощі, смарагдова зелень і квітучі дерева, теплий сніг і розмаїття першоцвітів, помаранчеве багаття і трав'яний чай, зоряне небо і вранішнє щебетання птахів. Саме такою запам'яталася весна в Мармароських горах невгамовним відчайдухам, які впродовж п'яти днів мали нагоду мандрувати українсько-румунським кордоном в Українських Карпатах. Весна — пора пробудження.

Гори завжди дивували людину своєю величчю, неприступністю, якоюсь особливою красою. Адже найкращий архітектор у світі — це природа. Саме

вона працює над створенням краси, у тому числі й гірської. Крім того, гори дарують сили і натхнення, ятрять душу і змушують задуматися над особливостями світотворення.

Весна — час змін. І зміни настають не тільки в природному середовищі. Змінюємося також ми, наповнені новими ідеями, планами, бажаннями. І, нерідко, джерелом натхнення і втілення наших задумів у реальність слугують саме гори, їхня досконала природна сутність, незбагненна філософія (*І. Меліка*).

23. Столиця Угорщини варта того, щоб закохатися в неї з першого погляду. Будапешт — це старовинна Буда й елегантний Пешт, злиті у майже двомільйонний мегаполіс. Їх розділяє величний Дунай, але з'єднують величні мости, об'єднує вільний угорський дух і любов містян до своєї столиці. Будапешт, без сумніву, мальовничий і чарівний будь-якої пори року й будь-якої години дня.

Величаві архітектурні споруди, численні музеї, старовинні мости через Дунай, неповторні вузькі вулички Буди, як і сучасні проспекти, парки, крамнички, кафе тощо радують око й тішать душу навесні, влітку, восени і взимку. Потрапляючи сюди, відразу відчуваєш, як накопичена втома кудись зникає, у голові світлішає, тіло стає легким, і ти готовий без перепочинку, сніданку й обіду ходити за екскурсиводом, дізнаватися все більше подробиць і накопичувати в собі нові враження й позитивні емоції.

Сучасна столиця Угорщини — це туристичне місто, яке часто називають «Парижем Східної Європи». Відпочинок у Будапешті подарує масу яскравих вражень, адже це не тільки головний промисловий, культурний і політичний центр Угорщини, найбільший порт на Дунаї і найважливіший транспортний вузол країни, це ще й шосте за величиною місто Європейського Союзу. У Будапешті зосереджено безліч цікавих музеїв і галерей з багатими експозиціями. Є численна кількість готичних замків і древніх фортець, що розкинулися на мальовничих пагорбах. Це злиття західного і східного стилів, що розбурхує уяву туристів у найхімерніших формах.

Найромантичнішим місцем у Будапешті, мабуть, є замок Вайдахуняд. Він являє собою суміш різних архітектурних стилів, у тому числі замок Корвінів. Будівництво замку завершено в 1908 році, а поруч з його стінами встановлено пам'ятник архітекторів, який його спроектував.

За всіма правилами середньовіччя, перед стінами замку викопаний рів з водою. Для того щоб потрапити всередину романтичної пам'ятки Будапешту, необхідно пройти по мосту через ворота, виконані в готичному стилі. Тут ви побачите копію романського монастиря, маленьку капличку, готичну споруду, що нагадує лицарську цитадель. Архітектура замку Вайдахуняд дивує й заворожує своїми вишуканими формами і різними скульптурами.

Музей образотворчих мистецтв — один із найголовніших у Будапешті, тут збережено найбільше в країні зібрання полотен відомих живописців, серед яких унікальні полотна Леонардо да Вінчі, Рафаеля, Дюрера, Ель Греко, Гойї, Рубенса, Веласкеса, Родена, Моне, Мане, Сезанна.

Особливу увагу туристів привертає Будаїська фортеця. Це окремий район старої Буди, архітектурний комплекс, що нагадує «місто в місті».

Замок Буда внесено до Списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Сучасний комплекс включає Рибальський бастион з галереєю, будинок угорських вин на площі Святої Трійці, палац Шандора та інші пам'ятки.

Угорщина — країна для відпочинку, здоров'я і задоволення! Це одна з небагатьох країн, де можна відпочити в будь-яку пору року. Природа обдарувала її всім необхідним для того, щоб гості завжди комфортно почували себе тут. Ви зможете познайомитися з історією і культурною самобутністю Угорщини, нескінченно насолоджуватися чарівністю Будапешта й інших середньовічних міст Угорщини.

Здається, немає людини, яка, відвідавши Будапешт, не збагатилася б яскравими враженнями, не вподобала б його своєю душею. Саме тому його варто відвідати, адже майже кожна вулиця цього міста, кожна споруда — унікальні! Будапешт — саме те місто, яке необхідно особисто побачити й відчути (*І. Меліка*).

24. Скоро, накопавши черв'яків, уже й справді сиділи вдвох на поваленій вербі. Видно, звалилась вона давненько, бо гілля на ній пообгнивало, й зісподу вона була теж поточена водою. А зверху, либонь, чимало посиділо рибалок, бо витерто було аж блишало.

М'яке після грози повітря — свіже й ніжне. Зелень навкруги помолодшала, вода стала прозоріша, а коли дивитись туди, на середину озера, то наче аж синіша. Десь далеко, вже за обрієм, важкувато й сито перевернувся грім, потім буркнув щось добродушне — й затихло. Прилетів метелик, уместився на листку лепехи, потремтів-потремтів на ньому й послався-посотався геть низько, над самісінькою поверхнею...

Дениско позирав на обрій, над яким чорною бровою все ще супилася здаленіла хмара. А як глянув на озеро, то спершу й не втямив нічого: щойно лежало ж дві вудочки, сперті на стовбур верби, а тепер тільки одна. Де ж друга? Друга вже пливла поміж лепехою*, залишаючи за собою пругкі вусики слідів, що розходились, танучи... (*За Є. Гуцало*).

Лепеха — трав'яниста багаторічна рослина з довгими мечоподібними листками й гострим запахом; айр.

25. Ми перекинули зв'язані черевики через плече і пішли далі, обминаючи босими ступнями руді їжачки шишок. Ліс дихав нам в обличчя могутніми зеленими грудьми. Деревя розступалися неохоче. Під їхніми густими, майже фізично відчуваними тінями приходили такі ж густі, якісь первісні спокій і впевненість, що ти незнищений у цьому світі.

Невдовзі трапилися нам два блюдця калабаньок із дощовою водою. Одне з них висохло до кавової гущі, у якій останні години доживали напівсонні пуголовки. Друге, набагато повноводніше, не було заселене цими створіннями.

А потім ми сиділи на ліловому простирадлі чебрецю під руїнами старезної каплиці. Заплющені повіки просвічувало сонце, і гілка шипшини, що звисала над головами, здавалася тілесно-рожевою, наче морські корали. Світ заціпенів у полуденній дрімоті, навіть тиша заснула, тільки зрідка тривожив її ревінням літака самотній джміль.

— Гарно тут,— видихнув я в напливі розчулення. Біля струмка я зірвав жмутик квітів. Вони майорили здаля — ці живі іскринки в зеленому мареві розімлілого луку. Ясно-фіолетові квіти росли то тут, то там у гордій царській самотності.

— Центорії! — прошепотів дід, наче голос міг сполохати їх.— Тепер се рідкісні квіти. За мого дитвацтва їх було рясно, і ми оберемками носили центорії до корчми.

Там за них нам насипали в жменьки цукру. І ми злизували жовті крупинки довго-довго, і на ніч не мили рук, аби й завтра долоньки здавалися ще солодкими. Мені й дотепер ця диво-квітка пахне мелясовим цукром.

— Цікаво, чому її так назвали — центорія? — спитав я.

— Може, від слова «цент» пелюстки якраз сантиметрові,— розмірковував він.— А може, тому, що вона горда і неприступна, як римський центуріон ...

На сонцежарі зірвані квітки, як стомлені метелики, склали крильця-пелюстки. І ми рушили, щоб заховати їх у вільній свіжості лісу (*М. Дочинець*).

26. На самій горі, у просвітах густого саду, сіріла халабуда. Хворостянка, як пояснив старий, мазана глиною і оторочена для тепла кукурудзяним бадиллям. Тулилася вона, аби не впасти на вітрі, до шерботої скелі. Здалік це житловище було схоже на покинуте гніздо великого птаха. Двері, підперті лозиною, привітали нас старозавітним скрипом. Тут давно не побутовали, але дивно — ніякого затхлого духу не було. Навпаки. я смачно втягнув ніздрями гостру, майже озонну свіжість.

— Горова сіль,— коротко пояснив старий.

Суть я зрозумів пізніше. Скеля, що правила тут задньою стіною помешкання, замерехтіла при свічці. То були кристали солі. Грубої горової солі. Перше, що старий зробив,— відколупнув скалку і вкинув до казанка. Я не встиг роздивитися довкола, а він уже покришив гриби, посік зібране зілля й запалив у печі. Доки варилася страва, нарізав на кружальця картоплю і поклав на плиту пектися. Її він добув зі свого наплічника, а ще — пляшку олії, пачку свічок, сірники, інструмент, декілька книг. От і вся його ноша.

Від печі й каганця дихнуло обжитістю. Ми повечеряли в сінях. Старий тут же постелив собі. А я ліг у боковій кімнатчині на лавці. Після денного переходу спав, як камінь. Хоча вранці відчував кожне своє ребро. Поснідали тим, що залишилося звечора. Старий нашкріб зі стіни солі і приправив нею та олією зеленину. У пучках сонячного проміння стіна рясно іскрилася діамантами. Таку ж сіль я бачив у нього вдома під ліжком. У моєму погляді, мабуть, повисло запитання. Пізніше я звикну до того, що він угадуватиме їх очима.

— Дуже хосенно дихати сіллю, — пояснив він. — І легеням очищення, і шкірі захист, і мозку просвітлення. Сіль дає моторність усьому єству, підсилює роботу кожного органа. Чому кажуть: носиться як насолений?! Кажуть, а чому — не тямлять. Мало того, що сіль сповільнює старіння, вона ще й бадьорить людську натуру, помагає приймати рішення...

Ілько-розумака се знав. Тому й притулив свою хижу до соляної скали.

Я вийшов надвір, занурився в розкіш просторіні. Ніщо тут, на пліщці гори, не заважало взору. А небо лежало просто у дворі. Мені теж заманулося «вдихнути неба». Після соляної комори воно пахло кислуватим вітром. На всі боки збігали в долину строкаті луги, не займані ще косами. І лише далеко понизу ліпилося до узлісся сосняку сільце на десяток-другий хаток. Деінде ворушилися, як кузьки, фігурки людей і худоби. Ми були на самій верховині, понад світом. Серед такої краси, що дихай і мовчи (*М. Дочинець*).

27. Я хапав кожне слово, принесене вітром. І вони мали запах, ці слова. З них вилущувався якийсь прихований, потаємний зміст. Якась тривога, запліднена надією. Тут не так розмовляли, як у місті, де словеса цебеніли нудно, як вода з несправного крана. А спілкування зчаста було просто даниною етиці і заповненням незручних пауз. Тут слова лягали ваговито, густо. І хоч добиралися нібито легко, зате з чинною ретельністю. Так спліталосся суцвіття розмови. Чин бесіди.

Далі не проявляв снаги до розмови. Але потім я бачив, як він, прихилившись до дерева, незмигтно стежить за тим літнім косарем, що, волочачи за собою складену косу, понуро плівся в долину. Ішов так, наче тягнув на собі незриму копицю ноші. Дід, важко дихаючи, виїдав очима крихітну згорблену фігурку. Здавалося, що уста його щось шепочуть.

Лише надвечір зронив він кілька фраз, ніби сам до себе.

З того часу я став придивлятися до кожного його руху, ловити кожне його слово. І запитував себе: хто він, цей чоловік, що привів мене, як сліпе теля, на цю гору?

Тут, де не чути півнячого крику, починається держава трав. І вступати до неї слід із чистими ногами й помислами. За звичаєм старовіку годилося б ще й скупатися в росі. Так чинили давні «лічці». Та ще брали на промисел ослінчик, збитий із дощечок дев'яти хвойних дерев. І ставали на нього коліньми, щоб зілля не тратило силу. Се мені відкрив Кукумир, великий травознай Алтаю. Він був єдиний, хто знаходив траву самтарин. Вона має всього чотири листки — жовтий, синій, черлений і багрянний. Він носив її в шкіряній тайстрині на грудях і нікому не показував.

Коли осліп, казали, то напав і різдвяну траву, котра дає велику удачу рибарям і помагає переплисти всяку бурхливу ріку ... То був останній волхв, що вікував у хащах, як замшілий пень. Забув і свої літа, і людську бесіду. Та я його розговорив, бо замолоду дістав добру школу фльори в румуна Джеордже Вадаску. У Трансильванії. Тож нам було про що поговорити з тайговим дідом ...

Від пряної мішанини пахощів каламутилося в голові. Квіття наввипередки бігло нам назустріч зі своїми ароматами, ревниво заглушуючи одне одного. Я йшов, як п'яний, у голові гуділи бджоли, сюрчали коники, тріщали деркачі. Але як він, мій поводитир, орієнтувався в цьому кипінні звуків і пахтіння?! Ніби плів у травах по груди. Плив у точно вгадуваному напрямку. Знаходив те, що шукав: зовсім крихітні острівці непримітного зела чи взагалі кілька сором'язливо принишклих суцвіть. І уклінно схилявся до них. І мене вчив, як брати рослину, кожну по-своєму.

Не було ні лопати, ні ножа, ніяких знарядь. Лише руки. Правда, для корінців він миттю зробив собі маленьку копачку. Розбив каменем знайдену кістку і осколком її розгрібав кореневище. Його пальці жваво, злагоджено ярмаркували в землі (*М. Дочинець*).

28. МАЛЕНЬКИЙ МОЛЬФАР

Іван Франко — це унікальний людський документ, якому немає аналогів не тільки в українській культурі, а й у світовій. Ця його унікальність бере початки ще з дитинства. Малого Франка мама, як відомо, називала Мироном.

Існувало вірування, що довгоочікувані діти часто ставали жертвами злих духів. І щоб уберегти своє чадо від цього, його треба називати не на ім'я, яке дали під час хрещення, а домашнім, поганським (язичницьким) іменем. Ось чому для рідних Івась був малим Мироном. І цей малий Мирон володів надзвичайними, як тепер би сказали, екстрасенсорними здібностями. У селі його називали «лісова душа», адже хлопчина дуже часто блукав у лісі, розмовляв із деревами, пташками. Один із цікавих епізодів його надзвичайного дитинства підтверджує, що малий Мирон дуже тісно спілкувався зі світом духів. Про це письменник пише в автобіографічному оповіданні «Під оборогом», де хлопчик — такий собі маленький мольфар — відвів від села грозову хмару. Дослідники погоджуються, що цей епізод, ймовірно, мав місце у дитинстві Франка. Найдивовижнішим є не дивакуватість малого Мирона, а те, що він став не сільським ворожбитом чи чарівником, а одним із провідних європейських інтелектуалів (*За Б. Тихолозом, Г. Чон*).

29. ТІЛЬКИ Б ІМ'Я ТВОЄ ЩЕ ПАМ'ЯТАЛИ, БАКОТО...

Хто був на Поділлі, а не бачив Бакоти, то може зарахувати себе до категорії людей, які були в Римі, а не бачили Колізею. На Дністрі, за 55 кілометрів від залізничної станції Кам'янець-Подільський, на території Національного природного парку «Подільські Товтри» розташований шматочок раю — Бакота. Бакота — село Колодіївської сільської ради Кам'янець-Подільського району. Але цього села ви не знайдете на карті України. Колишні його мешканці не можуть повернутися, поблукати між порожніми хатами, подивитися на закинуті садки. Бо там, де колись була Бакота, сьогодні несе свої води Дністер.

У зв'язку з будівництвом Дністровського гідровузла рішенням облвиконкому від 27 жовтня 1981 року Бакоту було виключено з облікових даних...

Ось вершина Білої гори, звідки відкривається прекрасний краєвид. Від її підніжжя, просто з дністровських вод виринають схили, химерні скелі, утворені з вивітрених тонкошаруватих сланців. Тут внизу, під водами річки, до 1981 року було село Бакота — колиска історії цього дивовижного краю. Існує дві версії походження його назви. Згідно з першою, Бакота походить з румунської мови й означає «шматок хліба». Друга версія — не менш цікава: Бакота означає «бажане, чудове місце». Більшість науковців схиляються саме до другої.

Перша згадка про місто Бакота датована 1240 роком. Це був період нашествия монголо-татарської орди Батия на Південно-Західну Русь.

Історія щедро обдарувала цей край подіями минулого, а природа — красою й різноманітністю. На території Поділля в кембрійський та силурійський періоди (550—440 млн. років тому) було море, про що свідчать горизонтальні утворення на схилах Бакотської затоки.

Особливої уваги заслуговує висока кам'яна скеля на березі Дністра — Курник, про яку місцеві жителі говорили з особливою повагою, бо, за їхніми словами, саме вона описана в поемі Пушкіна «Руслан і Людмила». Урочище Курник у Бакоті завжди порівнювали з місцем, що мало неабияку природну силу й берегло в собі чимало незвіданих таємниць.

У результаті археологічних досліджень 60-х початку 80-х років в Бакоті з'ясувалася й вималювалася загальна історична картина формування та розвитку давньоруської столиці Пониззя та її подальша доля в період пізнього середньовіччя. Саме тоді стало зрозуміло, чому саме Бакоту визнали центром Пониззя, а не Ушицю, Калус, Хотин. Цьому сприяли різні фактори: природно-географічний, соціально-економічний, релігійно-культурний і політичний, що і підтверджують дані розкопок, наукових досліджень, свідчення літопису. Основними компонентами літописної Бакоти є наявність дитинця, посаду, окремого замку і скельного печерного монастиря. На основі порівняльних даних учені визначили, що територія, яку займало місто, становила приблизно 10 гектарів із населенням, а населення — 2—2,5 тисячі жителів, що відносить його до третьої групи міст того часу (За І. Мелікою).

Світлина Ігоря Меліки. Бакотська затока — Дністровське водосховище

30. БАКОТА — ЗАТОПЛЕНА ДОЛЯ

У 60-ті роки до села докотилися чутки про можливе затоплення його у зв'язку з будівництвом гідроелектростанції на річці Дністер. На початку 70-х років долю села вирішили примусово й однозначно: будівництво буде і потрібно виселятись. Це стало для села трагедією. Спеціально сформовані бригади вирубували й спалювали по долинах дерева, інші переносили цвинтарі на спеціально відведені місця. Для забезпечення вчасного переселення було сформовано будівельні й інші організації.

Обов'язковою умовою для переселенців було те, що кожен сам руйнував свою хату й вирубував дерева в садку. Не в одного бакотянина тремтіли руки, бриніли сльози, коли здіймав сокиру над затишною хатою чи виплеканою яблунею. Кожний бакотянин, загнаний у безвихідь, долю вирішував по-своєму. Так жителі розділились на чотири групи: одні купили оселі в навколишніх селах і переїхали туди, другі почали будівництво в селі Колодіївка, треті — в селі Гораївка, а четверті — в селі Стара Ушиця.

Загалом переселенню підлягало 7486 дворів із 63 сіл Тернопільської, Чернівецької, Хмельницької та Вінницької областей. Неможливо описати ту важку ношу, що звалилась на плечі жителів цих сіл, адже доводилося поєднувати будівництво оселі й роботу в радгоспі. Бакота опустіла, зруйнувалась.

«Підкорись, Дністре!», «Дністер перекрито», «Перемога на Дністрі» — такими радісними заголовками ряснів місцевий часопис «Прапор Жовтня», мажорно інформуючи радянських трудівників про новий значний здобуток народної влади. Русло Дністра перекрили, а заповнення Дністровського водоймища почалося 24 жовтня 1981-го року. У 1987-му вода досягла того рівня, який маємо сьогодні. За цей час не один бакотянин виходив на Білу гору з краплиною надії, що вода зупиниться, і його зруйнована хатина залишиться... Для жителів зниклих під водами Дністра сіл цей грандіозний проект навіки став незагойною раною на серці.

Ідея створення водосховища завдала неймовірної шкоди Дністру й довкіллю. Неймовірні кошти витрачено на будівництво самого водосховища. Та найбільших збитків завдано аграрному сектору держави, адже південна частина Хмельниччини, Буковини, Вінниччини й інших областей втратила найкращі заплавні землі, що й понині розкисають під водами Дністровської калабані.

Важко підрахувати заподіяну моральну шкоду. Навічно канули у підводну прірву десятки чудових, неповторних поселень. Зникли з лиця Землі і списані з географічних карт десятки сіл. Немає більше Луки-Врубловецької, Нижніх Патринців, Теремців, Студениці. Лиш боляче ворухить пам'ять самотній монастир на пагорбі поруч із водосховищем.

Зникла Мала Швейцарія — Стара Ушиця. Всього 50 кілометрів від Кам'янця, а всі польові роботи виконувались на два тижні раніше, на цей же термін раніше достигала пашниця, виплекана людською працею. Нинішнє поселення з вивіскою «Стара Ушиця» — це гіркий спомин про розбиті долі тисяч жителів затопленої Старої Ушиці...

Лиш інколи з-під хвиль визирають маківки церков чи могильні плити. Проте й цим трагедійність ситуації не вичерпується. Води Дністровського водо-

сховища вийшли зі свого кам'янистого закуття й своїми хвилями посилюють зсувні й ерозійні процеси, яким практично зупину немає. І навіть мільйонні кошти цьому не зарадять.

Сьогодні немає на карті ні Бакоти, ні Теремців, ні Студениці, ні Конилівки, ні Наддністрянки, ні інших придністровських сіл (а їх більше 30-ти), для яких історія зупинилась...

Відійшло у вічність під води найдревніше в Україні торговельне містечко Бакота. Щоденно сюди, аби пізнати неперевершену історію Бакоти, помилуватись краєвидами й напитись цілющої води з монастирських джерел, приїздять сотні відвідувачів з усіх куточків України й світу. Звісно, невигойну рану на серці, яку залишила по собі затоплена Бакота та інші неповторні придністровські села, не здатен загоїти навіть мудрий лікар — час — не спроможний. Але належний урок із «содіяного» ми маємо, неодмінно мусимо зробити. Щоб більше ніколи під холодними водами рукотворних морів не зникало обжите працею багатьох поколінь наше прекрасне довкілля (*За І. Мелікою*).

31. Через залізну гранчасту хвірточку я вийшов у сад і пішов посипаною піском стежкою. Це була алея троянд. Високі, підрізані, мов маленькі деревця, рожеві, білі, червоні, темні, майже чорні.

Алея закінчилася на широкій зеленій полонині, вона розстелялася килимом перед головним корпусом. По берегах її були розкидані розкішні квітники, а посередині стояли дві величезні лапаті темно-зелені ялинки.

Я пішов далі, садок переходив у парк. Рівні широкі алеї, зелене склепіння переплетених угорі гілок. Під ногами тихо зашамотіло зів'яле листя. Я йшов далі, тиша й елегія задуманого осіннього дня лащилась до мене...

Веселе дзюрчання вивело мене із задуми. Срібний балакучий струмок перерізував парк, легенький, мов сплетений з мережива, місток перекинувся через нього. Я перейшов на той бік мосту і пішов понад берегом струмка. Щодалі він ставав ширший. Незабаром я дійшов до великої запруды, струмок розлився в чистий ставок. Серед ставка, на маленькому острівці, був змурований з сірого каміння грот. Маленький човник гойдався при березі. Я пішов далі, річечка випливала й далі зі ставка, тільки тепер вона стала ширшою й спокійнішою.

Зелена оксамитова полонина розіслалася навколо. Я зробив ще кілька кроків і повернув за річкою... (*За Л. Старицькою — Черняхівською*).

32. Блакитний океан над головою. Золоте море хлібів перед очима. Спекотне сонце і сухий легкокрилий вітерець, що приємно освіжає...

Степове безмежжя хвилює, бентежить, забиває дух. Тут дихається вільно й легко, а повітря напахчене тисячолітнім ароматом землі, хліба, сонця і квітів! Тут думається красиво. Тут бачиш далеко-далеко: за видолінками, за зеленими гребінчиками лісосмуг — тремтливе видноколо. За ним, оповита сизим манливим серпанком, друга смуга обрію. А там, далі, ледь угадуються треті горизонти... Степ велетенськими хвилями розбігається в усі боки. Скіфські кургани, високі козачі могили — величні знаки вічного нашого буття на цій землі.

Сонце вгорі й мільйони сонць на землі: соняшникове поле. І жовтогарячі, у грайливій веселій короні золотих пелюсток, соняшникові голови, мов радар, звернуті до світла, повертаються за ним...

Теплого переджнив'я степ бринить від ніжних дзвінких мелодій. В осяйній високості виспіває незримий і найневтомніший співець українського степу — жайворонок. Лише кілька місяців він сурмить у небі, але сріблясті скалочки його мелодій надовго западають у душу... І навіть узимку, коли віхола стугонить над степом, здіймаючи у білу безвість курай і соняшникове паліччя, довгими ночами степовикові вчуваються весняні співи — переливи маленької чубатенької пташки, яка першою будить степ напровесні... (За С. Плачиндою).

33. Вони пливають річкою. Краса така, що Івасеві хочеться плакати. На лівому березі піднімається дубовий гай: спочатку дуби великі й товсті, а далі меншають. Останні — зовсім маленькі.

Івась пристає до берега, і ось вони вже йдуть гаєм.

— Бачиш, Івасю, оті перші дуби дідусь посадив, коли народився твій батько, а потім щороку саджав нові. Восени збирав жолуді, а навесні — саджав. Щось приймалося, а щось ні. А потім уже з татком твоїм сюди приходив. А ці вже твій татко посадив. Який гай піднявся за скільки років! Люди по гриби ходять. Скільки разів чула: «Де збирали? В Івановому лісі».

— Бабуню, а я можу посадити свої дубочки весною?

— Ну, певно, що можна! У жовтні приїдемо, назбираємо жолудів, а навесні посадиш.

Увечері вже бабуса з онуком сідають на ганку. Небо, усіяне зорями, нахилється низенько-низенько, а Чумацький Шлях, здається, починається з їхнього двору.

— Бабуню, поглянь: зорі то гаснуть, то спалахують, і так без кінця-краю!

— Так, Івасю! Бачиш, засвітилася зірочка — то людина народилася. А ось пролетіла по небу й погасла — значить померла людина. Бачиш, яку яскраву дорогу залишила. Значить, і людина була така ж — яскрава, як зоря.

Бабуса задумалась, а Івась міцніше притулився до неї.

— Бабуню! Ти говорила, що Господь кожному долю пише. Але ж не кожна людина добра? Чому Господь не робить усіх добрими, чесними й розумними? Який би тоді світ був гарний!

— Та ж над людиною не тільки Господь трудиться, але й диявол. Господь завжди дає людині вибір, і то вже сама людина має думати, у яку воду ступати — у чисту чи каламутну.

Івасик дивиться на бабуню здивованими очима, у яких відсвічувались зорі.

— Бачиш, Івасю, людина по-різному життя може прожити, різний слід по собі залишити. Можна занепасти своє життя, можна жити, як той недоторканий і завалити сміттям дорогу до цвинтаря. А можна жити, як твій дідусь: посадити гай, щоб людей звеселяв...

Бабуса замовкає, пригортає до себе онука.

— Будеш жити, дитинко, то думай, що по собі залишити маєш.

Вони сидять обнявшись. Дві маленькі людини, дві рідні душі дивляться у високе небо, на якому сяють і їхні зорі (*За Г. Марчук*).

34. Звечора пішов сніг тихенький, але густенький...

Коли я прокинулась від сну, було близько четвертої години ночі. Я вдяглась і вийшла на подвір'я довідатись, чи сніг перестав, чи йде й досі. Надворі було тепло, не морозно, сніг уже перестав сіятися, але на землі лежало його чималенько, отже, треба відкидати від хати.

На небі зір не видно, хмарно. І якби не свіжий молодий сніжок, то було б темно. І в повітрі тихо-тихо. Вуха прислухалось, щоб де-небудь спіймати хоч би маленький звук, але дарма. І хоча то й ніч була, та щось чудове, прекрасне було в тій тихій і теплій зимовій ночі.

Аж ось десь далеченько, аж від самого поля, мабуть, в Оксани Вернигори, заспівав півень. А там ще один. Один по одному — і по всій Загреблі пішов гуляти їхній переспів. Я стою і слухаю півнів, прислухаюсь до свого почуття, як воно сприймає цей спів, і на моєму серці стає якось радісно. Ні, справді, уночі півні співають інакше, ніж удень. Удень співає півень, та й усе. Однак уночі в майже казковій тиші звуки їхнього голосу зовсім інші. Я не знайду такого слова, такого вислову не знайду, але від того нічного їхнього співу щось радісне вливається в почуття людини, бо ж спів їхній — це передвісник ранку, світу й сонця.

І я думами своїми лечу в далеке минуле, коли мало було світла, не було годинників, і кінець безкраїх осінніх і зимових ночей люди вгадували за співом цієї птиці. І в темряві нічній їм було радісно чути той спів, бо він їм казав, що це вже ніч закінчується й буде ранок, буде світ і сонце.

А скільки в ту далеку старовину складалося страшних і цікавих казок і переказів! І всі вони були пов'язані зі співом півня!

І коли в тих далеких людей майже не було чим освітити і світлом укоротити ті довгі безкраї ночі, і та далека людина, безпорадна, як мала дитина, боялася, лякалася тих темних безкраїх ночей і уявляла, що з настанням ночі піднімаються всі страшні потвори й владно чинять над людиною всякі каверзи, лихі й недобрі, і однаково, де б та ніч не заставала людину — чи вдома, чи в дорозі, чи в полі, чи в лісі, — однаково страшно в темряві нічній. І лише спів півня врятував від тих страхів.

Справді-таки, уночі спів півня інакший, ніж удень (*За К. Білокур*).

35. Свято Купала — чарівна пора, коли рік ділиться навпіл, починаються жнива, сонце повертається з літа на зиму, а дні починають коротшати. Лише в Купальську ніч бог Перун посеред ночі запалює на папороті квітку щастя. Ця вогненна квітка розквітає тільки раз на рік. Рівно опівночі в темній глушині, з тріскотом, наче грім з неба, вона спалахує, умить виростає вгору блакитним вогнем, але відразу й осипається. Пахощі від її цвітіння чути по всьому лісу. Сміливцеві, що встигне зірвати її, відкриваються всі таємниці світу. Але квітка людського щастя дається лише хлопцям, тільки їм віщує долю, дівчатам же вона не попадається. Щасливець, який відшукає квітку щастя, спроможний причарувати найкращу дівчину, яка, одружившись із ним, буде вічно молода й

гарна, а діти — здорові й роботящі. За ту квітку завжди буває боротьба ворогів світлих сил з добрими духами.

На Купала люди купаються, обливаються джерельною водою, качаються по росі й стрибають через вогонь. Купальські вогні — то велич і сила Сонця, а тому повинні горіти всю ніч. Вони мають велику життєдайну, усезбережувальну, усеочищальну силу, а вода на Купала — чародійна, лікувальна і цілюща. Від несміливості, втоми, боязні людину позбавить саме цей святий вогонь і вода (*За В. Войтовичем*).

36. Ми відпочивали на цьому острові третій день. Чекаючи товариша, який подався в село закупити продукти, я оглядався довкола.

Згодом побачив, як від берега рушив човен. У ньому сиділо троє засмаглих парубків.

Скупавшись і перевіrivши снасті, я пішов через острівець на протилежний берег. Раптом почув дивний звук. Повернувшись, побачив у розкуйовдженому гіллі куца собаку. Він лежав і здався повністю безпорадним: лапи безвільно відкинуті вбік, морда — на зів'ялому листі. Собака не поворухнувся, тільки повільно повів запаленим оком, що виражало його біль і тугу. Очевидно, хворий чи поранений. Як же пес опинився на острові? Невже його привезли хлопці, які нещодавно приставали до острова на човні? Знайшовши неподалік бляшанку, я набрав води і спробував напоїти тварину.

— Де ти взяв цього пса? — почувся голос товариша.

І в цю мить собака загарчав, ледве підвівся і встав на чотири лапи. Я не міг повірити своїм очам: невже тварина, яка ледь переводила подих, звелась і навіть силкується захистити мене?

Я розповів про човен, що причалював до берега, з якого, мабуть, і підкинули пса.

Ми оглянули собаку. На боці суцільна рана, шерсть облізла, шкіра подекуди відвисла. Не можна було без душевного болю дивитися на нещасну тварину.

Ми енергійно взялися лікувати. Спершу промоли рану водою, змиваючи налиплий пісок, потім обережно обробили йодом, присипали стрептоцидом і перев'язали моєю сорочкою.

Довіrivшись нам, собака стояв сумирно, лише іноді сіпався від болю, щулив тремтячі вуха, мружив очі.

Я відчув, як у ці хвилини сповнююсь співчуттям, співпереживанням, — дарма що лікували тварину, а не людину.

Ми спорудили з листя курінь і сховали собаку від пекучого літнього сонця, пригадали цікаві мисливські пригоди, уявляли, як восени підемо з ним на полювання.

Раптом почулося хрипкувате пострілювання мотора. Зовсім неподалік до берега пристав човен, який я одразу впізнав. З нього вийшла дівчина.

— Альбатрос! — озвалася вона.

Собака, що досі непорушно сидів коло намету, моторно звівся і з хворобливою грацією пораненої тварини побіг назустріч. Дівчина опустила на вколішки й погладила пса поміж вухами.

— Це ваш собака? — запитав я непривітно. — Що з ним сталося?

Дівчина ніяково розповіла, що це собака товариша і що тварина мало не обварилася, коли випадково перевернувся казан з рибацькою юшкою... А на наш докір, що не допомогли гончакові, пояснила, що ніхто не знав, як це зробити.

— То ви його привезли його здихати на острів? — різко перервав дівчину мій товариш. — Курс лікування ще не закінчено, до побачення.

Дівчина, гнівно глянувши на нас, круто розвернулася, пішла геть. Собака спробував кинутися навздогін, та товариш міцно тримав його за ремінь, заспокоюючи. Коли човен віддалився, товариш відпустив ремінь. Собака підбіг до води і тужливо заскімлив, дивлячись на протилежний берег Дніпра, де на узліссі біліли намети молодіжного табору.

— Від нього відреклись, а він не здатен досягнути людської жорстокості, відплачує за неї незрадливою любов'ю. Вірність! — сумно сказав товариш (*За Є. Гуцалом*).

Відомості про авторів:

Голуб Ніна Борисівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

Галаєвська Людмила Вікторівна – молодший науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Голуб Ніна Борисівна
Галаєвська Людмила Вікторівна**

**НАВЧАННЯ СИНТАКСИСУ НА УРОКАХ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
У 8-9 КЛАСАХ**

методичний посібник

Верстка Мирончик Ю. П.
Обкладинка Лук'яненко Л. П.

Підписано до друку 04.10.2018 р. Формат 70x100 1/16
Гарнітура Newton. Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум.друк. арк. 10,4
Наклад пр. 300

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12
тел. +38 044 332-84-73.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.